

PATROLOGIA ORIENTALIS

TOMUS DUODECIMUS

- I. — M. BRIÈRE.
LES HOMILIAE CATHEDRALES DE SÈVÈRE D'ANTIOCHE, VERSION SYRIACQUE DE JACQUES D'ÉDESSE (*Hom. LXX à LXXVI*).
- II. — E. W. BROOKS.
A COLLECTION OF LETTERS OF SEVERUS OF ANTIOCH, FROM NUMEROUS SYRIAC MANUSCRIPTS (*Letters I to LXI*).
- III. — E. BLOCHET.
MOUFAZZAL IBN ABIL-FAZAÏL, HISTOIRE DES SULTANS MAMLOUKS.
- IV. — S. GRÉBAUT.
LES MIRACLES DE JÉSUS (*Miracles I à X*).
- V. — H. L. BISHOP KARAPET TER MĒKĒRTTSCHIAN AND THE REV. S. G. WILSON.
S. IRENAEUS, Εἰς ἐπίδειξιν τοῦ ἀποστολικῶν κηρύγματος, THE PROOF OF THE APOSTOLIC PREACHING WITH SEVEN FRAGMENTS, ARMENIAN VERSION EDITED AND TRANSLATED WITH THE COOPERATION OF H. R. H. PRINCE MAXE OF SAXONY.
- J. BARTHOULOT.
DÉMONSTRATION DE LA PRÉDICATION APOSTOLIQUE, TRADUITE DE L'ARMÉNIEN ET ANNOTÉE, AVEC UNE INTRODUCTION ET DES NOTES DE J. TIXERONT.

160360.
31.3.21.

PARIS
FIRMIN-DIDOT ET Cie, IMPRIMEURS-ÉDITEURS
LIBRAIRIE DE PARIS, 56, RUE JACOB

S. IRENAEUS

ΕΙΣ ΕΠΙΔΕΙΞΙΝ ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΙΚΟΥ
ΚΗΡΥΓΜΑΤΟΣ

THE PROOF OF THE APOSTOLIC PREACHING

WITH SEVEN FRAGMENTS

ARMENIAN VERSION

EDITED AND TRANSLATED

BY

His Lordship the Bishop KARAPET TER MĒKĒRTTSCHIAN

AND

The Rev. Dr. S. G. WILSON

WITH THE CO-OPERATION OF

H. R. H. PRINCE MAXE OF SAXONY

D. D. AND D. C. L.

Nihil obstat.

R. GRAFFIN.

PERMIS D'IMPRIMER

Paris, le 25 août 1913.

P. FAGES, v. g.

Tous droits réservés.

PREFACE

As already stated in the German edition, I discovered this new work of Irenaeus, in December 1904 in Erivan, where I was Vicar of the Catholicos. I was at that time studying the manuscripts preserved in the library of the Church of the Holy Mother of God in that city and in one of these manuscripts I found the present long lost work which Eusebius mentions in the 26th chapter of his Church History, and which had been previously unknown. It contains besides, together with a few minor writings, the fourth and fifth Books of the celebrated work of Irenaeus, « Against the Heretics », which were hitherto unknown in an armenian translation.

In the 13th century, between 1270 and 1289, the manuscript was copied under the superintendence of Archbishop Hoannes, the younger brother of Haitun, the Cilician king of Armenia, he is author of several works, still extant. It was however, only a year later, after I had ceased to be Vicar at Erivan, and had returned to Etchmiadzin, that I was able to begin the preparation of an edition of the new work for the press. There Doctor Ervand Ter-Minassiantz was associated with me in translating it into german, and publishing it in that language. The celebrated Prof. Adolf Harnack divided it, later on, into chapters, and added to it a supplement with notes, and in this form, the armenian text and the german translation were published in Leipzig, 1907. (Des Heiligen Irenaeus Schrift zum Erweise der apostolischen Verkündigung, herausgegeben und ins deutsche übersetzt von Lic. Dr. Karapet Ter Mekerttschian und Lic. Dr. Erwand Ter Minassiantz, Leipsig, 1907). A year later, in 1908, the second german edition was published in the same place, while in Baku, in 1907, Prof. Dumcem of the German Gymnasia and I, prepared a russian edition of the same work, but it was never published, as we found that a russian translation had been already made by Prof. Sagrada and printed in the Monthly Magazine of the Sacred Seminary of St. Petersburg. In the following year, when residing in Tabriz as Bishop of Azerbaijan, I proposed to Dr. S. G. Wilson that we should prepare conjointly an english translation. The translation is now ready for publication, and

I am convinced that it is a faithful one, for Dr. Wilson being an armenian scholar, was qualified to understand the ancient text, and my knowledge of english enables me to affirm that the english version is a faithful rendering of the original, and wherever it differs from the german translation, the changes are made for the sake of greater accuracy.

In the german edition, we left undetermined the question, whether the armenian text is a translation from the syrian or from the greek. Those, however, who have studied the subject, agree that it is a translation from the greek. As to the date, we have already stated our opinion that it must have been translated sometime between the middle of the 7th and the beginning of the 8th century. Prof. Conybeare would date it from the 5th century, the golden age of armenian literature. We have, however, good reason to doubt that many of the books so freely ascribed to the golden age, really belong to that period. Modern criticism demonstrates that most of these writings are of the so-called sterile 6th century, or even later. We have now, however, proof that the translation is of an earlier date. In November 1911, when visiting the Monastery of St. Stephen, of Daras-hambi, which is situated on the banks of the Arras, just within the borders of Azerbaijan, I discovered among the 125 Manuscripts preserved there, one which had been hitherto unknown. It is a collection of quotations from the writings of the Fathers of the Early Church, made in the time of the Catholicos Comitas. Its object was to prove the armenian doctrine of the natures of Christ. It contains, among other writings, seven fragments from Irenaeus, the second of which is a quotation from this very « Proof of the Apostolic Teaching ». The differences are merely verbal. (1st edition, chap. xxxi, page 24). As the Pontificate of Comitas Catholicos was from 612 to 623, we necessarily conclude that the present work of Irenaeus was translated into armenian before or during his Pontificate, perhaps indeed as early as the fifth century, as Conybeare thinks, though it seems more probable that it dates from the time of Comitas or thereabout. This new text confirms our previous opinion that the writings of Irenaeus were used to prove the natures of Christ. In the sixth century this question of the natures of Christ began to occupy the Armenians, and all through the century, the authority of Comitas was very considerable.

Those who have studied this work are of opinion that it is the oldest compendium of the christian doctrine in existence. Some, indeed, have expressed their disappointment that it contains no new historical or religious facts, yet it is admittedly of the greatest value, coming as it does from the pen of one of the most illustrious Fathers of the second century, and being at the same time a compendium of the christian opinions of that age. Its translation into european languages is a necessary condition of its

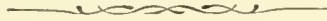
being made accessible to the christian world, and for that reason we believe that the english edition will be most welcome.

In 1910, the armenian version of the 4th and 5th book of Irenaeus « Against the Heretics », was published with a german preface. My occupations were so numerous at the time, that I was obliged to leave the editing of it to my colleague, Dr. Ervand Ter-Minassiantz. Of the seven fragments of Irenaeus found in the manuscript, the two longest are published for the first time, and have been hitherto unknown in any language¹. At the request of Prof. H. Jordan of Erlangen, I sent him these portions with their german translation, to enable him to incorporate them in his work. I hope to be able, in no distant future, to get ready for publication the entire manuscript with its several extracts from the ecclesiastical writings of the second, third and fourth centuries. Thus we see that the armenian manuscripts have furnished much material for the study of the writings of Irenaeus and we hope that many more remains of other Fathers of the early Church may be found.

Bishop KARAPET.

3, 16 June 1912.

Tabriz.

1. Nous publions à la suite ces sept fragments avec une traduction française due pour les trois premiers fragments au Dr Bayan et pour les quatre autres au Dr Maxudian.

Voici, d'après une lettre du 22 janvier / 4 février 1913, de S. G. M^{sr} Karapet Ter Mekerthschian, la description du manuscrit d'où la démonstration de la prédication apostolique est tirée.

Le manuscrit est sur papier, à écriture dite *bolorguir* : quelques titres sont à l'encre rouge. Sauf quelques folios qui ont été endommagés par les relieurs et des notes d'écriture plus récente, il est en général bien conservé. Au commencement et dans différents endroits on trouve quelques enluminures d'ailleurs assez rudimentaires.

La reliure est en bois recouverte de cuir. Au commencement se trouve une feuille de parchemin et à la fin deux autres feuilles de parchemin de garde. Elles contiennent dans une écriture onciale Jean, x, 2-8; ix, 34-43; Luc, xxiii, 26-34 et 35-45; mais ces textes ne sont pas complets.

Le manuscrit mesure 0^m,245 × 0^m,165. Il contient :

ff. 2^r-7^r. Rite du sacre de l'évêque. A la fin, une note dans laquelle l'évêque Ohannès, frère du roi d'Arménie, prie les lecteurs de se souvenir dans leurs prières de lui et de ses parents.

ff. 7^v-28^v. Rite de la consécration des saintes huiles. Il manque quelques folios entre le fol. 7^v et le fol. 8. Ce rite diffère beaucoup, de même que le précédent, de celui qui est usité aujourd'hui dans l'Église orthodoxe. Ici encore il est fait mention, mais dans des termes un peu différents, de l'Archevêque Aboun Ohannes fils du prince

des princes Constantin le gardien de la couronne et le frère du roi de la grande Arménie Haïthoun.

f. 29^r d'une écriture plus récente : « Livre de la prédication apostolique de notre foi chrétienne à l'usage du centenier Allaliverdi et de Paran larkisdjan, descendants des Aghvans ».

ff. 29^v-31^v. — Sous le titre « Ireneos » une table en 97 chapitres des textes qui suivent.

1°) Sous ce titre : Preuves de la prédication apostolique :

ff. 32^r-146^r. Le quatrième livre de S. Irénée « *Adversus haereses* ».

ff. 146^r-222^r. Le cinquième livre « *Adversus haereses* » du même auteur.

ff. 222^r-262^v. Preuves de la prédication apostolique. C'est l'ouvrage édité ici. (Voir ci-contre la reproduction en héliogravure du fol. 222^r et du fol. 262^v).

2°) ff. 263^v-270^v. Un extrait du livre « Sur la nature de l'existence de l'homme ».

3°) ff. 271^r-314^r. Commentaires de quelques prières et cantiques de saint Grégoire de Nazianze.

Dans une note, fol. 294, le scribe Thoros prie de se souvenir de lui.

4°) ff. 314^v-316^v. Commentaire d'un fragment de la lettre de saint Cyrille d'Alexandrie à l'empereur Théodose.

5°) ff. 317^r-325^r. Réponse d'Aram à Atom prince d'Anzevz.

6°) ff. 325^r-347^r. Lettre de Tiram le Vardapet Arménien en réponse aux questions des rois des Aghvans Aternerseh et Phibé.

7°) ff. 347^v-353^r. Profession de foi du bienheureux Ananie.

8°) ff. 353^v-362^v. Ouvrage du Vardapet Ananie, sur l'explication des chiffres.

9°) ff. 363^r-368^v. Questions et réponses sur la foi par saint Basile et saint Grégoire de Nazianze.

10°) ff. 368^v-378^v. Dialogue entre saint Basile et l'hérétique Apollinarius.

11°) ff. 379^r-381^v. Question du roi Ardzan et réponse du Vardapet Eznik.

12°) ff. 381^v-383^v. Instruction du même Eznik. *Incomplet à la fin.*

1. Գիտացեալ, սիրելի իմ Մարկիանէ, գլաւժարութիւնդ ըստ գառ ի յատուած-
 պաշտութիւնն զնացից, որ եւ ճիւղնն ի յաւիտենական կեանսն տանի զճարդն, եւ
 խնդակից եմ ի քեզ եւ ազաւթս առնեմ՝ անպախ զհաւատան պահելով հաճոյ լինել
 5 սրարողին զքեզ Աստուծոյ : եւ իցիւ եթէ ի ճիւղնն գոյր հնար ճիշտ լինել ճեզ եւ
 ճիմեանց ազուտ առնել եւ թեթեւացուցանել գառ ի յերկրիս կեանս՝ զանպարտու-
 թիւն ի ձեռն հանապաղորդին վասն աւգտակարացն ճիւղանութեան խաւսից : Արդ,
 վասն զև յարկեան ժամանակիս ճարմնապէս ճեկուտի եճք ի ճիմեանց, որպէս կարողու-
 թիւն է, ի ձեռն վրոյ ընդ քեզ սակաւ ինչ խաւսել ոչ զանպարտեցար, եւ ի ձեռն համա-
 10 սուտից զճշմարտութեանն ցուցանել քարոզութիւն՝ առ ի հաստատելոյ զքո հաւատու-
 իրբու թէ զխաւորագոյն յիշատակարան առարեճք քեզ, որպէս զև ի ձեռն սակաւուցն
 բազմաց իցես պատահեալ եւ զամենայն անպամս ճարմնոյ ճշմարտութեանն ի ձեռն
 * ղուզնարեաց իմացեալ, եւ գտագոցոցս զիրացն յԱստուծոյ ի ձեռն համասուտից * 222 v°.
 15 ընկալեալ. քանզի աչսպէս եւ զքոյինդ պողարերեսցէ զվերկութիւն, եւ ակնկարեցուցես
 զամենեւին գառու կարճեցողսն. եւ սճենա(յ)նի, որ կամի ճանաչել՝ զճերն բան առողջ

THE PROOF OF APOSTOLIC PREACHING.

1. Knowing, my dear Marcianus, your desire to walk in godliness, which alone brings man unto everlasting life, I am a partaker of your joy and pray that you, keeping the faith pure, may be well pleasing to God your Creator. Would that it was possible for us to be always together, and to be profitable to one another, and to lighten life in this world by filling our time with daily and peaceful talks. But because we are at this present time at a distance from each other, I shall not hesitate to speak with you as well as I can in writing and show you in a few words the preaching of the truth, that I may confirm your faith. I send you a fundamental memorial that from a little you may be able to understand much and comprehend in brief the whole body of truth and receive in a few words the proof of the things of God so, that it may result in your salvation, that you may put to shame the false boasters, and that to those who desire to know our wholesome and sound words you may be able to deliver them
 * 222 v°.
 boldly. Because the way, which is illumined with heavenly light, is one and leads above all those who see; but the ways of those who do not see are

և անարատ հասուցես ամենայն համարձակութեամբ : Քանզի մի է և վերաբեր ամենայն անտղացն ճանապարհ լուսաւորեալ չերկնային լուսոյն, բայց բազումք և ազլամզլինք և ընդլիմահարք անանտղացն ճանապարհք, և նա չերկնիցն տանի յարբայութիւն՝ միաւորելով զմարդն Աստուծոյ, իսկ այսք լընուցանեն ի մահ՝ մեկնելով զմարդն չԱստուծոյ : Վասն որոյ հարկաւոր է և բեզ և ամենեցուն՝ որք հոգան անձանց վրկութեան՝ սուանց խոտորելոյ և քաջապինոյ և հաստատուն գնացան սանկ ի ձեռն հաւատոյ, զի մի թոյլ սուեալ և կասեցեալք՝ անցցեն միասցեն ի նխթական ցանկութիւնա, և կամ զարտուղեալք վրխակացեն չուղղէն :

2. Եւ վասն զի շարապրեալ կենդանի է մարդ յանձնէ և ի մարմնոջ՝ ՚ի ձեռն երկուցունց աչտոյիկ լինել նմա պարտ և արժան է. և քանզի չերկուցունց յաչտցանէ, հետեւին զալթմոնք, և է մարմնոջ սրբութիւն արգելաւորութիւն ժուժկալութեան յամենայն ամաթալի իրաց և յամենայն անի՝ բազ գործոյ, և անձին սրբութիւն գառ ի չԱստուածն հաւատ սմբողջ պահել՝ ոչ չաւելլով և ոչ հատանելով ի նմանէ. քանզի սրբաւասնա և տխրանաչ աստուածապաշտութիւնն շաղախմամբ սրբութեամբ մարմնոյ, և բեկանի և արտառի, և ոչ է սմբողջ՝ ստութեանն ի ներքս մտեալ յանձն, և պահեացէ ի գեղեցկութեան և չիւրում չալու, չարժամ ճշմարտութիւն յղուջն և սրբութիւն ի մարմնին հանապարպ կղիցի : Քանզի զինչ սուգուա է զխոսկ զճշմարտան բանիւք, և զմարմինն պղծկ և զչարութեանն կատարել զգործս. և կամ զինչ իսկ բնաւ կարէ սուգուա մատուցանել մարմնոջ սրբութիւն՝ ոչ կղերջ ճշմարտութեան յանձին : Քանզի խնդան ընդ միմեանս աչտրիկ և մխարանին և մարտակից լինին, զի զմարդն

* 223 1°.

* 223 1°.

very dark and contrary to one another, and the way which is one leads to the kingdom of Heaven by uniting man to God, but all the others lead to death by separating man from God. Therefore it is necessary for you and all those who care for the salvation of their souls, to continue their course by means of faith without deviation courageously and firmly that they becoming enfeebled or turned aside, may not be subjected to worldly desires nor depart from the way and lose the right.

2. Because man is a living being composed of body and soul, it is proper and necessary that he continue with both these, and because both may be sources of stumbling, therefore bodily holiness is the defense of temperance against all shameful things and all unrighteous works, but holiness of the soul is the preserving of the Faith towards God, neither adding anything to it neither taking away anything from it. For godliness becomes darkened and obscured when the body is contaminated with impurity. In like manner the soul becomes injured and stained and unsound when falseness enters it. There is beauty and symmetry when truth abides always in the soul and holiness in the body. For what profit is there in knowing the words of truth while defiling the body and fulfilling the works of evil, or what profit will come from holiness of the body when truth is not in the soul? Because these two rejoice when

յանդիմանակաց արտայնն Աստուծոյ : Եւ վասն այսորիկ Հոգին սուրբ ի ձեռն Գառլի
 սաէ . « Երանելի այր, որ ոչ զնոց ի խորհուրդս ամպարշտաց »¹ . այսինքն է զԱ-
 ստուած ոչն զիտոցաց աղանց խորհուրդ . բանիկ սորաչ ամբարբիշտք են, որք զէն
 էապէս Աստուած ոչ պաշտեն : Եւ վասն այսորիկ բանն զՄովսէս սաէ . « Ես եմ
 5 էական »² . արդ, որք զէն Աստուած ոչ պաշտեն՝ սորա են ամպարբիշտքն : « Ես ի
 ճանտարճի մեղաւորաց ոչ եկոց » . Եւ մեղաւորք են, որք՝ զզիտաթիւնն Աստուծոյ * 223 v.
 ունին եւ ոչ պաշեն զնորա զբատուիրանն, այսինքն է բամաճոյ արճամարճոյ :
 « Եւ յաթոսն ժանտից ոչ նստաւ » . Եւ ժանտք են, որք ոչ միայն զլինքեանա, ալ եւ
 զպպս եւս սորականեն չարաճաւ եւ ծամածուռ վարդապետութեանն : Գանդի աթոսն
 10 նշանակ վարդապետարանի է, եւ այսպիսիք են ամենայն ալլադանդքն . յաթոսս
 ժանտից նստին, եւ սորականին՝ որք զվարդապետութեանն նոցա ընդունին զզկզ :

3. Արդ, զի մի այսպիսի ինչ կրեցուք մեք՝ անխտորեակ զհաւատոյն բանուն ունել
 պարտիմք եւ սանել զբատուիրանս Աստուծոյ՝ հաւատարով Աստուծոյ եւ երկնչկով ի
 նմանէ, զի Տէր է, եւ սիրելով զնա, զի Հայր է : Արդ՝ աւենելն ի հաւատոց ստացանի,
 15 բանդի « Եթէ ոչ հաւատասցիք, սաէ Եսայի, եւ ոչ ի միտ առջիք »³ . Եւ զհաւատան
 ճշմարտութիւնն ստացուցանէ, բանդի հաւատք ի վերայ ճշմարտապէս էիցն կան

1. Սարժ. Բ. 1. — 2. Ելք. Գ. 14. — 3. Ես. է. 9.

united and striving together to turn man towards the face of God. Therefore
 the Holy Gost says by the mouth of David « Blessed is the man that
 walketh not in the counsel of the ungodly »¹, that is, to the counsel of
 the nations that know not God, because they are ungodly who do not worship
 truly existing God. For this reason the Word says to Moses, I AM WHO
 AM². Therefore those that worship not the living God are the ungodly :
 « Not standeth in the way of sinners. » The sinners are those who have
 knowledge of God but do not keep His commandments; that is the rejecters * 223 v.
 and despisers. » « Nor sitteth in the seat of the pestilential men. » The
 scornful are those who pervert not only themselves but others by teachings
 that are perverse and sprung from an bad source. Because « seat »
 signifies a place of instruction. All hereties are such. They are seated
 in the seat of the pest and those who receive the poison of their teachings
 are perverted.

3. Therefore that we may not suffer any such thing, we are obliged to
 keep the Rule of Faith unchanged and to keep the commandments of God,
 believing in God and fearing Him for He is the Lord; and loving Him be-
 cause He is the Father. But obedience comes from faith, for Isaiah
 says. « If you not believe, you will not understand it³ » : Truth begets
 faith, because faith is founded on the things that are real that we may

1. Ps., i, 1. — 2. Exod., iii, 14. — 3. Is., vii, 9 according to the LXX.

լրաց, զի էլիցն՝ որպէս է, հաւատասցօք, եւ հաւատասցալ զէսն, որպէս են ձիշա՝ գտա
 ի նստս զհաւանութիւնն հաստատուն պահեացօք : Արդ, վասն զի փրկութեան մերոց
 շարունակականն հաւատ է, բարձր խնամ դարձանոց սմա պարտ եւ արժան է առնել,
 զի զէիցն հաստմն ունիցիմք ճշմարիտ : Արդ, հաւատն առթէ մեզ զպս, որպէս
 * 224 1°. Ժերու՝ նիքն, առաքելոցն աշակերտքն՝ աւանդեցին մեզ : Նախ առաջին չիշի խրատ 5
 սաց, զի մկրտութիւն առաք ի թողութիւն մեղաց՝ յանուն Աստուծոյ Հօր եւ յանուն
 Թրատարի՝ Քրիստոսի, Արդւոյն Աստուծոյ մարմնացելոց եւ մեռելոց եւ յարուցելոց, եւ
 ի Հօգի սուրբ Աստուծոյ, եւ զմկրտութիւնս զպս կնիք գոլ յախանական կենացն եւ
 վերստին ծնունդն չԱստուած, զի մի եւս մեռուցելոց մարդկան, ալ մշտնջինաւորին
 եւ հանապազօրցելոցն Աստուծոյ որպէք կղեցօք. եւ զմիշտն եւ զգարէն աստուածանալ 10
 եւ զեր ի վերոց ամենայնի գոլ կղեցն, եւ զամենայն ինչ ընդ նովաւ զնիլ, եւ զկեալան
 ընդ նովաւ զամենակն նմա առնել, զի ոչ ալոց ուրուք իշխել եւ տէր լինել Աստուծոյ,
 ալ խրոցն, եւ գոլ ամենայն իրիք Աստուծոյ : Եւ վասն այսորիկ ամենակալ գոլ զԱս-
 տուած եւ զամենայն ինչ չԱստուծոյ :

4. Քանզի հարկ է եղելոցս ի մեծէ ումերէ պատճառէ զսկիզբնն եղանելոցն ունել, 15
 եւ սկիզբն ամենեցուն Աստուած է. բանզի ոչ ինքն ելեւ յամերէ, եւ չինքննէ կղեւ
 ամենայն ինչ : Եւ վասն այսորիկ՝ առաջին հաւանել պարտ եւ արժան է, զի մի
 Աստուած է՝ Հայրն, որ զամենայն ինչն արար եւ կազմեաց, եւ արար զոչ էսն ի զր,

believe in being as it is, and believe in things as they always exist, that we
 may hold firm our conviction concerning them. But since the perpetual pre-
 server of our salvation is our faith, it is necessary to take great care of it,
 that we may be able truly to attain to real being. So Faith is the cause
 of this, as the Presbyters, the disciples of the Apostles, have handed down,
 * 224 1°. to us. Above all it Exhorts us to remember that we have received baptism for
 the remission of sins, in the name of God the Father and in the name of Jesus
 Christ the Son of God, who became flesh, died and rose again and by the
 Holy Spirit of God. This baptism is the seal of eternal life and the new
 birth unto God that we may not be the sons of dead men but of the eternal
 and everlasting God, and that our abiding and continuing portion may
 partake of the divine nature and be raised above all existing things. And
 so every thing may be subjected to him and every thing subjected to him
 may belong to him and God may not be Lord of, nor rule over anything
 but over his own. For this reason God may be Ruler over all, and all things
 may belong to God.

4. For we who exist must have received the origin of our being from a
 Great Cause and the origin of all is God. For He has not sprung from
 another but every thing is from Him. Therefore it is first of all necessary
 and meet to believe that there is one God, the Father, who has created
 and prepared all things, and brought into existence the things that were

և զամենայն ինչ տանելով միայն է անասնելն . իսկ չամենեւինն և այս որ ըստ մեզ * 224 v°.
աշխարհս է, և չաշխարհի մարդս. արդ և աշխարհս* չԱստուծոյ ստեղծաւ :

5 5. Արդ՝ այսպէս ցուցանի. մի Աստուած, Հայր, անեղ, անսասնելի, արարիչ
ամենեցուն, որոչ զեր ի վերոյ Աստուած այ որ չիք, և զկնի որոչ այ Աստուած ոչ է,
և զի բանաւոր է Աստուած, և վասն այտորիկ բանիւ զեղեալս արար : և Հոգի
Աստուած, արա Հոգւով զամենայն ինչ զարդարեաց, որպէս և մարդարէն ստէ .
« Բանիւ Տեսան երկինք հաստատեցան և Հոգւովն նորա ամենայն զարուժիւն
նոցա »¹ : Արդ, վասն զի Բանն հաստատէ, այսինքն է մարմնոյ գործէ և գոյացութիւնն
երոյ շնորհէ, իսկ Հոգին չարդարէ և կերպարանէ զգանազանութիւնս զաւրութեանցն,
10 չիրաւի և վաշխարհար Բանն Սրբի, իսկ Հոգին խմաստութիւն Աստուծոյ կոչի : Արդ
բարեւոր և Պաւլոս առաքեալն նորա ստէ . « Մի Աստուած, Հայր, որ ի վերայ ամենե-
ցուն և ընդ ամենեւին և չամենեւին ի մեզ »². Ըսնզի ի վերայ ամենեցունն Հայր
է, իսկ ի ընդ ամենեւին Բանն . Ըսնզի ի ձեռն տրա ամենայն ինչ եղև ի Հարէ .
իսկ չամենեւին ի մեզ Հոգին, որ աղադակէ . « Արբա, Հայր », և չարդարէ
15 զմարդն ի նմանութիւն Աստուծոյ : Արդ, Հոգին ցուցանէ զԲանն, և վասն այտորիկ
մարդարէքն զՍրբին Աստուծոյ պատմէին, իսկ Բանն չաւաջուցանէ զՀոգին, և

1. Սաղմ. 1. 6. — 2. եփես. 4. 6.

not, who comprehends all things in Himself, but He alone is incomprehensible, and among all things is this world and in this world man. Hence the world is created by God.

5. Therefore it is set forth that there is one God, the Father, uncreated, invisible, Creator of all, who has no God either Superior, or inferior to Himself. God is intelligent and therefore He has created all things by His Word¹. God is a spirit and therefore he has adorned all things by his Spirit, as the prophet says : « By the Word of the Lord were the heavens made, and all their power by his Spirit »². Therefore because the Word constitutes, that is, gives substance and confers the power of existence, but the Spirit forms and shapes the different forces, rightly and properly the Word is called the Son and the Spirit, the Wisdom of God. So the Apostle Paul well says ; « One God, Father, who is above all, and With all, and in us all³. » For he who is « over all » is the Father, he who is « with all » is the Word, for by Him has come all of the Father, and he who is « in us all » is the Spirit, crying Abba Father⁴ and conforms man to the likeness of God. So the Spirit reveals the Word, and therefore the prophets spoke of the Son of God, but the Word gives expression to the Spirit and therefore He it is who

1. This is play with words, which could be well translated into english. In greek λόγος signifies *reason* and *word*. The same almost is the case in armenian բան *Pan* signifies word and բանաւոր *panavor* derived from *pan* : *reasonate*. St Irenaeus says : Because God is λογικός, therefore he has created all things by his Λόγος. -- 2. Ps. xxxii, 6. — 3. Eph., iv, 6. -- 4. Gal., iv, 6.

* 225 r°. *Վասն այսորիկ պատմոյ մարգարէիցն ինքն է, եւ տարեալ հանէ զմարդն առ Հայր ան :*

6. *Եւ այս է գոտ կարգի հաստատոյն մերոյ եւ հիմն շինածոյն եւ հաստատութիւն զնայից . Աստուած, Հայր, անեղ, անտար, անտեսանելի, մի Աստուած՝ արարողն ամենայնի . այս նախ առաջին պալա հաւատոյս մերոյ : Իսկ երկրորդ պալա՝ Բանն Աստուծոյ, Արդին Աստուծոյ, Քրիստոս Յիսուս Տէրն մեր, որ մարգարէիցն երեւեցաւ ըստ ձեռոյ մարգարէութեանն նոցա եւ ըստ ունակութեան անարեւելեանցն Հայր, ի ձեռն որոյ եղեւն ամենայն ինչ : որ եւ ի վախճան ժամանակաց՝ առ ի զլիսուորել եւ բովանդակել զամենայն ինչ, մարդ ի մարդկան եղեալ, տեսանելի եւ շաւշափելի, առ ի խափանել զմահ եւ ցուցանել զկեանս, եւ հասարակութիւն միաբանութեան Աստուծոյ եւ մարդոց գործել : Եւ երրորդ պալա՝ Սուրբ Հոգին, ի ձեռն որոյ մարգարէքն մարգարէացան եւ հայրքն ուսան զԱստուծոյն եւ արդարքն առաջնորդեցան ի ճանապարհ արդարութեանն, եւ որ ի վախճան ժամանակաց հեղաւ նորոգապէս ի մարդկութիւնս, չամենայն երկիր նորոգելով զմարդն Աստուծոյ :*

7. *Եւ վասն այսորիկ ի վերստին ձնեկեանս մերոյ մկրտութիւն ի ձեռն երկր այսոցիկ անցանէ պիտոյ՝ զԱստուած Հայրն ի վերստին ձեռնդն մեզ շնորհելով, ի ձեռն Արդոյն իւրոյ, Հոգւովն սրբով : Քանզի որք բարձեալն կրեն զՀոգին Աստուծոյ՝ տանին ի Բանն, * այսինքն է չԱրդին . իսկ Արդին ածեալ մատուցանէ, Հայրն, եւ Հայրն ստացուցանէ*

* 225 v°.

* 225 r°. informs the prophets and He by his leading brings man near to the Father.

6. And this is the order of our faith and the foundation of the building and the support of our conduct : God, the Father, uncreated, incomprehensible, invisible, one God, Creator of all. This is the first heading of our faith. But the second heading is the Word of God, God the Son, Jesus-Christ our Lord, who was revealed to the prophets, after the manner of their prophecy and as much as had entered into the preordination of the Father. By the Son's hand all things have come into being. And at the end of time, to gather all together and sum up all things, He willed to become man among men, visible and palpable, so as to destroy death and show forth life and perfect reconciliation between God and man. And the third heading is the Holy Spirit, by whom the Prophets prophesied and the fathers learned divine things and the righteous were led in the way of righteousness, who in the end of time in a new manner, is poured out upon men, in all the world renewing man for God.

* 225 v°.

7. For this reason the baptism of our new birth takes place under these three headings. There is bestowed upon us God the Father by means of the new birth through His Son, by the Holy Spirit. Because those who bear in themselves the Holy Spirit, are led to the Word who is the Son. But the Son leads us to the Father. The Father makes us receive incorruption. Without the Spirit it is impossible to see the

գանասպականութիւն : Արդ՝ ոչ առանց Հոգւոյ է տեսանել զԲանն Աստուծոյ եւ ոչ առանց Արդւոյն կարէ՛ որ ձառչել առ Հայրն՝ քանզի զխօսութիւն Հաւր Արդի, եւ զխօսութիւն Արդւոյն Աստուծոյ ի ձեռն Հոգւոյն սրբոյ՝ իսկ Հոգին՝ ըստ հաճութեանն Հաւր, Արդին սլաշտաւանարար մատակարարէ, յորս կամօլցի եւ սրպէս կամօլցի Հայրն :

5 8. Եւ կոչի ի Հոգւոյն Հայրն բարձրելի եւ ամենակալ եւ Տէր գաբութեանց, զի մեր ուսցուք զԱստուած, զի սոյն ինքն է, սա է երկնի եւ երկրի եւ ամենայն աշխարհիս արարիչ, եւ հաստիչ հրեշտակաց եւ մարդկան, եւ բոլորեցուն Տէր, ի ձեռն որոյ ամենայն ինչն է, եւ յորմէ սեանին ամենայն ինչ . ոլորմած, զթած եւ քաջագործ, բարի, արդար, ամենեցուն Աստուած, եւ Հրէից եւ Հեթանոսաց եւ հաւատացելոցն, այլ հաւատացելոցն
10 իրր հայր . քանզի ի վախճան ժամանակաց երաց զկտակարան որդեգրութեանն . իսկ Հրէիցն իրբեւ Տէր եւ աւրենապիր, քանզի ի միջին ժամանակս մուսցեալ մարդկան եւ ի բաց կացեալ եւ ապստամբեալ յԱստուծոյ՝ ի ծառայութիւն ամ գնտա ի ձեռն աւրինացն, զի ուսցին, եթէ Տէր ունին ստեղծիչ եւ արարիչ, եւ որ շունչ կենաց շնորհէ եւ սմա սրա * շտան տանել պարտիճք ի տուէ եւ ի զիշերի : Իսկ հեթանոսաց իրր հաստիչ
15 եւ արարիչ եւ ամենակալ . բայց միանգամայն ամենեցուն սնուցիչ եւ կերակրիչ եւ թագաւոր եւ գառաւոր, քանզի ոչ որ ձուլոպրեալ փրծիցէ ի գառաստանէն նորա՝ ոչ հրեա եւ ոչ հեթանոս, եւ ոչ մեղուցեալ հաւատացեալ որ, եւ ոչ հրեշտակ : Իսկ որք այժմզ անհաւանին նորս բարութեանն, ծանիցեն ի գառաստանի զգաբութիւնն նորս .

* 226 1°.

Word of God and without the Son one cannot approach the Father, because the Son is, the Father's knowledge but knowledge of the Son of God is by the Holy Spirit. But the Son, by the good pleasure of the Father, gives the Spirit to whom the Father will and as he likes.

8. By the Spirit the Father is called the Highest, the Almighty, and the Lord of Hosts, that we may know God, and know that He is, that He is the Creator of heaven and earth and of all things, the maker of angels and men, and Lord of all by whom all things exist, and from whom all things proceed, merciful, gracious, abounding in compassion, good, righteous, God of all, Jews, Gentiles and believers. But to believers he is a Father, because in the last days he established the covenant of adoption; but for the Jews he is Lord and Lawgiver, because in the intermediate time, when men had forgotten and forsaken Him and become rebellious, God brought them into subjection by the law, that they might learn that they have a Lord who is their Creator and Maker, who gave them the breath of life, and to whom we are bound to render worship day and night. Yet for the Gentiles he is producer and maker and supreme ruler. At the same time he is for all the provider,
king and judge for no one shall escape His judgment, neither Jew nor Gentile, neither sinful believer nor angel. But those who do not now believe his goodness, in the day of judgment will know His power, as the blessed
Apostle says, « Not knowing that the goodness of God leadeth thee to re-

* 226 1°.

լատ որում երանելին սուարեալ ստէ . « Ոչ զիտացեալ, եթէ բարութիւնն Աստուծոյ յատշխարութիւն ածէ զբեղ, այլ լատ խտութեան բում եւ անսպաշառ սրտիլ զանձնս անձին բարիութիւն յաւար բարիութեան եւ յայտնութեան արդարագատութեանն Աստուծոյ, որ ի բաց հաստացէ իւրաքանչիւր լատ զորձս իւր »¹ : Սա է, որ ասին յարէնան Աստուած Արասհամու եւ Աստուած Սահակա եւ Աստուած Յակովբու՝ Աստուած կենդանեաց՝ եւ սակայն նորին Աստուծոյ բարձրութիւնն եւ մեծութիւնն անպատմելի է :

9). Իսկ աշխարհս եւթն պարունակի երկնք, յորս զաւրութիւնք եւ հրեշտակք եւ հրեշտակապետք բնակեն՝ սպաս պաշտաման տանելով ամենակալին եւ ամենեցուն հասաչի Աստուծոյ, ոչ իբրու կարասի, այլ զի եւ նորա մի խցե՞ անգործք * եւ անշահք եւ սպիկարք : Եւ վասն այտորիկ Հոգին Աստուծոյ ներգորով շատ է եւ յեթն պաշտամանց ձեւս հաշուեալ լինի յեասեա մարգարէէ՝ հանգուցերոց յՐոբին Աստուծոյ, աշխնքն է Բանն լատ մարդն նորա զարտեանն . եւ բանզի « հանդիլցէ, ստէ, ի վերա նորա Հոգի Աստուծոյ՝ Հոգի իմաստութեան եւ իմացութեան, Հոգի խորհրդոց եւ զաւրութեան եւ բարեպաշտութեան, լլուցէ զնա Հոգի երկիւղի Աստուծոյ »² : Արդ, սուաջինն ի վերուստ երկին, որ ներգարունակին զայս՝ իմաստութիւնն . եւ երկրորդ ի նմանէ՝ իմացութեանն . իսկ երրորդն՝ խորհրդոց . եւ չորրորդն ի վերուստ ի հաշիւ անկերոյն՝ զաւրութեան . եւ հինգերորդն՝ զխտութեան, եւ վեցերորդն՝ բարեպաշտութեան, եւ

1. Հատմ. Բ. 4-6. — 2. Ես. ԺԿ. 2. — 10. Read սպիկարք.

pentance. « But, according thy hardness and impenitent heart, thou treasurest up to thyself wrath for the day of wrath, and revelation of the righteous judgment of God; who will render to every man according to his works! ». This is He who is called in the law the God of Abraham, the God of Isaac and the God of Jacob, the God of the Living. But the height and greatness of the same God are indescribable.

9. The world is surrounded by seven heavens, in which the powers, angels and archangels dwell, giving worship to God the ruler of all and the establisher of all; not as if He was in need of it, but that they may not be inactive, and profitless and unworthy. Therefore also the activity of the Spirit of God is many fold and Isaiah the prophet counts seven service of him by means of which he is reposing upon the Son, of God that is the Word, when He shall come as man. Because he says; « the Spirit of the Lord, shall rest upon Him, the spirit of wisdom and of understanding, the spirit of counsel and of fortitude and of piety and he shall be filled with the Spirit of the fear of God »². Now the first, and highest of these heavens which includes in itself the others is the dwelling of wisdom, and the second after it of understanding, and the third of counsel, the fourth of counting from above of might, the fifth of knowledge, the sixth of piety, the seventh which is this our firmament is full of the fear of that Spirit which enlightens

1. Rom., II, 4-6. — 2. Is., LI, 2.

և թնեւորդս այս ըստ մեզս հաստատութիւնս՝ լի երկիւղի այսր հոգեւոյս, լուսաւորչիս
 զերկինս : Զի գաղափարն էսու Մովսէս աշտանակ եւ թնոտեան՝ հանապազն փայլելով
 ի սուրբան . քանզի գաղափար երկնից էսու դարշառանն, ըստ որում Բանն նմա սուէ .
 « Արայես ըստ ամենայն գաղափարի, որոց անսերն ի լերինն »¹ :

5 10. Արդ՝ Աստուածս այս փառաւորի ի Բանէն իւրմէ, որ է Որդին նորա հանապա-
 զորդ, եւ ի Հոգեւոյն սրբոյ, որ է իմաստութիւն Հաւրն բարբեցուն . եւ այցա գաւրու-
 թիւն՝ բանիս եւ իմաստութեան, որ կոչին Քերովրի* ն եւ Սերովրին, անպարտ ձայնիւք ^{4 227 1°.}
 փառաւորեն զԱստուած, եւ ամենայն, որ ինչ միանգամ է յերկինս բարկացութիւն՝
 10 փառս մատուցանել Աստուծոյ, Հաւրն բարբեցուն : Սա զամենայն Բանիւն բարկացոյց
 10 գաշխարհ, եւ յաշխարհիս եւ հրեշտակք են, եւ ամենայն աշխարհիս սարէնս ես՝ յիւր-
 ումն կալ մնալ իւրաքանչիւր ումնք եւ ըստ որոշեալն յԱստուծոյ մի անցանկ սահման,
 կատարեալ իւրաքանչիւր ուրուք զհրամեալ գործ :

11. Իսկ զմարդն իւրովրն ետեղծ ձեւաւք՝ զմարքրագոյն եւ զմանրագոյն յերկրէ
 սուեալ, չափով ի միասին խաւնեալ զիւր գաւրութիւնն ընդ երկիր, եւ քանզի ստեղ-
 15 ճուածին զիւրան պարագրեաց ձեւս, զի եւ որ տեսանիցինն աստուածաձեւ իցէ : Քանզի
 կերպարան Աստուծոյ ի վերայ երկրի եղաւ ստեղծեալ մարդն : Եւ զի կենդանի եղլցի՝
 փչեաց ի գէմս նորա շունչ կենաց, որպէս զի եւ ըստ փչմանն եւ ըստ ստեղծուածին

1. երբ. ԻԵ. 40.

heaven. For from these Moses took his idea of the seven-branched candlestick which always gave light in the sanctuary because the service was made according to the pattern in the heavens as the Word says to him. « Thou shalt make it according to the pattern which was shewn thee in the mount¹. »

10. Now this God is glorified by His Word, who is His eternal Son, and by the Holy Spirit, who is the wisdom the Father of all. And those, ^{* 227 1°.} powers of the word and wisdom, which are called Cherubim and Seraphim, praise God with unceasing voice, and all who have existence in heaven praise, God the Father of all. He formed all the world by the Word. To this world also the angels belong. To the whole world He gave the law that each thing should remain in its own place and not pass the bounds given by God, each one accomplishing the work commanded it.

11. Now, by His hand He created man taking the purest and finest particles from the earth, mixing a determined portion of His power with the dust. Moreover He gave His image to the creature that even what is visible might have the divine form, because the created man was placed upon the earth as one having the divine image and that he might be living, he breathed in his face the breath of life that, both by this breathing and by his creation, man might be like God. Now man was free and independent for so he was

1. Ex., xxv, 40.

նման լինել զմարդն Աստուծոյ : Արդ, էր ապառ եւ ինքնիշխան՝ չաչս ելեալ չԱստուծոյ, զի այնոցիկ, որ ի վերայ երկրի լցեն, ամենեցուն իշխեսցէ : Եւ մեծս աչս աշխարհ արարածս, չԱստուծոյ պատրաստեալ առաջ Բան պատկճուած մարդոցն՝ մարդոցն աստաւ վաչք, ունկով չինքեան զամենայն ինչ : Եւ էին ի վաչքիս եւ զործովք ծառայքն Աստուծոյ այնր, որ էստեղծն զամենայն, եւ տնտարէն հազարապետն՝ ունէր զվաչքս 5 պոչս, որ ի վերայ ծառայակցացն կարգեալ էր, եւ ծառայքն հրեշտակք էին, իսկ տնտարէն հարարապետ հրեշտակապետն :

12. Արդ՝ տէր արարեալ զմարդն երկրի եւ այնց, որ ի սմոյ ամենեցուն, զանխարար եւ այնոցիկ, որ ի սմա ծառայքն են՝ տէր պառ կացոյց : Բայց սակայն նորա էին չլերեանց կարելութեանն, իսկ տէրն, այլինքն մարդն, վաղքիկ էր, Բանզլն տղայ էր, եւ 10 պարտ եւ արժան էր նմա ամեցեալ այսպէս ի կատարելութիւնն զալ : Եւ զի սնունդն նմա եւ ամելութիւնն խրախուժեամբ վաճակութեամբ եղցիլ՝ լուսպոյն Բան զաշխարհ զաչս վաչք սրտարատեալ նմա՝ աւգով, զեղեցկութեամբ, լուսով, կերակրով, անկաւք, պտղով, ջուրքք, աչքովք եւս ամենայնիւ սա ի կենցաղքն պիտոյլքք սառեկեալ, եւ 15 զրատա անուն է սմա : Եւ այսպէս զեղեցիկ եւ բարի էր զրատան, Բանն Աստուծոյ հանապարդ ի նմա զնաչք, շրջէր եւ խաւսէր ընդ մարդոցն զհանդերձեալսն, որ լինելոցն էին՝ չառաջագոյն տպաւորելով, զի բնակից լիցի եւ խոսեսցի ընդ նմա եւ եղցիլ ընդ մարդկան՝ ուսուցանելով նոցա զարդարութիւն : Իսկ մարդն մամուկ էր, չեւ եւս կատարեալ ունկով խորհուրդս, վասն որոյ եւ զիւրաւ ի մորթեցուցէն պատրեցաւ :

created by God that he might rule over all things that are on the earth. And this great created world, which was prepared before the creation of man, was given man as his dwelling, having in it every thing. And here were the servants of God who created all things, each in his own work. Here also the

* 227 v°. Steward-Rular possessed this place and was appointed over his fellow servants. The servants were the angels and the Steward-Ruler was the Archangel.

12. Then in making man master of the earth and of all that is in it, He also secretly appointed him lord over those who were servants in it. But they were in their perfection, but the lord, that is man, was a little one, a child. And it was necessary and proper that he, as he grew up, should reach perfection. And that his nourishment and growth might be pleasant and easy, He prepared for him a better place than this earth. It excelled in climate, beauty, light, food, plants, fruits, waters, and all other things necessary for life, and its name was Paradise. And so beautiful and good was Paradise. The Word of God was always going about, walking and speaking with man about the future to impress on his mind beforehand that which would come to pass, so that he might live with him, speak with him, abide with men, teaching them righteousness. But man was a child without perfect understanding and for that reason he was easily deceived by the deceiver.

13. Արդ, վասն զի Աստուած ի գրախտին, մինչդեռ շրջէր մարդն, եւս զաւաջնու զկենդանիս զամենայն եւ հրամ՝ սն ետ անուանս զնել ամենեցուն նոցա, եւ ամենայն * 228 r°.
 որ զինչ կոչեաց Ադամ անձն կենդանի՝ տաէր անուն նմա : Եւ կամ ելեւ նմա եւ ազ-
 նական մարդոցն սանել, բանզի աշտպէս ասաց Աստուած . « Աչ բարուր է զոյ մարդոցն
 5 միայն՝ արասցուր նմա ազնական ըստ ինքեան »¹ . բանզի յալ ամենայն կենդանիսն
 ոչ գտանիր հաւասար եւ կշիւ եւ նման Ադամայ ազնական : Իսկ ինքն Աստուած
 հիացումն արկ ի վերայ Ադամա եւ ի բուն արար, եւ զի զորձ ի զորձոյ կատարեացի՝
 ոչն եղեալ ի գրաստին բունն, սաչ եղեւ ի վերայ Ադամայ՝ կամեցեալ Աստուծոյ : Եւ
 աւ Աստուած մի ի կողմն Ադամայ եւ ելից ընդ աչնր մարմին, եւ զկողն զոր էառ
 10 շինեաց ի կին եւ աշտպէս էաձ աւաջի Ադամայ : Իսկ նա տեսեալ ասաց . « Սա այժմ
 ոսկր յտկերաց իմոց, մարմին ի մարմնոյ իմմէ . սա կոչեսցի կին, զի յառնէ իւրմէ
 աւաւ. »² :

14. Եւ էին Ադամ եւ Եւայ, բանզի աչս է անուն կնոջն՝ մերկր, եւ ոչ ամաչէին.
 բանզի անմեղ եւ մանկական խորհուրդ էր ի նոսա, եւ ոչինչ ընդ միա աձել եւ իմանալ
 15 զոր նոցա յայնցանէ, որ ինչ միանգամ չարութեամբ ի ձեռն հեշտ ցանկութեանցն եւ
 ամաւթալի ցանկութեամբբ յողոջ ծնանի : Քանզի էին յայնժամ ամբողջբ պահելով
 զլիւրեանց բնութիւնն, վասն զի փչեցեալն ի ստեղծուածն շունչ էր կենաց : Արդ, կալով

1. ԾՆՆ. Բ. 18. — 2. ԾՆՆ. Բ. 23.

13. When man walked about in Paradise with God He brought before him all the animals and commanded him to give names to them, and whatever * 228 r°.
 name Adam gave to every living soul, that was accounted its name. And He wished to create a helper for man, for God said : « It is not good for man to be alone ; let us make him a helper like unto himself¹. » For among all the animals was not found one equal and corresponding to and like him for a helper. Then God Himself put Adam into a ecstasis and cast him into a deep sleep. And as one work proceeds from another, for until then sleep had not been in Paradise, so it came to Adam by the will of God. And God took from Adam a rib and filled the place with flesh, and he formed woman from the rib, and so he brought her before Adam, and he seeing her said : « This is now bone of my bone and flesh of my flesh : she shall be called woman because she was taken out of her husband². »

14. And Adam and Eve, for that was the name of the woman, were naked and were not ashamed for in them were the sinless feelings of childhood and they did not comprehend any of those things which are born through evil in the soul from concupiscence and shameful desires, because at that time they had kept their natures sound, for that which was breathed into

1. Gen., II, 18. — 2. Gen., II, 23.

* 228 v°. մնարով շունչն, չորում գաստ * ւն եւ վաւրութեան անիմայ եւ անընդմիտածոյ է վաւ-
թարացն : Արդ վասն այսորիկ ոչ ամաչէին՝ համբուրելով, զմիմեամբք շաղապատելով
սրբութեամբ, տալարար :

15. Այլ զև մի մեծամեծս խորհեցի մարդն եւ համբարձեալ բարձրացի, իբրու թէ
ոչ ունիցի տէր, վասն տուելոյ սմա իշխանութեանն եւ համարձակութեան աւ ի չարա- 5
բողն իւր Աստուած սխալեցի, անցեալ զիւրով զչափովն, եւ ինքնահաճոյ կարծիս հպար-
տութեան առցէ հակառակ Աստուծոյ, տուաւ նմա աւրէնք յԱստուծոյ, զև ծանկցէ,
եթէ տէր ունի զբոլորեցունն Տէր . եւ սահմանս ոմանս եզ նմա, որպէս զև, եթև
պահեցէ պատուիրանն Աստուծոյ՝ այսպիսի միշտ կացցէ միտացէ, որպիսի էրն,
այսինքն է անմահ . ապ' եթև ոչ պահեցէ, զև մահկանացոյ եղիցի, լուծեալ յերկիր, 10
ուստի առաւ ստեղծուածն նորա : Եւ պատուիրանն էր այս . « Յամենայն վաչտէ, որ ի
ներբս ի պատուիրո՞ւ ուտելով կերիցես, բայց ի վաչտէն միայնոյ, չորմէ ճանաչէն գոչ պա-
րին եւ զչարն՝ ոչ ուտիցէք ի նմանէ, զև չորում աւուր կերիջիք՝ մահու մեռանիջիք »¹ :

16. Զայս պատուիրանն ոչ պահեաց, այլ տարալուաւ Աստուծոյ մարդն, մոլորեցեալ 15
ի հրեշտակէն, որ վասն բազում Աստուծոյ պարգեացն, զորս ետ մարդոցն, նախանձ
* 229 r°. տարեալ ընդ նմա եւ չարակնեալ, եւ զինքն անպիտանեցոյց եւ զմարդն մեղաւ * որ

1. ԾՊՆ. Բ. 16. 17.

* 228 v°. the creature was the breath of life. But while the breath remained in its proper order and place, it had no evil thoughts or knowledge. Thus they were not ashamed, when kissing and embracing each other in purity even as children.

15. But that man should not think great things nor be exalted on high as if he had no master, by reason of the dominion given to him and the intimacy with God his Creator, passing beyond his bounds, and that he might not have self-satisfied proud thoughts against God, a law was given him from God, that he might know that he had a master, the Lord of all. And He put certain limits to him. If he should keep the commandments of God, he should remain always as he was, that is, immortal. But if he should not keep them, he should become mortal and would be resolved to earth from which his structure had been taken up. And the Commandment was this : « Of every tree in Paradise, eating thou mayest eat, but of the one only tree of knowledge of good and evil, you shall not eat of it, for in the day you shall eat of it, you shall die the death¹. »

16. Man did not keep this commandment but became disobedient to God, being deceived by the angel who by reason of the many gifts of God which He
* 229 r°. had given to man, was jealous of him and evil-eyed, so he destroyed himself

1. Gen., ii, 16, 17.

արար՝ տարալսել զպատուիրանաւն Աստուծոյ հաւանեցուցեալ զնա : Արդ, նախկեա
 եւ առաջնորդ մեզաց եղեալ հրեշտակն ստույթեամբ, եւ ինքն բախեցաւ՝ զթեալ չՆա-
 տուած, եւ զմարդն արար արտաբոյ ընկենուլ բան զլրախոն : Եւ վասն զի ձեւն
 բարուց խրատուն ապտամբեալ ի բաց եկաց չՆատուծոյ, սատանայ կոչեցաւ ըստ
 5 եբրայական խաւսիցն, որ է ապտամբ . բայց նոյն ինքն սա եւ բանտարկու կոչի :

Արդ, Աստուած վաւճն, որ բարձեալ կրեաց զբանասարկուն՝ լուսացաւ, որ նգովք ի
 նոյն ինքն ի կենդանին եւ յորջացեալ զաւգեալ ի նմա հրեշտակն, ի սատանայ, եհաս եւ
 զմարդն ի բաց ի զիմաց իւրոց արար՝ փոխեալ բնակեցուցեալ զնա առ ի զբասան
 ձանապարհի յաջնժամ, բանզի զմեղաւոր ոչ ընդունի զբասան :

10 17. Եւ արտաբոյ եղեալք զբաստին Ազամ եւ կիմն նորա Եւայ՝ ի բազում աղէտս
 տարակուսի ցաւոց անկեան, տրտմութեամբ եւ երկովք եւ հեծութեամբք շրջելով
 յաշխարհիս յայսմիկ : Քանզի ընդ ձառադպցիլք արեգականա աչտրիկ զործէր մարդն
 զերկիր, եւ սա փուշս եւ տատակս բուսուցանէր՝ մեզացն պատուհաս : Յայնժամ եւ
 զրեալն կատարեցաւ . « Ազամ զխոսց զկիմն իւր, եւ յլացեալ ծնաւ զԿային, եւ յետ
 15 սորա ծնաւ զԱբէլ »^{*} : Իսկ ապտամբ հրեշտակն, որ եւ ի տարալսութիւն՝ զմարդն
 էամ եւ մեղաւոր արար եւ արտաբոյ ընկենդոյն զնա ի զբաստէն պատճառք եղեւ՝
 երկրորդ չար, ոչ շատացեալ առաջնովն՝ զործեաց յերարան . բանզի զԿայինն լցեալ

* 229 v°.

1. Ծճն. Գ. 1.

and made man a sinner persuading man not to keep the commands of God. Thus the angel by falsehood, becoming the father and originator of sin was smitten, struggling against God, and he became the cause of man's expulsion from Paradise. And because, indicated by his nature he apostatised and abandoned God, he was called in the Hebrew tongue Satan, that is, rebel. But the same one is also called the Accuser.

Then God cursed the serpent, in whom was the accuser, with a curse which reached unto that animal and the angel that was concealed in it, that is, Satan. But man was sent away from before His face, changing his dwelling place away from Paradise, because Paradise does not receive a sinner.

17. Adam and his wife Eve being expelled from Paradise, fell into much trouble and tribulation, wandering about the earth with much sorrow and hard labor and groaning. For beneath the rays of the sun man cultivated the earth but it brought forth thorns and briars, the punishment of sin. Then the Scripture was fulfilled. « And Adam knew his wife and she conceived and bore Cain, and after this she bore Abel'. » But the rebellious angel who led man into disobedience and made him a sinner and was
 15 the cause of his expulsion from Paradise, not satisfied with his first work, wrought a second evil work upon the brothers. For he filled Cain with

* 229 v°.

1. Gen.. iv, 1.

լուրով հոգւովն՝ եղբայրասպանեալ զնա արար : Եւ այսպէս մեռաւ Աբել՝ սպանեալ չեղբաւրէն, լայնմճեառէ նշանակեցելոյ, զի սմանը հալածեացին եւ նեղեացին եւ սպանեալք լինին, իսկ անխրաւքն սպանեցն եւ հալածեացն զարգարան : Յորոյ վերայ առաւել Աստուած բարկացեալ՝ նղովեաց զԿային, եւ զէպ եգեւ ամենայն ի նմանէ ազգի ըստ զաւակին փոխանորդութեան նման սերմանողին եղանկ : Եւ չարոց Աստուած այլ որպի Ադամայ, փոխանակ Աբելի սպանեցելոյն :

18. Եւ կարի չոյժ չերկար հեղեալ տարածեալ չարութիւնն՝ եհաս գրաւեաց զամենայն սղլ մարդկան, մինչ զի կարի չոյժ սակաւ արդարութեանն սերման զոյ ի նոսա . եւ բանցի սարրաւրէն խառնակութիւնք ի վերայ երկրի լինէին, քանզի խառնակեցան հրեշտակք ընդ ի զաւակէն զստերաց մարդկան, որք ծնան իւրեանց որդիս, որք վասն առաւելադանց մեծութեանն երկրածինք կոչեցան : Ազլ, հրեշտակքն չիւրեանցն կանանց պարզեւս մատուցին չարութեան ուսմունս, բանզի ուսուցին զնոսա զաւրութիւնս արմատոց եւ բանջարոց, եւ երանգաներկութիւն եւ զշապրա՝ նս եւ զգիւտս պատուական նիւթոյ՝ շնորհադեղութիւն, ատելութիւնս, սէրս, սուփանս, բւնածղութիւնս սիրոց, կսպանս կախարդութեան, զամենայն զգէտութիւն եւ զաստուածատեաց կուսպաշտութիւն, որոց չաշխարհս մտելոյ ծաւալեալ զեղաւ չարութեանն իրք, եւ սակաւացեալ նուազեցաւ արդարութեանն :

19. Մինչ զի զատաստան ի վերայ եկեալ աշխարհիս Աստուծոյ՝ ի ձեռն ջրհեղեղի տասներորդ զարու չետ նախաստեղծին, միմիայն գտանիլ արդար զՆոյ, որ վասն

his own spirit and made him the murderer of his brother. And so Abel died, killed by his brother, and thus became an example of how some must be persecuted, and killed, and how the wicked would kill and persecute the righteous. And God being very wrathful against Cain cursed him, and so it happened that all his offspring, were like the progenitor by inheritance. But God raised up for Adam another son in place of the murdered Abel.

18. And evil being long continued and wide-spreading brought into subjection the whole human race, till there remained very little of the righteous seed among them. For there occurred absurd unions of the elements on the earth, because the angels became joined with the daughters of mankind, from whom sons were born who from their great size were called sons of the earth. But the angels gave to their wives as gifts evil instructions, for they taught them the powers of roots and plants, painting cosmetics, the discovery of the precious elements, magic, hatred, love, concupiscence, love-philters the rules of sorcery, every kind of astrology and God hating idolatry which entering the world spread abroad evil and righteousness lessened and decreased

19. So it was till the judgment of God came upon the earth, by means of the flood, in the tenth generation after Adam, so that Noah alone was

* 230 1°.* 230 1°.

ինքեան արդարութեանն եւ ինքն ապրեցաւ եւ կին նորա եւ երեք որդիք իւր եւ երեք կանայք որպէս նորա՝ ի ներքս արդեւալք ի տապանն, հանդերձ ամենայն կենդանաւք, զորս Աստուած հրամայեաց Նոյի մուծանել ի տապանն : Եւ տպականութեանն եղևոյ ամենեցուն, եւ ճարդկան եւ ալեւս կենդանեացն, որք ի վերայ երկրի էին՝ ապրիւր

5 պահեցեալն ի տապանին : Եւ էին երեք որդիքն Նոյի Սեմ, Քամ եւ Յաբեթ, որոյ զարձեալ ազդն բաղձացաւ . բանդի սկիզբն այնոցիկ, որ չեա ջրհեղեղին մարդկան՝ սորա են :

20. Այլ ի սոսա մինն ընդ նորդիւք անկաւ եւ երկուքն զաւրհնութիւն ժառանգելին վասն իւրեանց դործոցն . քանզի ի նոսա կրտսերագոյնն, որ կոչին Քամ, ծաղր արարեալ զհարբն, եւ ի մեղս ամբարշտութեան զատա՝ պարտեալ վասն ի հաչրն թշնամանայ

10 եւ անարգութեան՝ նորմս ընկաբաւ, եւ այնմ, որ ի նմանէ զաւակն եղև, ամենեցուն հասոյց ի նորդիցն . ուստի դէպն եղև ամենայնի, որ չեա նորա ազդն՝ նորմալք եղանել, ի մեղս անճեղալք եւ բազմապեղալք : Իսկ Սեմ եւ Յաբեթ եղբարք նորա վասն սո. հաչրն բարեկաշտութեան հասին աւրհնութեան : Արդ, նորդքն Քամայ, զոր նորմեացն զնա հաչրն Նոյ՝ այս է. « Նորմեալ Քամ մանուկ . ծառայ եղլլի եղբարք իւրոց »¹ : Հասեալ յազդն նորա՝ բազում զաւակ արար ի վերայ երկրի, ի չորերտասան զարս ի վաչրաստ

15 ուրեմն բուսեալ, յորժամ եւ հնձեցաւն յԱստուծոյ ազդն նորա, մասնեալ ի զատաստան : Քանզի Քամանացիք եւ Քեռացիք եւ Փերեպոպիք եւ Խեւացիք եւ Ամուրհացիք եւ

* 230 v°.

1. Մին. Թ. 25.

found righteous. Because of his righteousness he was saved delivered together with his wife, his three sons and the three wives of his sons, being shut up in the ark with all the animals, which God commanded Noah to take into the ark, and when all perished, both men and animals that were upon the earth, he was delivered who was kept in the ark. The three sons of Noah were Sem, Cham and Japhet, by whom again the race was multiplied, for the men who were after the flood take their beginning from these.

20. But of these one fell under the curse and two inherited the blessing by their works, for the younger of these who was called Cham mocked his father and for the enmity and contempt shown his father was condemned for the sin of ungodliness and fell under the curse. He brought upon his whole offspring the same curse and so it happened that after him his whole progeny were accursed and grew and were multiplied being into sin, but Shem and Japhet his brethren for the goodness shown their father, received a blessing. Now the curse with which Noah his father cursed Cham was this, « Cursed be the child Cham, let him be the servant of his brethren »¹. This reached to his race and he had much offspring on the earth, who grew wild for fourteen generations, then God reaped them giving them for judgement in the hand of

* 230 v°.

1. Gen., ix, 25.

Յերուսայիք եւ Գերգեսայիք եւ Սուգամայիք, Արամայիք եւ որ ի Փիւնիկէ բնակեալ են, ամենայն Եգիպտացիք եւ Լիւացիք ի վաւակէն Քամայ են, որք անկան ընդ նոյնըն՝ չերկար ձկտեցերոց նոյովնքն ի վերայ ամբարշտայն :

21. Եւ զոր աւրինակ վնացին նոյովքն, նոյն աւրինակ եւ աւրհնութիւնն անց 5
զնայ յազն աւրհնեցելոցն՝ իւրարանչիւր ուրուք ըստ գասու. յորս յառաջագոյն աւրհ-
նեցաւ Սեմ ի բանս՝ յայտարիկ. « Աւրհնեալ Տէր, Աստուած Սեմայ, եւ եղիցի Քամ
* 231 r°. պատանի նորա »¹ : Այս է աւրհնութեանն * զաւրութիւն լինել զԱստուած եւ զՏէրն
բոլորեցուն Սեմայ ստացուած աշոյի ստտուածուաշտութեանն, որ բուսաւ աւրհնու-
թիւնն յԱբրահամ հասեալ, որ ի վաւակէն Սեմայ տաներորդ զարու խոնարհաստ
ազգաբանեալ լինի : Եւ վասն այսորիկ Հայրն եւ Աստուածն ամենեցուն հաճեցաւ 10
Աստուած Աբրահամու եւ Աստուած Մահակայ եւ Աստուած Ֆակովբայ կոչիլ . բանիկ
յԱբրահամ կարկառեալ յառեցաւ աւրհնութիւն Սեմայ : Իսկ աւրհնութիւնն Ֆարեթի
այսպիսի է « Լնդարձակեցէ Աստուած Ֆարեթի եւ աւրհնեցէ ի տուն Սեմայ, եւ
եղիցի Քամ պատանի նորա »² : Եւս է . ի վախճան յաւիտեանիս ծաղկեաց երեւեցերոց
Տեառն ի կոչմանէն հեթանոսայ՝ ընդարձակեալ նոցա Աստուած զկոչումն . եւ զի՝ 15
« Յամենայն երկիր ել բարբառ նոցա, ի ծագս աշխարհի բայք նոցա »³ : Արդ, ընդարձա-
կիլ է ի հեթանոսայն կոչումն՝ այսինքն եկեղեցի, եւ բնակէ ի տուն Սեմայ, այսինքն է ի

1. Ծնն. Թ. 26. — 2. Ծնն. Թ. 27. — 3. Սաղմ. ԺԲ. 5. — 14. Read եկեղեցի [երեւեցերոց.

his people. For the Canaanites, Hittites, Perizites, Hivites, Amorites, Jebu-
sites, Gergasites, Sodomites, and Arabians and dwellers in Phoenicia and
all Egyptians and Lydians are the offspring of Ham who fell under the curse
when the curse extended a long time over the ungodly.

21. Just as the curse went forward, so the blessing went forward and
increased on the blessed race, each in its order. First of them Shem
was blessed in these words. « Blessed be the Lord God of Sem and let
* 231 r°. Cham be his slave »¹. The power of the blessing is this that the God
and of Lord all became for Shem a peculiar possession in godliness, and
the blessing increasing reached Abraham, who is the tenth generation
of the seed of Shem counting downwards, and for this reason the God and
Father of all was pleased to be called the God of Abraham, the God of Isaac
and the God of Jacob. For the blessing of Sem, being extended, reached
Abraham. But the blessing of Japhet was in this manner. « May God enlarge
Japhet and may he be blessed in the house of Sem, and Cham be his slave »².
That is, in the end of time, the elect of the Lord, blomed forth by the
calling of the Gentiles while, God enlarged their call and so « their speech
hath gone forth into all the earth and their words unto the end of world »³.

1. Gen., ix, 26. — 2. Gen., ix, 27. — 3. P's., xviii (xix). 5.

հարցն յառանդութեան՝ ի Քրիստոս Յիսուս, ասելով՝ զանդրանկութիւնսն : Արդ, չորսն կարգի իւրաքանչիւր որ արհնեցաւ՝ ի նմին գտտու ի ձեան ազգին առնու զարհնութեանն պտուղ :

22. Իսկ չեա ջրհեղեղին եւ Աստուած ուխտ կտակարանի ամենայն աշխարհի, 5 ապեւս ամենայն կենդանի անասնոցն եւ մարդկան, որպէս զի մի եւս ջրհեղեղիւ ասպահանեցէ զամենայն չարութիւն երկրի. եւ եզ նշանակ նո՛ցա. « Յորժամ ամպով * 231 vº. ծածկեսցի աւրջ՝ երեւեսցի ապեղն չամբ, եւ լիշեցից զուխտ կտակարանին իմոց, եւ ոչ եւս կորուսից զամենայն շարժուն կայտառ ի վերայ երկրի ջուրը »¹ : Եւ վտխեաց զկերակուր մարդկան՝ հրաման տուեալ նոցա միս ուտել. բանզի ի նախաստեղծէն 10 Ազամայ մինչ ՚ի ջրհեղեղն միայն սերմանաւք եւ պտուղք ծառոց կերակրէին մարդիկ, բայց մտց կերակուր ոչ էր թողացուցեալ նոցա : Եւ վասն զի երեք որդիքն Նոյի սկիզբն ազգի մարդկան էին, ի բազմութիւն եւ չաճումն արհնեաց զնոսա Աստուած ասելով. « Աձեցէք եւ բազմացառուք եւ լցէք զերկիր եւ տիրեցէք զմա, եւ ահ ձեր եւ երկիւզ եզլիցի ի վերայ ամենայն կենդանի անասնոց եւ ի վերայ ամենայն թռչնոց երկրի, 15 եւ եղեցին ձեզ ի կերակուր, իբրեւ զբանջար խոտոց. բայց միայն միս արեան շնչոց ոչ ուտիցէք, եւ բանզի զձեր արիւն խնկրեցից ի ձեռաց ամենայն զազանաց եւ ի ձեռաց

1. Ծնն. Թ. 14-15.

Thus the enlarging is the calling of the Gentiles, that is the Church. And « may he dwell in the house of Shem » that is to say is the inheritance of the fathers by Jesus Christ, by receiving the right of primogeniture. So each in the order in which he was blessed, in same order, by means of his seed, he received the fruit of the blessing.

22. After the flood God established a covenant with all the earth, with all living animals and men that he would not destroy with a flood the offspring of the earth, and he put for them a sign « when I cover the sky * 231 vº. with a cloud, the bow will appear in the cloud, and I will remember the oath of my covenant, and by the waters I will not destroy all moving life upon the earth »¹. And He changed the food of men, giving them permission to eat meat because from the creation of Adam to the flood men were nourished by seeds and fruits of the trees but they had no permission to eat meat. And because Noah's three sons were the beginning of the race of men, God blessed them to increase and multiply saying, « Increase and multiply and fill the earth and rule it and let the fear and dread of you be upon all living animals and upon all the birds of the air and let them be your food even as the green herbs. But only the flesh with the blood, that is the life you shall not eat, for your blood I will require at the hand of every

1. Gen., ix, 14-15.

մարդոյ . որ հեղցէ արիւն մարդոյ՝ վտխանակ արեան նորա հեղցի »¹ . զի կերպարան Աստուծոյ արար զմարդն , եւ կերպարան Աստուծոյ Սրղին է , որոյ ըստ կերպարանին եղև մարդն : Եւ վասն այսորիկ ի վերջին ժամանակս երեւեցաւ , զի վերպարանն նման ինքեան ցուցցէ : Յետ այսր կտակարանի բազմացաւ ազգն մարդկան՝ ի վաւակէ երկնն բուսեալ . եւ շուրթն մի ի վերայ երկրի , * այսինքն է մի լեզու :

23. Արդ , համբարձեալ զնայլն յերկրէ արեւելից , եւ ճինչդեռ զայլնն ընդ երկիր՝ զիպեցան երկրին Սինեարայ՝ կարի յոյժ լայնի , ուր աշտարակ շինել ձեռնարկեցին . պաճարանս հնարէին ի ձեռն նորա զերկինան ել՝ ի չիշատակաց նոցին որ չեա նոցայն մարդկան կարացեալք թողուլ զլեւեանց գործն . եւ զշինածն թրձեալ աղիւսով եւ կպերբ լիներ , եւ յառաջատութիւն սունոյք համարձակութիւն յանդգնութեանն նոցա՝⁵ ամենեցուն միարանախորհ եւ համակաց եղևոց , եւ ի ձեռն միոյ ձայնին սպաս արբանեկութեանն տալով խորհրդոյ կամայն իւրեանց : Արդ , զի մի սելի եւս յառաջատեսցէ գործն՝ բարձանեաց նոցա զլեզուսն Աստուած , զի այլ մի եւս կարացին միմեանց լսել . եւ այսպէս սիւսեալ ցրուեցան եւ կալան զաշխարհս , ըստ իւրումն իւրաքանչիւր որ լեզուի ջորարար , երամաւրեն ընակեին , ուստի բազմազինք վանապանք . եւ այսպէս ուրք ի վերայ երկրի : Արդ , վասն զի երեք ազգ մարդկան կալան վերկիր , եւ էր ճինն ի¹⁵

1. Ծնն . Թ . 1-6.

beast and at the hand of man. Whoso sheds man's blood, in stead of it his blood shall be shed »¹. For He created man to the image of God, and the image of God is the Son in whose image was man. And so in the last time he appeared that he might show forth image like his. After the covenant, the race of men multiplied and increased from these three, and on earth there was one lip, that is one tongue.

23. So rising up they went forth from the lands of the East, and as they came forth on the earth, they reached the land of Shinaar, wickh was very extensive, There they began to make a tower as a means of reaching up to heaven, that they might leave their work as a memorial to succeeding men. The structure was of burnt brick and asphalt and the boldness of their arrogance increased as they were in accord and dwelt in one place and by reason of having one language they helped forward the purpose of their wills. And in order that the work might not progress further, God divided their languages, that they might not understand one another. So they were scattered and dispersed and possessed the earth. They dwelt in groups, each according to its language. So the different races and languages increased upon the earth. And because the three races of men took possession of the earth and one of them was under the curse and two under the blessing, the

1. Gen., ix, 1-6.

նոցանէ ի նորման, երկուքն չարհնութեան. եւ առաջին Սեմայ եղև սարհնութիւն, որոյ ազն չարեւերս բնակէր եւ զՔաղզէացոցն ունէր աշխարհ :

24. Եւ չառաջ անցելոյ ժամանակացն, այսինքն է տասներորդ գարու յետ * ջրհե- * 232 v°. գելին՝ Աբրահամ գտանի, զի խնդրէ գյարհնութենէն նախաչար իւրոյ գպարտեցեալն եւ գանկն նմա Աստուած : Եւ վտան զի ըստ չաւարութեան չորգորման ոգւոցն իւրոյ ընդ ամենայն շուրջ գուր ընդ աշխարհ՝ քննելով ուր է Աստուած, եւ տկարամար եւ կատէր ի գիւտէն՝ ոգորմեալ Աստուծոյ այնմ, որ ծիպն ժընջուկն խնդրէր գնա, երևեցոյց Աբրահամու՝ ի ձեռն Բանին, իրր ի ձեռն ճառագաղթի, ճանուցեալ զինքն : Քանզի խաւսեցաւ ընդ նմա չերկնէ եւ ասաց ցնա. « Անց գնա չերկրէ բուծմէ եւ չազգէ բուծմէ եւ ի տանէ հար բո եւ եկ անց չերկիր, գոր ես ցուցից, եւ անդ բնակես » ¹. Եւ նա հաւատացեալ երկնային ձայնին, ժինչգեա եւթանասնամեան էր եւ ունէր կին, եւ ժինչգեա ինքն չարբունա հասակի էր՝ հանգերձ նովաւ ել գնաց ի Սիջաղեաաց, առեալ ընդ իւր գեղբար ձեւելոյ գորդի գ՛՛ովով : Եւ չորժամ եկն չերկիր, որ այժմոյ Հրէաստան ասի, չորում չայնժամ բնակէին եւթն ազգք՝ ճնուկք Քամայ, եւ երևեցաւ նմա ի տեսեան Աստուած եւ ասաց. « Քեկ տաց գերկիրս գաչս եւ գաւակի բում յետ քո ի

1. Ծնն. ԺԲ. 1.

blessing reached Sem first, whose race dwelt in the East and took possession of the land of the Chaldeans.

24. And when time had passed, that is, in the tenth generation after the flood, Abraham appeared that he might seek the blessing which was his assigned portion from his ancestor and the God whom he did expect. * 232 v°. Because of the voluntary incitement of his soul, he wandered over the whole earth seeking where God was. But he became weary and turned aside from his search. God, having mercy upon him, who alone had sought Him in silence, appeared to Abraham and by the Word, as by a ray of light, made Himself known. For He spoke to him from heaven and said « Go forth out of thy country and thy kindred and thy father's house and come into the land which I shall show thee and dwell there » ¹. And he believed the heavenly voice, and since he was of full age, being seventy years old and had a wife, he arose and went with her from Mesopotamia, taking with him his dead brother's son, Lot. And when he had come to that land which is now called Judea, in which the seven races the seed of Cham, then dwelt, God appeared to him in a vision and said : « I will give this land to thee and to thy seed after thee for an eternal possession ². » See also announced him, that his seed should be pilgrims in a land which was not his own and that they should suffer there in pain and servitude years and in

1. Gen., xii, 1. — 2. Gen., xii, 7.

յաբխանական կարուածն »¹. եւ լինել զաւակի նորա պանդուխտ չերկրի, ոչ չերուծ, եւ չարչարիլ անդ՝ վշտանալով եւ ծառայելով ամս չորեքհարիւր, եւ ի չորրորդ դարու գաւեակ ի տեղն ի խոստացեալն Աբրահամու. եւ գատեցեալ Աստուծոյ զազն զաչն, որ ծառայեցոյց զբաւակն նորա : Եւ զն հանդերձ բազմութեամբ՝ եւ զփառս զԼուսն զաւակին գիտասցէ՝ Աբրահամ, եհան զնս Աստուած արտաքս զիշերի եւ ասաց յնս. 5 « Հաչեանց ի վեր չերկինս եւ տես գատեղս զչերկինս, եթէ կարասցես թուել զնոսս. աչս-պէս եղիցի զաւակ բո »² : Եւ զաներկուանալի եւ զաներկմիտ հոգւոյն նորա տեսեալ Աստուծոյ՝ վկայեաց նմա ի ձեռն Հոգւոյն սրբոց, ասելով ի Գիրս. « Եւ հաւատաց Աբրահամ, եւ համարեցաւ նմա յարդարութիւն »³. եւ էր անթրիատ, յորժամ վկայեալն եղեւ : Եւ զն առաւելութիւն հաւատոց նորա ի ձեռն նշանի ծանուցեալ լիցի՝ ետ նմա 10 թրիատութիւն, անթրիատութեանն կնիք հաւատոց աչնր, որ չանթրիատութեանն : Եւ չետ աչտրիկ ծնեալ նմա որդի Սահակ ի Սառայէ, չամրոյն, ըստ խոստմանն Աստուծոյ, զոր թրիատեաց, ըստ որում ուխտեաց նմա Աստուած. եւ ի Սահակայ ծնաւ Յակովբ : Եւ աչսպէս եկն եհաս նախկին ի սկզբան աւրհնութիւնն Անձայ չԱբրահամ, եւ չԱբրահամէ ի Սահակ եւ ՚ի Սահակայ ի Յակովբ՝ Հոգւոյն ժառանգութիւն բաժանեցելոց ի 15 նոսս. քանզն կոչեցաւ Աստուած Աբրահամու եւ Աստուած Սահակայ եւ Աստուած Յակովբու : Եւ ծնաւ Յակովբ որդիս երկուցասանս, յորոց երկուցասան տոհմքն Իսրայելն անուանեցան :

1. Ծնն. ԺԲ. 7. — 2. Ծնն. ԺԵ. 5. — 3. Ծնն. ԺԵ. 6. Հճճա. Գաղ. Գ. 6.

the fourth generation should suffer there to the place promised Abraham, but that God would judge the race which had kept his seed in servitude¹. And that Abraham might know the glory of his seed beside its multitude also. God led him forth at night and said unto him. « Look towards the heavens and see the stars of heaven, if thou art able to number them, so shall thy seed thy be². » And God seeing how his soul was without doubt or wavering gave him testimony by the Holy Spirit, saying in the Scripture. « And Abraham believed, and it was counted to him for righteousness »³. And he was uncircumcised when he received this testimony. And that the superiority of his faith might be known. He gave him circumcision for the seal of his faith of uncircumcision which he had in uncircumcision. After that was born his son Isaac, of Sarah the barren one, according to the promise of God. He was circumcised as God had declared in the covenant. Of Isaac was born Jacob. So the first original blessing of Sem descended to Abraham and from Abraham to Isaac and from Isaac to Jacob as the inheritance of the Spirit divided among them. Therefore he was called the God of Abraham the God of Isaac, and the God of Jacob. To Jacob were born twelve sons from whom the twelve tribes of Israel were named.

1. Gen., xv, 5 — 2. Gen., xvii, 5. — 3. Gen., xv, 6.

25. Եւ սոփոյ կալեալ զամենայն երկիր, զէպ եղև յԵգիպտոս ծիացն կերակուր
 րոյ . արդ փոխեալ բնակեցաւ Յակովբ . հանդերձ ամենայն զաւստիւն իւրով յԵգիպտոս : Եւ եր թիւն ամենայն զաղթերոցն եւ թամասուն եւ հինգ անձինք : Եւ ի չորերհա- * 233 v°.
 րիւր ամս, որպէս պատգամն յաւաճագոցն ասէ, վեց հարիւր եւ վաթսան հարարք
 5 եղին : Եւ վասն զի վշտացեալք եւ բռնահարեալք յոյժ լինին չար ծառայութեամբ եւ
 հեծէին եւ հառաչէին առ Աստուած՝ Աստուած հարցն, Արբահամու եւ Մահակոյ
 եւ Յակովբու, եհան զնոսա յԵգիպտոսէ ի ձեռն Մովսէսի եւ Ահարոնի՝ հարեալ
 զԵգիպտոսցիսն տասն հարուածովք, ի վերջնումն հարուածին սատակիչ հրեշտակ
 առաքեալ, զանկրանիկսն նոցա սարականեալ՝ ի մորպոչ մինչեւ յանասունս . ուստի
 10 սպրեցոց զորպիսն Իսրայելի, ի խորհրդեան երեւեցուցեալ զչարհարանն Քրիստոսի՝
 ի ձեռն զենման ոչխարի սմբձի, եւ արեան նորա ի զուշութիւն անվթարութեան տուե-
 ցելոց ի տուն Երբայեցուցն աւճանել : Եւ անուն է խորհրդոցս այտորիկ կիրք՝ սպա-
 տութեան սրտածաւք : Եւ հերձեալ զԽարմիր ծով, զորպիսն Իսրայելի ամենայն զզուշու-
 15 թեամբ հասոց յանապատն, եւ զհալածոյ զԵգիպտոսցիսն, որ զկնի էին եւ մտին ի
 ծովն, եւ կորեան ամենեքին . այս զատաստան Աստուծոյ եղեալ ի վերայ այնոցիկ . որ
 անկրաւարան չարհարէին զգաւակն Արբահամու :

26. Եւ յանապատին աւնու զաւրէնսն յԱստուծոյ Մովսէս՝ զտանն զրանն ի տախ-
 տակս քարեղէնս՝ զրեալ մատամբ Աստուծոյ . եւ մասն Աստուծոյ է՝ աչն, որ ձգեալ * 234 r°.

25. And when famine extended over the whole land, it happened that there was food in the land of Egypt only. Then Jacob, moving with his whole family dwelt in Egypt, and the whole number of the emigrants was * 233 v°.
 75. But in 400 years, as the message had said beforehand, they became 660000 and because they were so much oppressed and afflicted in evil bondage, and, groaning, cried out to God, the God of their fathers Abraham, Isaac and Jacob, He took them out of Egypt by the hand of Moses and Aaron, smiting the Egyptians with ten plagues. In the last plague he sent the angel of destruction and destroyed the first born both man and beast. From it the Israelites were delivered by the slaying of the lamb without blemish, showing the sufferings of Christ as in a figure and by the blood which was given to be sprinkled on the houses of the Hebrews that they might be preserved uninjured. The name of this sacrament is Passion which is the cause of deliverance'. And dividing the Red Sea he brought the children of Israel, with great care, to the wilderness, but the Egyptians who followed them and entered the the sea entirely perished. This judgment of God came upon those who unjustly afflicted the seed of Abraham.

26. In the wilderness Moses received the Law from God, the ten words upon ten tables of stone, written by the finger of God. But God's finger * 234 r°.

1. The autor seems have interpreted the greck $\pi\acute{\alpha}\sigma\chi\alpha$ in sens of $\pi\acute{\iota}\theta\omicron\varsigma$ = « passion ». Or perhaps the Armenian translator, what seems more likely, had comitted the error and has translated $\pi\acute{\alpha}\sigma\chi\alpha$ by կիրք *girk* = passion (M. of S.).

է ի Հաւրէն ի Սուրբ Հոգին . եւ հրամանքն եւ իրաւունքն, զոր ընձեռեաց սրբուցն Իսրայելի պահել : եւ վտորանն վկայութեան կազմեաց հրամանաւ Աստուծոյ կալ(մ)ըս տեսեալս ի վերայ երկրի՝ աշնոցիկ, որ ի յերկինսն հոգեւորականքն են եւ անուեսանելիք, եւ տեսալս եկեղեցուց ձեռոց, եւ զմարդարէութիւնս հանդերձելոցն, յորս եւ զանաւթանն եւ զսպանդարանսն եւ զտապանակն, յոր զտախտակսն էարկ : եւ կացոյց եւ բահանալս զԱհարոն եւ զորվան նորա՝ սոցա տոհմին ամենաչնի զբահանալութիւնն առեալ . եւ էին ի վաւակէն Ղեւուց . այլ եւ զնոյն ինքն զրորբ զտոհմն յառաջ կոչեաց բանիւ Աստուծոյ ի գործ պաշտաման տանել ի տաճարին Աստուծոյ, որոց եւ աւրէն եւս Ղեւտական՝ որպիսիս եւ զինչ աւրինակ զոլ պարտ եւ արժան է աշնոցիկ, որ հանապազորդ սպաս պաշտաման պարապեալ են տանել տաճարի Աստուծոյ :

27. եւ իբրեւ մերձ էին յերկիրն, զոր խոտապաւ Աստուած Արբահամու եւ վաւակին նորա՝ մի մի չլուրաքանչիւր տոհմէ ընտրեալ Մովսէսի, աւաքեաց զիտել զերկիրն եւ զբալարան զ'ի նմաչն եւ զ'ի բալարան բնակիչսն : Յայնժամ յաշտեաց նմա Աստուած զանուանն, որ միայն սպրեցուցանել կարէր զհաւատացեալսն ի նա, եւ շրջեալ անուանեաց Մովսէս զԱւսէ զորպի նաւեա, զմի յառաքելոցն, եւ անուանեաց * զնա Յիսուս, եւ աչսպէս առաքեաց հանդերձ զաւրութեամբ անուանն՝ հաւատացեալ ամբողջս անդրէն ընդունել, վասն առաջնորդութեան անուանն, որ եղեն : Իսկ բանիւ զնայեալք

* 234 v°.

is the one who proceeds from the Father, the Holy Ghost and the commands and statutes which he gave to the children of Israel to keep. And he made the tabernacle of the testimony by the command of God, as the visible pattern on earth of the spiritual and invisible things in heaven. This was the figure of the pattern of the Church and the prophecy of future things. In it were vessels and altars and the ark in which he placed the tables. And he ordained Aaron and his sons priests, giving to their race the whole priesthood, and they were of the sons of Levi. And this whole tribe he brought forward according to the command of God that they serve in the temple of God. To them he gave the Levitical law, showing what manner and what kind they must and should be who were always engaged in the service of the temple of God.

27. And when they approached the land which God had promised to Abraham and his seed, Moses, choosing one from each tribe sent them to spy out that land and the cities therein, and the inhabitants of the cities. Then God revealed to him that name which alone is able to save those who believe in it. And Moses changed the name of Ose, the son of Nave, one of those sent, and called him Jesus¹, and sent him in the strength of the name, believing that he would receive him back safe because of the guidance of the name, as it came to pass. After going, they viewed and examined, and they again returned and brought with them a cluster a big grape.

* 234 v°.

1. Num., xiii, 17.

և վրտապարհ և քննադատող Կորնելիոսը անդրէն՝ բերելով ընդ ինքեան ողիւյզ խաղաղոյ, և յերկոյտասանիցն յառաքելացն սմանք ի նոցանէ յերկիւղ զանգիտանաց արկին զամենայն ժողովուրդն՝ ասելով քաղաքս մեծամեծս և արարապաւորս զոյ և սրղիս երկրածինց հսկաչս բնակեալ ի նմա, մինչ զի (ոչ) կարող զոյ նոցա ունել զերկիրն. և այս եղևոյ զէպ եղև ժողովրդեան ամենայնի լոյ՝ թերահաւատեալք, ին Աստուած էք, սր շնորհերն նոցա զբարութիւնն և հնազանդեցուցաներ զամենեւին : Եւ խաւսեցան վատ և վերկրէն՝ ոչ իբր զբարեոյ և ոչ իբր զարժանեոյ վտանկ կրել յազապս աջալիտոյ երկրի : Իսկ երկուքն յերկոյտասանիցն՝ Յիսուս սրղի Նաւեա և Քաղէք սրղի Յեփնեա, պատասեցին զհանդերձս իւրեանց վասն եղևոյ շարին և ազաշէին զժողովուրդն մի լքեցուցանել զանձինս և մի ի վայր արկանել զսիրտս, զի Աստուած ես զամենեւին ընդ ձեռամբ նոցա, և երկիրն կարի յոյժ բարի է : Եւ իբր ոչ հաւանէին, այլ կապ մնալ ժողովուրդն անդրէն ի նմին անհաւատութեան՝ շրջեաց և ելել Աստուած զձանապարհն նոցա՝ ժողովրդ վնտաս, սքրիլով և հար* կանելով յանապատին : Եւ որքան աւուրս զնայլին և զարձան այսրին, որք վրտեալ զննեցին զերկիրն, և քառասունք էին այսօրիկ՝ տարի չար եղեալ, քառասնամեա կարաւ զնտաս յանապատին՝ ոչ ունէր յայնցանէ, որ կատարեալ հասակ և խորհուրդ ունէին՝ մտանել յերկիրն արժանի արար վասն անհաւատութեանն իւրեանց, բայց երկուց, որք վկայեցին ժառանգութեանն՝ Յիսուսի սրղեոյ Նաւեա և Քաղերաց սրղեոյ Յեփնեայ, և որք մխանգամ վորուերն եղեն՝ ոչ վրտելով զաջ կամ զահեակ : Արդ, ամենայն թերահաւատ ժողովուրդն վախձա-

* 235 1°.

And some of the twelve spies threw the whole congregation into great fear, saying that there were great and walled cities and that giants, sons of the Earth, dwelt there, so that they would not be able to take that land. And when this happened, the whole congregation began to weep, filled with doubt as to whether there was a God who could give them strength and bring all to obedience. And they spoke ill of the land, also, as not a good land nor a land worth endangering oneself for. But of the twelve, two, Jesus the son of Nave and Caleb the son of Jephneh, rent their garments on account of the evil that had happened and besought the people not to weaken their souls nor let their hearts fail them, because God would bring all under their hands and the land was very good. But when the people did not agree but remained in the same unbelief, God turned them aside and changed their journey that that might wander about, and He troubled and punished them in the wilderness. And as many days as the spies had been coming and going to examine the land and these days were 40, He, putting a year for a day, kept them 40 years in the wilderness and so not one of those who had perfect age and intelligence was counted worthy to enter the land on account of his unbelief, except two who had testified concerning the inheritance, Jesus the son of Nave and Caleb the son of Jephneh and also all those who were little and did not know to discern their right

* 235 1°.

նեցան եւ սպառեցաւ չանսպաստին առ սակաւ սակաւ՝ արժանիս թերահաւատութեանն կրեալ . իսկ մանկունքն աճեցեալք՝ ի քառասնամենի լցեալ կատարեցին զթիւ մեռելոցն :

28. Իբրեւ լցաւ քառասնամութիւնն, եկն ժողովուրդն մերձ ի Ֆորդանան եւ գումարեալ ճակատեցան յանդիման Երիբովի : Ատանաւր գումարեալ զժողովուրդն Մովսէսի, վերստին զլսաւորէ գամենաչն . պատմելով ծինչեւ չարն չաչն զմեծամեծսն Աստուծոյ, չարպարելով եւ կազմելով զաճեցեալսն չանապատի, երկնչել չԱստուծոյ եւ պահել զպատուիրանսն նորա, իբր նորոյ իմն արէնապլուսթիւն առնելով ի վերայ նոցա, չաւելլով չառաջին եղեալն : Եւ կոչեցաւ սա Երկրորդ արէնք, չորում բազում * մարգարէութիւնք եւ չազազս Տեառն մերոյ Ֆիսուսի Քրիստոսի, եւ չազազս ժողովրդականն, եւ չազազս կոչմանն Հեթանոսաց եւ չազազս արքայութեանն ի ներքս զրեալք են :

29. Եւ կատարեալ զլիւր զլինթացն Մովսէսի, սսի չԱստուծոյ . Ե՛լ ի վեր ի լեառնոյ եւ վախճանեցիր, զի ոչ մուծցես գու զժողովուրդ իմ չերկիրոյ : Եւ նա ըստ բանին Տեառն վախճանեցաւ, եւ վոխանակեաց զնա Ֆիսուսս որպի նաւեա : Սա Հատանելով զՖորդանան անցոյց զժողովուրդն չերկիրն, եւ ասպալելով եւ բակելով զ'ի նմաչքն բնակեալս զեթն սպին, բարժանեաց ժողովրդեանն աստի Երուսաղէմն, չորում թագաւորն Պաւլթ եւ Սոդոմոմն որպին նորա, որ շինեաց պատճարն չանուն Աստուծոյ ըստ նմանութեան խորանին, որ ըստ զարպարի երկնաւորացն եւ հողեւորականացն եղեալ էր ի Մովսէսէ :

hand from their left. But the whole faithless people died and perished in the wilderness, little by little bearing the just punishment of their unbelief. But the children grew during the forty years and filled out the number of the dead.

28. When the forty years were ended the people came near to the Jordan and placed their camp against Jericho. Here Moses gathering the people into one place, again repeated all things, narrating the great things that God had done up to that time, preparing them and instructing those that had grown up in the wilderness that they might fear God and keep God's commandments, ordaining as it were a new law adding to that which was at first. This was called the Second Law in which are written many prophecies about our Lord Jesus Christ and about the people and about the calling of the Gentiles and about the kingdom.

29. When Moses had finished his course, it was said to him by God : « Go up into the Mount and die, for you shall not cause my people to enter the land. » And he according to the word of God, died, and in his place was Jesus the son of Nun. He, dividing the Jordan, led the people into that land, and destroying and scattering the seven races which were living therein divided amongst them his people. Therein was the earthly Jerusalem in which lived David the king and his son Solomon, who built the Temple in God's name after the likeness of the tabernacle, which Moses had formed according to the pattern of heavenly and spiritual things.

30. Այս առարկեցան չԱստուծոյ ճարգարէքն ի ձեռն Հոգւոյն սրբոյ . զժողովուրդն խրատէին եւ զարճուցանէին չԱստուած հարցն՝ յամենակալն, բարոյք եղեալք երեւելութեանն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի՝ Որդւոյն Աստուծոյ, զեկեացանելով, զի ի գաւաիէն Գաւթի ճաղկեացէ ճարմինն նորա . զի եղեցի ըստ ճարմնոց որդի Գաւթի, որ էրն որդին Աբրահամու, ի ձեռն յերկար փոխանորդութեանն . իսկ ըստ հոգւոյն Որդի Աստուծոյ, նախ երով առ Հաւրն, չտուաջ բան գամենայն շինութիւն աշխարհիս ճնեալ . եւ երեւեալ ամենայն աշխա՝ ըհի ի վախճան չաւիտենիս ճարգով, ի վերստին զխաւսրելով չինքն գամենայն ինչ Բանն Աստուծոյ՝ զչերկիրս եւ զչերկիրս :

* 236 r°.

31. Արց, զճարգն միաւորեցոց ընդ Աստուած եւ հասարակութիւն միաբանութեանն Աստուծոյ եւ ճարգոյ գործեաց, մեր ոչ կարացելոց ալ արինակաբար ինչ կցորդութիւն ընդունել գանապականութեանն, եթե ոչ էր նորա եկեալ առ մեզ : Քանզի անտեսանելի եւ աներևոյթ երով անապականութիւնն, ոչինչ մեզ աւգուտ առնէր . արց տեսանելի եղեւ, զի ըստ ամենայն մասին կցորդութիւն ընդունելութեան առցուք գանապականութեանն . եւ վասն զի ի նախաստեղծեցելումն Ազամայ ամենեքին շապեալք կապեցար ընդ մահու ի ձեռն տարալուծեանն, պարտ եւ արժան էր ի ձեռն հլուքեանն վասն մեր ճարգոյն եղելոյ լուծանիլ մահուն . վասն զի մահն ճարմնոց թագաւորեաց, ի ձեռն ճարմնոց պարտ եւ արժան էր լսափանումն առեալ ի բաց թողուլ զճարգն ի հարստահարութենէն իւրմէ : Արց Բանն ճարմին եկեւ, զի ի ձեռն որոց ճարմնոց իշխեացն եւ

30. To them were sent from God the prophets by the Holy Spirit, who horted the people and turned them to the God of their fathers, the ruler of all, and were the preachers of the revelation of our Lord Jesus Christ, the Son of God. They made known that His body must spring from the seed of David, that so He might be the son of David according to the flesh, who was the son of Abraham by a long succession. But according to the Spirit he was the Son of God who was at first with the Father, born before any creation of the world and revealed as man to all the world in the end of time to renew for a second time in his own person as Word of God all things, that are in heaven and on earth.

* 236 r°.

31. So He united man to God and between God and man wrought reconciliation and communion, for we could not receive legally the impartation of incorruption in any other way, if He had not come near to us. Because incorruption one being invisible and imperceptible, would bring no profit to us. Now it became visible by Incarnation of that in every way we may receive the impartation of incorruption immortality. And because in the first created Adam we were all chained and bound to death, by his disobedience it was necessary and convenient that by the obedience of the one who became man for us, death should be abolished. Because death reigned on the body, it was necessary and fitting that by means of a body it should be abolished and man freed from its oppression. So the Word became flesh that by means of a body

կարաւ եւ տիրեաց մեղքն, ի ձեռն տրա խաղանեալ այլ մի եւս լիցի ի մեղ . եւ վասն
 աչտորիկ զնոյն նախաստեղծեցելումն զմարմնութիւն ընկալաւ Տէրն մեր, որպէս զի
 * 236 v°. մատուցեալ ճրցեսցի վասն հարցն եւ չաղթեսցէ Ադամաւ որ Ադամաւ * զարկոյցն զմեզ :

32. Արդ, ուստի է նախաստեղծելոյն զոչոցսութիւն . ի կամաց եւ չիմաստութենէն
 Աստուծոյ եւ ի կոչս երկրէ : « Քանզի ոչ տեղաց Աստուած, ասէ Գիր, չառաջ քան
 զմարդն եղանել . եւ մարդ ոչ էր գործել զերկիր »¹ : Արդ չայսմանէ, մինչդեռ կոչս
 էր տակաւին, էաւ Աստուած հոգ չերկրէ եւ էտեղծ զմարդն՝ սկիզբն մարդկութեանս :
 Արդ՝ զմարդն զայս ի վերտօին զխաւորելով Տէր, զնոյն աչնմ զմարմնաւորութեան
 ընկալաւ անաւրէնութիւն, ի կուսէն ձեռեալ կամաւք եւ իմաստութեամբն Աստուծոյ .
 զի եւ ինքն դառ ի չԱդամն զնմանութիւն մարմնաւորութեանն յուցցէ, եւ եղցի
 զրեցեալն ի սկիբանն մարդն ըստ կերպարանի եւ նմանութեանն Աստուծոյ :

33. Եւ որպէս ի ձեռն կուսի տարալտեցելոյ զարկուցաւ մարդն եւ անկեալ մեռաւ,
 աչպէս եւ ի ձեռն կուսին, որ լուաւ բանին Աստուծոյ, ի վերտօին արծարծեալ մարդն
 կենաւք ընկալաւ զկեանսն : Քանզի եկն Տէրն զկորուսեալ ոչխարն ի վերտօին խնկրել,
 եւ կորուսեալ մարդն էր : Եւ վասն աչտորիկ այլ ստեղծուած ինչ ոչ եղև, այլ ի նմանէ
 չայնմանէ, որ չԱդամայ զազդն ուներ, զնմանութիւն ստեղծուածին պահեսաց . քանզի
 պարտ եւ արժան էր ի վերտօին զխաւորին Ադամայ ի Քրիստոս, զի կլեալ ընկզմեսցի

1. ԾՆՆ. Բ. 5.

by which sin had taken hold and abode and reigned, death might be abolished, and not be in us any more. And for this reason Our Lord took the same flesh as that of the first created man that he might being strive for the fore fathers
 * 236 v°. being sacrificed and by Adam conquer him who by Adam had smitten us.

32. But whence was the being of the first created man? By the will and intelligence of God and by the virgin earth. « Because the Lord God God had not rained upon the earth, says the Scripture, and there was no man to till the earth¹. » But God took up some of the dust of the earth when it was virgin and created man as the beginning of humanity. But the Lord again to renew man, accepted the economy of the Incarnation, and was born of the Virgin by the will and intelligence of God, that He also might show an embodiment resembling to Adam, and might be as was written beforehand « man according to the image and likeness of God² ».

33. And as by means of the virgin (Eve) who did not obey, man was smitten and fell and died, so by the Virgin that hearkened the word of God, by the life that sprung up, life was again brought forth in man. Because the Lord came again to seek the lost sheep and the lost sheep was man therefore He did not become another creation, but of the one who was of the race of Adam, keeping the likeness of the creature. For it was

1. Gen., II, 5. — 2. Gen., I, 26.

մահիանացուն յանմահութենէն, եւ զԵւայ ի Մարիամ, զի կոչս կուսի բարեխաւս
* եղեալ, լուծցէ եւ խափանեցէ զկուսական տարախութիւնն ի ձեռն կուսական հլու- * 237 ր.
թեանն : Եւ աչն, որ ի ձեռն փայտին յանցանքն էին, լուծաւ ի ձեռն փայտին հլութեան,
զոր՝ լուեալ Աստուծոյ, Որդին մարգոյ բեւեռեցաւ ընդ փայտին, զչարին զգլխութիւն
5 խափանելով, եւ զբարւոյն զգլխութիւն ի ներքս մուծանելով եւ ստացուցանելով . եւ
չար է տարաբեւ Աստուծոյ, որպէս բերն Աստուծոյ բարի է :

34. Եւ վասն այսորիկ Բանն ի ձեռն Եսայի մարգարէի ասէ՝ զհանդերձեալն
եղոցիլ յառաջագոյն զեկուցանելով — քանզի վասն այսորիկ մարգարէր, զի զհան-
դերձեալն պատմէին — արդ՝ ասէ ի ձեռն նորա Բանն այսպէս, եթէ « Ես ոչ ան-
10 հաւանիմ եւ ոչ ընդդէմ ասեմ . զթիկունս իմ եզի ի հարուածս, եւ զծնաւս յապտակս
եւ զղէմս իմ ոչ զարձուցի յամաւթոյ թքանաց »¹ : Արդ՝ ի ձեռն հլութեանն, զոր ձինչ
ի մահն լուաւ՝ կախեալ զփայտէն, զհին զեղեալն ի փայտին զտարախութիւնն
երջծ : Եւ վասն զի ինքն է Բանն Աստուծոյն ամենակալի, որ ըստ աներեւոյթ
տեսլեանն ի մեզ աւհասարակ տարածեալ է յամենայն աշխարհիս, եւ շարունակէ
15 եւ զերկայնութիւն սորա եւ զկայնութիւն եւ զբարձրութիւն եւ զխորութիւն, քանզի
Բանիւ Աստուծոյ բորբքս տնաւրինեալ մատակարարի, եւ խաչեալ է ի սոսա՝ Որդին * 237 ր.

1. Is. . Ծ . 6.

fit and even necessary that in making a new headship for Adam in Christ, * 237 ր.
mortality should be swallowed up in immortality and renewing Eve in Mary
that a virgin being intercessor for a virgin, the disobedience of the virgin
should be destroyed and put away by the obedience of the Virgin and the
transgression, which was by means of a tree should be put away, by the
tree of obedience. Hearing this order of God, the Son of man allowed
himself to be nailed to the tree, destroying the knowledge of sin, bringing
in the knowledge of good and assuring its reception. But evil is the not
hearkening to God as hearkening to God is good.

34. For this the Word says by the prophet Isaiah revealing beforehand that
which must be fulfilled, for they are called prophets because they foretell the
future, so by him the Word says « I am not disobey : ient and do not speak
contrary. I gave my back to the smiter and my chin to the slap and
my face I did not turn from the dishonor of spit'. » By obedience,
(which obedience was unto death), He, hanging upon the tree, put away
the old disobedience associated with the tree. As He was the Son of
God, the ruler of all who in an invisible form is universally immanent
among us in all the world, and fills its length, breadth, height and depth,
and as by the word of God every thing receives its arrangement, so in * 237 ր.

1. Is., L, 6.

Աստուծոյ՝ խաչաբար զձեռք չամենայնի . քանզի պարտ եւ արժան է նմա աեսանելի լինելով՝ չերեւելիս ամէկ զամենայնիս զխաչակցութիւնն իւր . զի գնեցործութիւնն իւր պահն ի չերեւելոջն ցուցցէ ի ձեռն երեւելի ձեռոյն, զի նա է, որ լուսացուցանէ զբարձրութիւնն, աշտինքն է զչերկինան, եւ շարունակէ զխորն, որ է ի ստորինս երկրի, եւ պրկեալ ձգէ վերկայնութիւնն յարեւելից մինչեւ ի մուտս, եւ զասպղ կողմն եւ զմիջաւրէի զլայնութիւնն նաւաստելով եւ աւերելով ամենայն ուտտեր պըրուեալսն ի զխաչութիւն Հաւրն :

35. Արդ՝ ելից եւ զԱբրահամու զեղեալ զխոստումնն, զոր խոստացաւ նմա Աստուած առնել զգաւակն նորա իւր զաստեղս երկնից . քանզի զպս արար Քրիստոս յայնմանէ, որ ՅԱբրահամէ զգաւակն ունէր, ի կուսէն ձեւեալ եւ լուսաւորս յաշխարհի կազմեալ զհաւատացեալսն ի նա, ի ձեռն նորին հաւատոյ ընդ Աբրահամու արգարացուցեալ զհեթանոսս . « Քանզի հաւատաց Աբրահամ Աստուծոյ եւ համարեցաւ նմա յարգարութիւն »¹ . նմանապէս եւ մեր հաւատարով Աստուծոյ արգարանամք, քանզի « արգար ի հաւատոց կեցցէ »² : « Արդ՝ ոչ ի ձեռն աւրինացն խոստումն Աբրահամու, այլ ի ձեռն հաւատոցն »³ : Քանզի արգարացաւ ի հաւատոց Աբրահամ, եւ արգարոյ աւրէնք ոչ կայ : Նմանապէս եւ մեր ոչ ի ձեռն աւրինացն արգարանամք, այլ ի ձեռն հաւատոցն՝ վկայեցելոյն չաւրինացն եւ ի մարգարէից, զորս մատուցանէ մեկ Բանն Աստուծոյ :

1. Գաղ. Գ. 6 (Յնն. մե. 6). — 2. Գաղ. Գ. 11 (Իմր. Բ. 4). — 3. Հուլիմ. Գ. 13.

these, the Son of God was crucified, putting the sign of the cross on every thing. For as it was fit and necessary that He becoming visible should make visible in all things his crucifixion that His influence might be visibly shown forth by visible means, for it is He who illumines the heights, that is, heaven, and fills the depths, that is, beneath the earth, and stretches out the length from East to West and sails through the North and the breadth of the south day, who invites from every quarter the dispersed ones to the knowledge of God.

35. Thus was fulfilled the promise made to Abraham in which God promised to make his seed as the stars of heaven, for Christ accomplished this, being born of the Virgin who was of the seed of Abraham, and fashioning believers in Him to be lights in the world. By the same faith He justified the heathen together with Abraham. « For Abraham believed God and it was counted to him for righteousness¹ ». In the same way we believing in God are justified, for the just shall live by faith. « For the promise to Abraham was not through the law but through the justice of faith² ». For Abraham was justified by faith, therefore there is no law for the righteous. So we are not justified by the law but by that faith of which the law and prophets give testimony, which the Word of God gives us³.

1. Galat., iii, 6; Gen., xv, 6. — 2. Gal., iii, 11; Hab., ii, 4. — 3. Rom., iv, 13.

36. Եւ ելից զՊաւլի զխոստածունսն. քանզի խոստացաւ նմա Աստուած ի պտղոյ որովանէ նորա յարուցանել թագաւոր յաւիտենական, որոյ թագաւորութեանն վախճան ոչ եղիցի : Եւ թագաւորս աս՝ Քրիստոս Որդին Աստուծոյ, որզի ճարպոյ եղեալ, աչիւնքն է յայնձանէ, որ ի Պաւթայ գաւազն ունէր՝ ի կուսէն պողպարութիւն եղեալ. եւ վասն այսորիկ ի պտղոյ որովանէ խոստումն եղեւ, որ է ուրոյն աւանձինն կիող չղութեան ճնունդ, ալ ոչ ի պտղոյ միջոց, եւ ոչ ի պտղոյ երիկամանց, որ է ուրոյն աւանձինն առ ի ճնունդ. զի զուրոյն գաւանձինն զատուկ գաջն, որ ի Պաւթայ կուսական որովանի պողպարութիւնն էր, զեկուցի. որ թագաւորէր ի վերայ տանն Պաւթայ յաւիտեանց, որոյ թագաւորութեանն վախճան ոչ եղիցի :

37. Արդ՝ այսպէս շքահոխեւր զիրկութիւնն մեր եւ հարցն զխոստումն կատարէր եւ զհին տարալսութիւնն ի բաց լուծանէր. Որդին Աստուծոյ որզի Պաւլի եւ որզի Աբրահամու եզեւ. քանզի զայստիկ կատարելով եւ վերստին զլսաւորելով վինքն, զի մեղ ստացուցէ կեանս, Բանն Աստուծոյ ճարմին եզեւ վասն կուսին՝ տնաւրէնութեան, առ ի լուծանել զմահն եւ կենագործել զճարպն, քանզի յարզկանս մեղաց էար մեր եւ ի ձեռն մեղանութեանն ճնիցելոց եւ ընդ մահուան կելոց :

* 238 v°.

38. Արդ՝ բազմագութ էր Հայրն Աստուած. աւարեաց զարուեստագէտ Բանն, որ եկեալ յապրեցուցանել զմեզ, ի նոյն վայրս մեզ եւ ի նոյն տեղիս եզեւ, յորս մերն

36. And He fulfilled the promises made to David, for God promised him that from the fruit of his *womb* he would raise up the Eternal King of whose kingdom there should be no end. And the king is this one, namely Christ, the Son of God, who became the Son of man, that is, of the virgin who was of the seed of David he was born the fruit. And for this reason the promise was concerning the fruit of the womb which is specially a birth by the conception of a woman, and not the fruit of his loins nor the fruit of his reins which would be a special birth from a man. So that there might be manifested the definite special and separate fruitfulness of of the virginal womb which descends from David. He reigns forever over the house of David and his kingdom should have no end.

37. Thus He accomplished our salvation gloriously, fulfilled the promise made to the fathers, and annulled the old disobedience. The Son of God became the Son of David, the Son of Abraham. To complete and to renew these things in Himself so that He might confer on us life, the Word of God became flesh, by incarnation from a virgin to destroy death and bring man to life, for we were in the bonds of sin and were born by means of sinfulness and of those who lived with death.

* 238 v°.

38. But God the Father was abundant in mercy. He sent the Word, the Master, who came to save us, was in our room and in the place in which we had lost life. He loosed the prison bonds and his light appeared and scattered

լինելով կորուսաք զկեանս, լուծանելով զարգելանոցն կապանս . եւ երեւեցաւ լոյսն նորա եւ աներեւութացոյց զլուսարն զյարգելանին, եւ սրբեաց մեր զճնունդն եւ խափանեաց զմահն՝ զնոյն ինքն զկապանսն, որով ըմբռնեալն էաք, լուծեալ : Եւ զյարութիւնն էցոյց, ինքն անդրանիկ մեռելոց եղեալ, եւ չինքեան չարուցեալ զկործանեալ զմարդն, 5
 հանելով ի վեր ի վեր ի վերոյսն երկնի՝ յաջմէ փառաց Հաւրն : Որպէս Աստուած ի ձեռն մարգարէին խոստացաւ՝ ասելով . « Եւ չարուցից զխորանն Դաւթի զկործանեալն » ¹, այսինքն է զմարմինն զի Դաւթացն . եւ զոչս ճշմարտապէս կատարեաց Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոս, զմեր զփրկութիւնս շքակովսելով, զի զմեզ ճշմարտապէս չարուցէ, 10
 ապրեցոյցեալ Հաւրն : Եւ եթէ որ զի կուտէ ճնունկն նորա ոչ ընկունիցի, զինորդ զի մեռելոց չարութիւնն նորա ընկալցի . քանզի ոչինչ զարմանալի է եւ ոչ հրաշալի եւ ոչ տարակարծ . զի եթէ ոչն ճնեալ՝ չարեաւ ի մեռելոց, այլ եւ ոչ չարութիւն զնորա անձին եզերոյն ասել կարեմք . քանզի անձնաներին եւ անմահն եւ ոչն անկեալ ընդ ճննդով, եւ ոչ ընդ մահուամբ անկցի . քանզի որ զսկիւրն մարդոց ոչ էաւ՝ զինորդ կարէր ընկունել զփախձանն նորա :

* 239 1°.

15

39. Արդ՝ եթէ ոչ ճնաւ, եւ ոչ մեռաւ . եւ եթէ ոչ մեռաւ, եւ ոչ չարեաւ ի մեռելոց . եւ եթէ ոչ չարեաւ ի մեռելոց, ոչ է չաղթեալ մահու, եւ ոչ խափանեալ թագաւորութիւնն նորա . եւ եթէ մահ ոչ չաղթեալ, զինորդ մեր ի վեր ելցուք ի կեանս՝ ի սկզբանէքս ընդ

1. Ամոս . Թ . 11.

the darkness of the prison, and purified our birth and abolished death, loosing the same bonds by which we were bound. And He showed forth the resurrection, being Himself the first fruits of the dead and raised up with Himself fallen man taking him up on high to the highest heavens, to the right hand of the Father's glory. God had promised by the prophets, saying : « I will raise up the fallen tabernacle of David' », that is, the body which was from David. And our Lord Jesus Christ really accomplished this by perfecting our salvation that he might truly raise us up saving us for the Father. And if some one does not receive that He was born of a Virgin, how can he receive His resurrection from the dead, for there is nothing in it astonishing, extraordinary nor absurd. For if without being born He rose from the dead, we cannot use the term resurrection regarding one who 15
 * 239 1°. has not been born. For that which can not be born and is immortal and has not passed through birth cannot pass through death. For He who has not had man's beginning, how can he reach his end.

39. If He was not born then He did not die, and if He did not die then He did not rise from the dead, and if He did not rise from the dead then He has not conquered death nor destroyed its kingdom. And if He has not conquered death, how can He raise unto life those who have fallen from the begin-

1. Amos, ix, 11.

ճաշուածք անկեալք : Արդ՝ որ արտարս հանեն զփրկութիւն ի մարդոցն եւ ոչ հաւատան Աստուծոյ, եթէ չարուսէ զնսա ի մեռելոց, նորա եւ զճնունոյն Տևտոն մերոյ անգոսնեն, զոր վասն մերն կրեաց, Բանն Աստուծոյ մարմին լինել, զի մարմնոցն չարութիւն ցուցցէ, եւ յամենեսեան յաւաջայցի լերկինս . զի նախածին անդրանիկ խորհրդոցն Հաւր Բանն կատարեալ՝ զամենայն ինչ նաւաստելով եւ աւրէնադրելով ինքն ի վերայ երկրի . զի անդրանիկ էր կուսին, արգար, մարդ սուրբ, աստուածապաշտ, բարի, հաճոյ Աստուծոյ, կատարեալ ամենայնիւ, ապրեցուցանելով զամենեսին, որք զհետ երթան նորա ի զժոխոց . զի անդրանիկ մեռելոց ինքն եւ նախապետ առաջնորդ կենացն Աստուծոյ :

10 40. * Արդ՝ աչպէս առաջանայ յամենեսին Բանն Աստուծոյ, զի մարդ ճշմարիտ է եւ սքանչելի խորհրդական եւ Աստուած հզաւր՝ ի հասարակութիւն մխաբանութեան զմարդն անդրէն վերստին կոչեցեալ Աստուծոյ, զի ի ձեռն առ նայն հասարակութեան մեր զկրօնորդութիւն անապականութեանն սուցուք : Արդ՝ որ քարոզեալն լինի չաւրինացն ի ձեռն Մովսէսի եւ մարդարէիցն Աստուծոյ բարձրելոյ եւ ամենակալի, Սրբոյ Հաւրն բոլորեցուն, չորմէ ամենայն ինչ . որ խաւսեցաւ ընդ Մովսէսի՝ սա եկն ի Հրէաստան, սերմանեալ չԱստուծոյ ի ձեռն Հոգւոցն սրբոյ . եւ ծնեալ ի կուսէն Մարիամայ յայնմանէ, որ ի զաւակէն Դաւթի եւ Աբրահամու՝ Յիսուս աւծեալն Աստուծոյ, ցուցանելով զինքն զոլ զչաւաջ քարոզեալն ի ձեռն մարգարէիցն .

* 239 v°.

ning under death. But they who put salvation far from man and do not believe that God will give them resurrection from the dead they also despise the birth of our Lord which He endured for us. The Word of God became flesh that He might show the resurrection of the body and go to heaven before all; for the Word, the first begotten, the first born of the counsel of the Father, fulfilled all things, sailed through all, and gave a law on the earth. For He was the first born of the Virgin, a righteous man, holy, godly, good, pleasing to God, perfect in every thing, Saviour from hell of all who follow him, for He is the first born from the dead, and the principle leader to the life of God.

40. So the Word of God precedes all, for He is truly man, the wonderful counsellor, the mighty God, who again renewedly invites man to the community of harmony with God that by means of this union, we may receive the impartation of incorruption? So He who was preached by Moses in the Law and by the Prophets of the Most High and Almighty God, the Son of the Father of all, from whom are all things, who spoke with Moses, He came to Judea, being the seed of God by means of the Holy Spirit and being born of that Virgin Mary who was of the seed of Abraham and David, Jesus the anointed of God who showed Himself as the one who was preached beforehand by the prophets.

* 239 v°.

41. որոչ կարապետ նախընթաց Յովհաննէս Մկրտիչ՝ չառաջագոյն չարութեամբ
 եւ կապմեամբ զժողովուրդն չընկալութիւն Բանին կենաց, զսա վեկուցեալ զոյ զՔրիստոսն,
 չոր վերայ Աստուծոյ Հոգին հանգեալ, խառնեալ ընդ ծարմնոյ նորա : Սորա աշակերտք
 եւ վկայք ամենայն բարի գործոցն, եւ վարդապետութեանն եւ չարչարանացն նորա, եւ
 մահուն եւ չարութեանն եւ պերկինսն յետ ծարմնաւոր չարութեանն ելլն՝ առաքեալքն, 5
 որք չեա զաւրութեան Սուրբ Հոգւոյն առաքեցեալք ի նմանէ յամենայն աշխարհ,
 * զհեթանոսաց կոչումն արարին՝ յուցանելով ծարդկան դժանապարհն կենաց, զարձու-
 ցանել զնոսա ի կեոց եւ ի պոռնկութենէ եւ չաւերաստացութենէ, ծաքրելով զանձինս
 նոցա եւ զմարմինս ի ձեռն մկրտութեանն ջրոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ, զոր Հոգի Սուրբ առինն
 ի Տեստնէ, զսա բաժանեալ եւ բաշխեալ հաւատացելոցն, եւ աչսպէս կարգեալ հաստա- 10
 տեցին զկեկեկցիս . հաւատով եւ սիրով եւ յուսով հաստատեցին զչառաջ քարոզեցեալն
 ի մարգարէից՝ զկոչումն հեթանոսացն, ըստ ուրբմութեանն Աստուծոյ եղեալ ի վերայ
 նոցա, ի ձեռն խրեանց արբանեկութեան սպասուն երեւեցուցանելով, եւ առընդունելով
 զնոսա ի խոստումն հարցն՝ աչսպէսն հաւատացելոց եւ սիրողացն զՏէր, եւ ի սրբու-
 րեան եւ չարգարութեան եւ ի համբերութեան վաչրին կեանս չաւտենականս, ի ձեռն 15
 չարութեանն ի մեռելոց, ծառուցանել զԱստուածն բոլորեցուն խոստացեալ ի ձեռն
 աչնր, որ մեռան եւ չարեան՝ Յիսուսի Քրիստոսի, չորում ընձեռեաց զէիցս բոլորեցուն
 զթաղաւորութիւն եւ զեշխանութիւն՝ կենդանեացն եւ մեռելոց . եւ զգատատամն, եւ

* 240 r.

5

10

15

41. His Forerunner John the Baptist, prepared before hand and made ready the people to receive the Word of life, and made Him known as the Christ upon whom the Spirit of God descended touching His body. His disciples, the witnesses of all his good works, teachings, suffering, death, and resurrection and bodily ascension to heaven after His bodily resurrection, are the Apostles who with the power of the Holy Spirit, were sent into the whole world by Him to call the Gentiles, showing to men the way of life, turning them back from idols and fornication and avarice cleansing their souls and bodies by the baptism of water and the Holy Spirit, which Holy Spirit they received from the Lord to impart to and confer upon believers, and so doing they established the Church. With faith, hope and love they established the calling of the Gentiles, which was before preached by the prophets according to the mercy of God which was upon them, by the help of the service which they showed. And they received those who believed in the Lord and loved Him, into the promise of the fathers and into holiness, righteousness and patience which lead to eternal life by means of resurrection from the dead. Because God has promised to grant resurrection to all by the one who made and rose again by Jesus Christ, to whom he trusted the kingdom over all things, the dominion over living and dead and the judg-

* 240 r.

զմարմինն պահել ի չարութիւնն անշաղախ եւ զանձն անապական՝ բանիւ ճշմարտութեան խրատ ետուն :

42. Բանիլն այսպէս ունել զհաւատացեալն՝ կայեալ՝ մնացեալ չնր ի նոսա Հոգին * 240 v°.
Սուրբ, որ տուեալ լինի ի մկրտութեանն ի նժանէ եւ պահի չառօղէն՝ ճշմարտութեամբ
5 եւ սրբութեամբ եւ արդարութեամբ եւ համբերութեամբ վարեցեալ. բանիլն այսր ողւոյ
չարութիւն լինի հաւատացելոյն՝ մարմնոյ անզրէն ընդունելով զանձնն եւ հանդերձ ընդ
նժա զարութեամբ Հոգւոյն Սրբոյ, չարուցելոյ եւ ի ներքս մուծելոյ չարքայութիւնն
Աստուծոյ : Այս է աւրհնութեանն Յափեթի պտուղն ի կոչմանն հեթանոսաց, ի ձեռն
եկեղեցւոյ երեւեալ, կայեալ անսացեալ զբնակութիւնն ընդունել ի տուն Սեմա ըստ
10 խոստմանն Աստուծոյ : Չամենայն պաշտօնիկ այսպէս երոյրի՝ չառաջագոյն զեկոյց
Հոգին Աստուծոյ ի ձեռն մարդարէիցն, առ ի հաստատուն առ նոսա զհաւատան լինել
ճշմարտութեամբ զԱստուածն պաշտօնաց . բանիլն որ ինչ միանկամ անկարութիւն էր
մերոյ բնութեանս, եւ վան այտորիկ վատահաւատութիւն հանդերձեալ էր մատուցանել
մարդկան՝ զպստօնիկ Աստուած ի ձեռն մարդարէիցն արար չառաջագոյն զեկոյցանիլ՝
15 զի ի չառաջագոյնէն ասիլ՝ չառաջ բազում ժամանակաւ, սպա հուսի յետոյ զկան
առնուլ այսպէս, որպէս եւ չառաջագոյն ասացեալ եղև՝ ծանկցուր՝ զի Աստուած էր,
որ չառաջագոյնն պատմեաց մեզ զփրկութիւնն մեր :

43. Իսկ Աստուծոյ ամենայնի՝ հաւատալ պարտ եւ արժան է. բանիլն ճշմարտ է * 241 r°.
չամենայնի Աստուած, եւ զի եղև Սրբի Աստուծոյ, եւ սա է ոչ միայն չառաջ բան

ment. And they exhorted by the word of truth that the body be kept blameless and the soul uncorrupted for the resurrection.

42. For so it is necessary that believers keep themselves, the Holy Spirit always dwelling in them as He is given at the time of the baptism by him and is kept by the recipient who lives in truth, holiness, righteousness and * 240 v°.
patience. For it is by this Spirit that the resurrection comes to believers, the body again receiving the soul and united with it by the power of the Holy Spirit is raised to enter the kingdom of God. This is the fruit of the blessing of Japhet, in the calling of the Gentiles, displayed by means of the Church which was expecting to receive a habitation in the house of Shem, according to the promise of God. That all this must be so, the Spirit of God had made known by the Prophets, so that faith might be established by the truth in them, that is, in the true worshippers of God. For that which was impossible to our natures and therefore would cause unbelief in man, God made known beforehand by the prophets, that by fortelling it that is, a long time beforehand and by its being fulfilled at the end as God had fore told, we might know that it was God that beforehand revealed to us our salvation.

43. It is necessary and decent to believe God in all things, for in every thing God is true, and also that the Son of God exists and that He was not * 241 r°.

գերեւիլ չաշխարհի, այլ եւ չառաջ քան զաշխարհ եղանել : Որ առաջինն ճարգարէացաւ
 Մովսէս, ստէ երրայցերեն՝ « Բարեսիթ բարա երովիմ բասան բենուամ սամենթարէս » .
 եւ այս թարգմանեալ ի հայ լեզու՝ « որդի իսկզբանն . հաստատեաց Աստուած ապա
 գերեւին եւ գերկիր »¹ : Վկայէ այսմ եւ Երեմիայ ճարգարէ, ստելով այսպէս . « Յառաջ
 քան զարուսեակ ծնա գբեզ, եւ չառաջ քան զարեգակն անուն քո »² . եւ է այս քան
 զաշխարհիս շինութիւնն չառաջ . քանզի միանդամայն ընդ աշխարհիս եւ աստեղք եղեն .
 եւ դարձեալ ինքն ստէ . երանելի է որ էրն չառաջ քան զեղանելն ճարդ նճա : Քանզի
 Աստուծոյ եղեւ սկիզբն չառաջ քան զաշխարհիս շինութիւնն Որդին, իսկ մեզ այժմ՝
 յորժամ երեւեցան . իսկ չառաջ քան զայս մեզ ոչ էր, որք ոչս զիտէպք զնա . վասն
 որոյ եւ աշակերտն նորա Յովհանն պատմելով մեզ՝ որ է Որդին Աստուծոյ, որ էրն առ
 Հաւր չառաջ քան զաշխարհս եղանել, եւ զի ի ձեռն նորա ելեալքս ամենայն եղեն,
 ստէ այսպէս . « Ի սկզբանէն էր Բանն, եւ Բանն էր առ Աստուած, եւ Աստուած էր
 Բանն . սա էր ի սկզբանէն առ Աստուած . ամենայն ինչ ի ձեռն նորա եղեւ, եւ առանց
 նորա եզ՝ եւ եւ ոչինչ »³ : Հաւաստագոյնս ցուցեալ, զի որ ի սկզբանէ Բանն էր ընդ
 Հաւր, ի ձեռն նորա ամենայնք եղեն՝ սայ է Որդին նորա :

44. Եւ դարձեալ Մովսէս մերձ եկեալ ի միաբանութիւն խաւսից զՈրդին Աստուծոյ

1. Ծնն. Բ. 1. — 2. Սաղմ. ճԹ. 3 եւ ՀԵ. 17. — 3. Յովհ. Բ. 1—3.

only before His manifestation to the world, but before the creation of the world, as Moses first prophesied, as in the Hebrew he said, « Bareset bara eloveem basan benovam sament arez ». And this is translated in the Armenian language « The Son in the beginning; afterwards God established the heaven and the earth' ». This thing also the prophet Jeremiah witnesses. « Before the morning star I bore thee, and thy name was before the sun² ». And this was before the creation of the world, for with the world were also the stars. And again he says, « Blessed is he who existed before becoming a man. » For before the creation of the world, the Son was for God in the beginning, but for us when He was manifested. Before this He was not for us, for we did not know Him. Of this His disciple John, telling who the Son of God is, who was with the Father before the world was and by whom were all things created, said : « In the beginning was the Word and the Word was with God and the Word was God, the same was in the beginning with God. All things were made by Him and without Him nothing was made³ ». In a sure manner

* 241 v°. he showed that the Word who was in the beginning with the Father and by whom were all things, was the Son.

44. And again Moses speaks of the Son of God approaching to converse

1. The Armenian translator has interpreted « Bereshit bara » in that sense, that « bereshit » means « in the beginning », but he has taken bara « he created » for « bar » = son. Therefore he translated : « The Son in the beginning ». — 2. Ps. cx, 3, and LXXI, 17. — 3. John 1, 1-3.

առ Աբրահամ ասէ . « Եւ երեւեցաւ նմա Աստուած առ կողմնոջն Մամբրէին ի մէջաւ-
 րէի, եւ ի վեր հայեցեալ աչաւք ետես, եւ ահա երեք արք անցեալ կային ի վերայ նորա,
 եւ երկիր եպաղ յերկիր եւ ասաց . Տէր, եթէ արդարեւ դաի շնորհս առաջի քո »¹, եւ
 5 զկնիսն զամենայն ինչ խաւսի ընդ Տեառն, եւ Տէր խաւսի ընդ նմա : Արդ երկուքն
 յերկնսն հրեշտակք էին, իսկ մին՝ Արդին Աստուծոյ, ընդ որում եւ խաւսեցան Աբրա-
 համ, ծագվելով չաղագս Սողոմապետն՝ մի կորնչել նոցա, թէ գոցին անդ զոնեա տասն
 արդարք : Եւ սորա մինչդեռ խաւսէին, երկու հրեշտակքն իջանեն ի Սողոմ, եւ ընդունի
 զնոսա Գովթ . եւ ապա ասէ զիր . « Եւ Տէր տեղեաց ի վերայ Սողոմայ եւ Գոմորայ
 ծրծում եւ հուր ի Տեառնէ յերկնէ »² . այսինքն է Արդին, որ եւ խաւսեցան ընդ
 10 Աբրահամու . իբրու զև Տէր էր, առ զեղիսանութիւն Սողոմապետն պատուհասի ի
 Տեառնէ յերկնէ՝ ի Հաւրէն, որ ավրէն ամենեցուն :

Արդ, մարգարէ էր Աբրահամ եւ տեսանէր զհանդերձեալսն, որ լինելոցն էին
 մարդկային ձեւով զԱրդին Աստուծոյ, զև խաւսելոց էր ընդ մարդկան եւ կերակուր
 * ուտելոց ընդ նոսա եւ ապա զբատաստանն ի վերայ ամելոց՝ ի Հաւրէն յայնմանէ, որ * 242 1°.
 15 տիրէն ամենեցուն՝ զեղիսանութիւն Սողոմապետն պատուհասի առեալ :

45. Եւ Յակոբ երթալով ի Միջագետս՝ յանրջի տեսանէ զնա, զև անցեալ կայր
 սանդղոցն, այսինքն է փայտին, որ հաստատեալն էր յերկնէ մինչ յերկիր . քանզի
 նովաւ երաննն հաւատացեալքն նմա յերկինս : Բանզի շարչարանքն նորա ի վեր համ-

1. ԾՆՆ . ԺԸ . 1-3. — 2. ԾՆՆ . ԺԹ . 24.

with Abraham. God appeared to him at noon near the oak of Mamre and he looked up and behold, three men were standing above him, and he bowed to the earth before them and said : « Lord, if indeed I have found grace in thy sight' ». And in what follows he speaks with the Lord and the Lord with him. Two of these were angels, one was the Son of God with whom Abraham spoke, pleading for the Sodomites, that they might not be destroyed if there should be found for the least there ten righteous men; and as they spoke the two angels descended to Sodom and Lot received them. And then the Scriptures say « And the Lord rained upon Sodom and Gommorrah brimstone and fire from the Lord out of heaven² », that is the Son who spoke with Abraham. As he was Lord, He received authority to punish the Sodomites from the Lord out of heaven, from the Father who rules over all. But Abraham was a prophet and saw the future which must come to pass, that it was the Son of God in a human form, who must speak with man and eat
 * 242 1°.
 food with him and bring judgment having received authority from the Father who rules over all to punish the Sodomites.

45. And Jacob going to Mesopotamia saw him who was standing upon the ladder that is the tree that was erected from heaven to earth. For upon it believers in Him rise to heaven, for His sufferings are our ascension on

1. Gen., xviii, 1-3. — 2. Gen., xix, 24.

բարձունքն ճեր է. եւ ամենայն աչսպիտի տեսիլքն գորդին Աստուծոյ նշանակեն, խաւսելով ընդ մարդկան եւ լինելով ընդ նոսա : Քանզի սչ եթէ Հայրն ամենեցուն, որ սչն տեսանի յաշխարհէ, եւ արարողն ամենեցուն, որ ասէրն. « Երկին իմ արժոռ է եւ երկիր սլատուանդան ոտից իմոց . իրպիտի տուն շինեաջիք ինձ եւ կամ իմ տեղի հանգստեան իմոց »¹. եւ որ ըմբռնէ զցամաք բուսմբ եւ թղաւ դերկին², սա ի փոքրագոյն վայրի անցեալ կացեալ խաւսէր ընդ Արրահամու. այ բանն Աստուծոյ, որ միշտն էր ընդ մարդկութեանս, եւ զհանդերձեալն որ լինելոցն էին յառաջագոյն զեկուցանէր եւ ուսուցանէր զմարդիկ զԱստուծոյսն :

46. Սա է, որ ի մորենւոջն խաւսեցաւ ընդ Մովսէսի եւ ասաց. « Տեսանելով տեսի զչարչարանս ժողովրդեանն իմոյ՝ որ չեղիպտոսի, եւ իջլե ապրեցուցանել զնոսա »³ :
 * 242 v°. Սա է, որ ելանէրն* եւ իջանէրն ի փրկութիւն վշտացելոցն, հանելով զմեզ չիշխանութենէն Եգիպտացոց, աշխնքն է յամենայն կուսալաշտութենէ եւ յամբարշտութենէ. եւ ի Կարմիր ծովէն փրկելով զմեզ, աշխնքն է ի սպանական հեթանոսացն խաւովութենէ եւ ի դառն սահեցմանէ հաչհոյութեանն նոցա փրկելով զմեզ : Քանզի ի նոսա յառաջագոյն կրթեալ վարժիւր մերքս Բանին Աստուծոյ, յայնժամ գաղափարաւբէն ցուցելոյ յառաջագոյն զհանդերձեալսն, իսկ այժմ ճշմարտապէս ի հեթանոսաց զմեզա-կութեան ծառայութենէ, հանելով զմեզ եւ զետ ջրոյ յանապատին առատաբար բղխեցու-

1. Ես. ԿԶ. 1. Գործք. Է. 49. — 2. Հճճա. Ես. Խ. 12. — 3. Ելք. Գ. 7 շար.

high. All such visions are manifestations of the Son of God, as He speaks with men and lives with them. For the Father of all, who cannot be seen by the world and who is the Creator of all, is not he who who says, « Heaven is my throne and the earth is my footstool. What kind of a house will you make for me, or what is the place of my resting ' ? » And He who seizes the dry land in his hand and the heavens in his span², was the one who stood in a small space and spoke with Abraham, but it was the Word of God who was always with mankind and revealed beforehand that which would be in the future and taught men divine things.

46. This is He who spoke in the bush with Moses and said « Seeing I saw the afflictions of my people which is in Egypt and am come down to deliver them³ ». This is He who ascends and descends for the salvation of the troubled taking us out of the dominion of the Egyptians, that is from all idolatry and ungodliness, and delivering us from the Red sea, that is, from the fatal disorder of the heathen and from the bitter stumblings of their blasphemies. For the Word of God practised first upon them that which pertains to us, at that time by an example He showed the future, but now in reality He takes us out of the hard bondage of the heathen and in the wilderness He

1. Is., lvi, 1; Acts, vii, 49. — 2. Is., xl, 12. — 3. Exod., iii, 7.

դեպ ի վիճէ. եւ վէմն է նա, եւ երկոյտասան աղբերս տուեալ, այս է՝ զվարդասլաութիւն երկոյտասան սուրբերոց : Եւ զանհաւան թերահաւատսն վախճանեալ եւ սպառեալ յանապատին, իսկ զհաւատացեալսն նմա եւ զչարութեամբն աղաչացեալս ճուճանելով ի ժառանգութիւն հարցն. զոր ոչն Մովսէս, այլ Յիսուս ժառանգեալ վիճակեցուցանէ, որ եւ փրկէն զմեզ յԱմսոյն ի ձեռն պրկման ձեռացն իւրոց, եւ ի Հաւրն տարեալ հանէ արքայութիւն :

47. Արդ՝ Տէր է Հայրն, եւ Տէր է Արդին, եւ Աստուած Հայրն եւ Աստուած Արդին. քանզի յԱստուծոյ ձեռնայն Աստուած է : Եւ այսպէս, ըստ գոյացութեանն եւ զաւրութեան իւրոց էութեանն՝ ճի Աստուած ցու՝ ցանի, եւ է իսկ ըստ տնաւրէն * 243 1°.
 10 մատակարարութեան փրկութեանս մերոց եւ Արդի եւ Հայր. վասն զի անտեսանելի է եւ անմատոյց եղևոց Հայրն ամենեցուն, ի ձեռն Արդոյն պարս է ունել զառ ի Հայրն նուաճումն սուսջածութեանն հանդերձեալքն մերձենալ սո. Աստուած : Եւ եւս յայտնի երեւելագոյն պաշտառ Գաւթի յազապս Հաւրն եւ Արդոյ այսպէս ասէ. « Աթոռ քո Աստուած յաւիտեանս յաւիտենից. սիրեցեր զարդարութիւն, ստեցեր
 15 զանիրաւութիւն. վասն այսորիկ աւճ զբեղ Աստուած եւզ ուրախութեան առաւել քան զկցորդս քո »¹ : Քանզի զԱրդի, իբրև զի Աստուած է, առնուլ ի Հաւրէն, այսինքն յԱստուծոյ՝ զաթոռն զաւիտենական արքայութեանն եւ զեւզն զաւճմանն զառաւելն

1. Սաղմ. ԽԳ. 7-8.

causes the rivers of water to flow abundantly from the rock. But the rock is He. And He gave twelve springs that is the teaching of the twelve Apostles. And the unbelievers died and passed away in the wilderness but those who believed in him and were but children in wickedness, He led into the inheritance of the fathers; it is not Moses but Jesus who leads us to the inheritance, who saves us from Amalek by extending firmly His hands, and leads us and takes us to the Father's kingdom.

47. Now the Father is Lord and the Son is Lord, and the Father is God and the Son is God, for that which is born of God is God, and so, according to the essence and power of His being, there is shown one God who is yet * 243 1°.
 both Son and Father according to the economy of our salvation. Since the Father of all is invisible and intangible to beings, it is necessary that those who are ordained to draw nigh to God, receive grace to be brought nigh to the Father by means of the Son. In a plain and clear way David speaks thus concerning the Father and the Son : « Thy throne, Oh God, is forever and ever, thou lovest righteousness and hatest iniquity. Therefore thy God hath anointed thee with the oil of gladness above thy fellows¹ ». For the Son, since He is God, receives from the Father who is God, the throne of eternity and the oil of anointing more than His fellows. And the oil of

1. Ps., XLIV (XLV), 6-7. S. Irenaeus quotes no doubt the LXX.

բան զկցորդան նորա : Եւ եւզ աւժման է Հոգին, որով աւժեալն է, եւ կցորդքն նորա մարդարէք եւ արդարք եւ առարեալք եւ ամենեքին, որք առնուն կցորդութիւն զարքայութեանն նորա, այլինքն է աշակերտքն նորա :

48. Եւ զարձեալ ասէ Գաւիթ. « Ասէ Տէր ցՏէր լմ, նիստ ընդ աջմէ իմմէ, մինչ կղից զթշնամիւ ըր պատուանդան ոտից քոց : Գաւաղան զաւրութեան առաքեացէ Տէր ի Սիւղնէ, եւ տիրեա ի մեջ թշնամեաց քոց : Ընդ քեզ ի սկզբան յաւուրն զաւրութեան քո, ի լուսաւորութեան սրբոցն՝ յարգանդէ յառաջ բան* (զար)ուսեակ ճնայ զքեզ : Երբուա Տէր եւ ոչ զլջասցի. զու ես քահանայ յաւիտեան ըստ դասուն Մկլքիսեղեկի, եւ Տէր յաջմէ բուժէ : Զազխեաց յաւուր բարկութեան թագաւորս, դատեսցի ի հեթանոսս, լցցէ կործանեալս եւ ջաղխեսցէ զլուսիս բազմաց յերկիր : Յուզխէ ի ճանապարհի արբցէ, վասն այտորիկ բարձրացուցէ զլուսիս »¹ : Արդ՝ ի ձեռն աչք նախառաջին զնա եղանել զեկոյց եւ տիրելն զնա հեթանոսաց եւ դատելն զամենայն մարդիկ եւ զթագաւորնն, զաջմու առեցորսն զնա եւ զանուն նորա հալածողս, քանզի սորբա թշնամիք նորա . եւ քահանայ ասացեալ զնա յաւիտեանական Աստուծոց, զանմահութիւն նորա ազգեաց : Եւ վասն այտորիկ սասց . « Յուզխէ արբցէ ի ճանապարհի, վասն այտորիկ բարձրացուցէ զլուսիս » . զըստ մարդկութեանն նորա զեկուցանէ եւ զըստ նուաստութեանն եւ անփառութեանն բարձրութիւն վառաւք :

1. Սողմ. ճԹ .

anointing is the Spirit with which He is anointed, and His fellows are the prophets and righteous men and apostles and all who receive the communication of His kingdom, that is, who are his disciples.

48. And again David says « The Lord said unto my Lord, Sit at my right hand until I make thy enemies thy footstool. The Lord shall send the rod of strength out of Zion : rule thou in the midst of thy enemies. Thy power was with thee in the beginning of days in the illumination of the holy ones I bore thee from the womb before the morning star. The Lord hath sworn and will not repent; thou art a priest for ever after the order of Melchizedek. The Lord is at thy right hand. He struck the kings in the day of His wrath. He shall judge among the heathen : they shall fill up with the fallen ones : and the heads of many He shall smite upon the earth. He shall drink of the brook by the way therefore shall He lift up the head ' ». By this He showed that He has been before all, as well as His conquering the heathen and judging all men and even king, who now hate Him and persecute His name, for they are His enemies. And calling Him the eternal priest of God signifies His immortality. For this He said, « He shall drink of the brook by the way, therefore shall He lift up the head », signifies His humanity and the glorious exaltation after His humiliation and inglorious state.

1. Ps., cix (cx) 1-7.

49. Եւ զարձեալ Նաալի ճարգարէ ասէ . « Այսպէս ասէ Տէր Աստուած ցաւծեալ իմ ցՏէր, զորոյ կարպ գաջոյն, լսել առաջի նորա զհեթանոսս »¹ . Եւ եթե զիմրդ եւ Քրիստոսն ասի Որդին Աստուծոյ եւ թագաւոր հեթանոսաց, որ է ամենայն ճարգկան, եւ զի Որդի Աստուծոյ եւ ասի եւ է եւ թագաւոր ամենեցուն, այսպէս Դաւիթ ասէ .

5 « Տէր ասաց առ իս, որդի իմ ես . ես մերկ ճնայ զբեդ, խնդրեմ չինէն եւ տայց բեկ զհեթանոսս զճառանգութիւն բո եւ զկալուածսն զտիեզերս երկրի »² :

* 244 1°.

Այսորքիլ ոչ ի Դաւիթ ասացան, քանզի ոչ ի հեթանոսաց, եւ ոչ տիեզերաց իշխեաղ, ալ միայն հրէից : Արդ յայտ է, աւծելոյն խոստումնն թագաւորել ի տիեզերց երկրի Որդւոյն Աստուծոյ է, զոր ինքն Դաւիթ իւր Տէր խոստովանէ՝ այսպէս ասելով . « Ասէ

10 Տէր ցՏէր իմ, նիստ ընդ աջմէ իմմէ »³, եւ զինխն, որպէս չառաջագոյնն ասացաք : Քանզի զՀայր ընդ Որդւոյ խաւսել ասէ, որպէս եւ սակաւ մի չառաջագոյն զՆաալի ցուցաք, զի ասէր այսպէս . « Ասէ Աստուած ցաւծեալ իմ ցՏէր, լսել առաջի նորա

զհեթանոսս »⁴ : Քանզի նոյն խոստումն ի ձեռն երկուցունց ճարգարէիցն, թագաւոր զոլ զնա . ապա ուրեմն առ մի եւ առ նոյն խաւսքն Աստուծոյ են, այսինքն ասեմ՝

15 առ Քրիստոս Որդին Աստուծոյ : Վասն զի Դաւիթ ասէ . « Տէր ասաց առ իս » . հարկաւոր է ասել, զի ոչ Դաւիթ է որ խաւսին եւ ոչ ալ ոք ի ճարգարէիցն ինքն

1. Ես . ԽԵ . 1 (?). — 2. Սաղմ . Բ . 7 շար . — 3. Սաղմ . ՃԹ . 1. — 4. Ես . ԽԵ . 1 (?).

49. And again the prophet Isaiah says « Thus says the Lord God to the my anointed Lord whose right hand I have holden, to bring into obedience to him the nations ' », and further on, that Christ is called, the Son of God, and the king of nations, that is, of all men. But also David says, that he is called and is Son of God and king of nations : so David says, « The Lord said to me, Thou art my son, I today begot thee : Ask of me and I will give thee the nations for thy inheritance and for thy possession the ends of the earth² ». These things are not said of David, for he did not rule over the nations nor the whole earth but only over the Jews. Therefore it is evident that the promise to the anointed one to rule over the ends of the earth has relation to the Son of God whom David himself confesses as his Lord saying : « The Lord said to my Lord : Sit on my right hand³ », and so on, as we said before. For he refers to the Father's speaking of the Son, as a little before this we showed in the case of Isaiah that he also says : « God says to my Anointed Lord, to bring into obedience to Him the nations ». Because the same promise is given by two prophets that He would be king, therefore the word of God is directed to the same one, that is, I say, to Christ the Son of God. For David says : « the Lord says to Me ». It is necessary to say that it is not David nor one of the other prophets who speaks of himself, for it is not man

* 244 1°.

1. Is., XLV, 1. — 2. Ps., II, 7. — 3. Ps. CIX (CX), 1.

լինքենէ. քանզի ոչ մարդ է, որ ասէ զմարգարէութիւնսն, այլ Աստուծոյ Հոգին՝ կերպարանեալ եւ ձեւացուցեալ զինքն նման սուաջիկայ զիմայն, ի մարգարէան խաւսէր, երբեմն ի Քրիստոսէ եւ երբեմն ի Հաւրէ առնէր զբանսն :

50. Արդ ի ծահ զիպաւորապէս Քրիստոս ի ձեռն Գաւթայ ասէ, ինքն ընդ ինքեան զՀաւրն խաւսել, եւ ի ծահ արժանաւորապէս եւ զայսն եւս ինքն չաղապս լւր ի ձեռն մարգա * ըէիցն ասէ, որպէս եւ չալսն եւ Եսայեաւ զաւրինակս գալս . « Եւ աչժմ աչապէս ասէ Տէր, որ էստեղծն զիս ծառայ լւր չորովայնէ, ժողովել զՅակովբ եւ զԻսրայել առ նա ժողովել, եւ փառաւորեցայց սուաջի Տեառն եւ Աստուած իմ եղիցի ինձ զաւրութիւն : Եւ ասաց՝ մեծ եղիցի բեղ կոչել ծառայ իմ, կացուցանել եւ հաստատել զազգս Յակովբայ եւ զցրումն Իսրայելի զարձուցանել . եւ եղի զբեղ ի լոյս հեթանոսաց, որ ընդ ի վրկութիւն, մինչ ի վերջին երկիր »¹ :

51. Քանզի աստանաւր նախառաջին, զի չառաջ էր Աստուծոյ Որդին՝ չայնմանէ է, զի Հալսն խաւսէր ընդ նմա . եւ չառաջ քան զձեռնիքն զնա երեւելի մարդկան արար, եւ ապա՝ զի ձեռնելի զնա ի մարդկան մարդ պարտ եւ արժան է լինել : Եւ զի նոյն ինքն Աստուած չորովայնէ ստեղծանէ զնա, աչինքն է, զի ի Հոգւոյ Աստուծոյ ճնցի, եւ զի ամենայն մարդկան Տէր է եւ վրկիչ հաւատացելոցն նմա հրէից եւ

1. Եւ . ԽԹ . 5. 6.

who speaks prophecies but the Spirit of God, who, giving Himself a fashion and appearance according to the future persons, speaks in the prophets, and some times He presents the word as from Christ and at other times as from the Father.

50. But in a very fitting manner, Christ says by David that the Father speaks with Him. And He properly says other things of Himself by the prophets. Among other things by Isaiah he speaks thus : « And now thus says the Lord, who created me his servant from the womb to gather Jacob and to gather Israel unto Him, and I will be glorified before the Lord and my God shall be my strength. And He said : It will be a great thing for thee to be called my servant, to raise up and establish the race of Jacob and to return the dispersion of Israel. I have given thee for a light to the Gentiles that thou mayst be salvation unto the end of the earth¹ ».

51. For here first of all, it is evident that the Son of God was pre-existent in that the Father speaks with Him and in that before His birth He appeared to men. Also that afterwards He must be born a man among men. And that God Himself creates Him from the womb means that He must be born of the Spirit of God and that he is Lord of all men and Saviour of believers whether Jews or others. For the people of the Jews is called Israel in the

1. Is., XLIX, 5-6.

ապրցն : Քանզի Իսրայել Տրէիցն ժողովուրդ կոչի երբայական խառտիքն ի Յակովբայ հաւրէ, որ եւ առաջինն Իսրայել կոչեցաւ . եւ հեթանոս կոչէ զամենայն զմարդիկ . եւ ծառայ զինքն Հաւրն Որդին ասել, վասն առ Հաւրն հնազանդութեան, զի ամենայն որդի ծառայ է հաւրն իւրոյ եւ առ մարդկան :

5 52. Արդ, զի Որդի Աստուծոյ եղեալ յառաջ քան զամենայն աշխարհ՝ Քրիստոս է ընդ Հաւր, եւ առ Հաւր լինելով եւ մերձ * եւ յար եւ կից լինելով ընդ մարդկան, եւ թագաւոր ամենեցուն, քանզի զամենայն ինչ հնազանդեցոյց նմա Հաւրն, եւ փրկիչ հաւատացելոցն ի նա, աշտախիքն զեկուցանեն զիրք : Քանզի ոչ է մարթ եւ կարողութիւն զամենայն զիր ի հաշիւ դասու արկանել . եւ յայսցանէ եւ զայլսն եւս իմասցիս

10 զնմանապէսն այսոցիկ ասացեալս, հաւատարով Քրիստոսի եւ իմաստութիւն եւ մտառութիւն խնդրելով յԱստուծոյ, առ ի չիմանալ զի մարգարէիցն ասացեալս :

53. Եւ զի Քրիստոս ալս, որ էր առ Հաւրն, Բան ելով Հաւրն, զարձեալ էր մարմնանալ եւ մարդ լինել եւ զլինելութիւն ծննդեանն կրել եւ ծնանիլ ի կուսէ եւ շրջել ընդ մարդկան՝ Հաւրն բոլորեցուն եւ զործելով զմարմնաւորութիւնն նորա, Սասի

15 աշտախս ասէ . « Վասն այսորիկ տացէ Տէր ինքն բեզ նշան . ահա կոչս չլասցի եւ ծնցի որդի եւ կոչեսցիք զնա Նմանուիլ . կողի եւ մեղր կերիցէ . յառաջ քան զճանաչել նմա եւ կամ որոշել զչար, ընտրէ զբարին . վասն զի յառաջ քան զճանաչել մանկանն

Hebrew language for their father Jacob was called Israel first, and « nations » is a name for all men. And the Son calls himself the « servant » of the Father, because of His obedience to the Father, for among men also every son is the servant of his father?

52. Thus the Scriptures make it plain that the Son of God who was before all worlds is Christ who is with the Father, and being with the Father is also very near man and intimate and united with him and king of all, because the Father has brought all into obedience to Him and that He is the Saviour of all who believe in Him. As it is impossible to pass all Scriptures under examination, from these you must understand others which are spoken like these, believing in Christ and asking wisdom and understanding of God to know that which is said by the prophets. * 245 1°.

53. And Isaiah says also that this Christ who was with the Father, being the Word of the Father, would become flesh and be a man and endure the condition of birth and be born of a virgin and go about among men, His incarnation being by the work of the Father of all, « For the Lord Himself will give you a sign. Behold that virgin shall conceive and bear a son and you shall call Him Emmanuel, butter and honey He shall eat. Before He could know even to seek evil, he will choose the good. For before the child knows good from evil, he is not subject to evil but chooses the good » ¹. And that he

1. Is., vii, 14-16.

գրարի կամ զչար, անհաւանի չարութեանց, ընարել գրարին »¹ : Եւ զի ծնանել ի կուսէ
 զեկոյց եւ զի ճշմարտապէս մարգ, ի ձեռն ուտելոյն նորա հանդերձեալ ազկեաց . եւ
 * 245 v°. վասն մանուկն ստել զ* նա, սակայն եւ վասն անուն գնելոյն նմա . քանզի այս մոլորութիւն է եւ ճնիցելոյն, եւ անուն է նմա կրկին՝ երբաշական լեզուան Մեսիայ Քրիստոս, եւ հայտլս Յիսուս Փրկիչ, եւ երկարին անուանք զործոց իմն զործեցելոցս անուանք 5
 են : Քանզի Քրիստոս անուանեալ է, վասն զի աւծ եւ զարդարեաց զամենայն ինչ ի ձեռն նորա Հայրն, եւ ըստ մարզն զալստեան նորա, զի աւծեալ եղև Աստուծոյ եւ Հաւրն իւրոյ Հոգւովն : Որպէս եւ ի ձեռն Եսայեա ինքն վասն իւր ստէ. « Հոգին Տեառն ի վերայ իմ, վասն որոյ աւծն զիս, աւետարանել աղքատաց »². եւ Փրկիչ յայնմանէ, զի փրկութեան պատճառք եղև այնոցիկ, որ ի նմանէն յայնժամ ապրեցան 10
 յամենապատիկ հիւանդութեանց եւ ի մահուանէ յայնժամ. եւ այնոցիկ, որք չես այսորիկն հաւատացին ի նա՝ հանդերձելոցն եւ յաւիտենականի փրկութեանն ստացուցիչ :
 54. Արգ վասն աչարիկ Փրկիչ. իսկ Եմանուելն թարգմանեալ է՝ ընդ ձեզ Աստուած, կամ իբրև ըզձական բարբառումն ձառեալ ի մարդարէէն, զոչգ այնմ՝ ընդ մեզն եզիցի Աստուած . ըստ որում մեկնութիւնն եւ երեւումն աւետարանեցելոյն է : Քանզի ահա, 15
 ստէ, կոյնն չլսացի եւ ճնցի որդի, եւ սա Աստուած ելով, ընդ մեզ հանդերձեալ է

1. Ես . է . 14—16. — 2. Ես . ԿԱ . 1. — 13 Read մեղ[ձեղ.

must He born of a virgin He reveals, and that He is to be truly a man, is seen and foretold in that he would eat, and in saying that He would be a child and giving Him a name. For this seems us an error regarding the
 * 245 v°. one who is born. He has a double name. In the hebrew language Messiah means Christ and Jesus means Saviour in armenian, and the two names signify the works which are accomplished. For He was called Christ, for by him the Father anointed and adorned every thing and in his becoming as man, because he was anointed with the Spirit of God and his Father? As He says of himself by Isaiah : « The Spirit of the Lord is upon me, therefore He hath anointed me to evangelize the poor' ». And « Saviour » for this reason that He became the cause of salvation to those who were saved by him at that time from every kind of sickness and from death. Likewise He is the communicator of future and eternal salvation to all those who afterwards believed in Him.

54. Therefore he is Saviour but Emmanuel is translated « God with us » or as a word of aspiration spoken by the prophet, it is equivalent to « God will be with us ». In accordance with this interpretation it is also the revelation of the glad tidings. For He says « behold the virgin shall conceive and bear a son and He being God is to be with us », and in a way astonished

լինել. եւ իբր վարձանալով մխանդամաց ընդ * իրան, եւ զեկուցանէ զհանդերձեալն, զի * 246 v.
 ընդ մեզ եղիցի Աստուած : Եւ յապագս ծննդեանն եւս նորա ասէ յապում տեղուջ նոյն
 մարդարէ. « Յաւաջ քան զայն որ երկնէն ծնանել, եւ յաւաջ քան զհասանել զցաւս
 երկանցն, ձողորեաց փրձաւ արու » ¹, զանակնունելի եւ զանկարճելի ի ձեռն կուսին
 5 զծնունդն նորա զեկուց : Եւ զարձեալ նոյն մարդարէ ասէ. « Որդի ծնաւ մեզ եւ պատա-
 նի տուաւ մեզ. եւ կոչեցաւ անուն նորա սքանչելի խորհրդակից, Աստուած հպար » ² :

55. Եւ սքանչելի խորհրդակից զնա ասէ կամ Հաւրն, ի ձեռն որոյ ազդեալն լինի
 հանդերձ սովաւ զամենայն ինչ Հաւրն զորճել, որպէս ունի յաւաջնումն ի Մովսէսեան
 զիրան, որ վերայգրի Լինելութիւն. « Եւ ասաց Աստուած. արասցնք մարդ ըստ
 10 կերպարանի մերում եւ ըստ նմանութեան » ³ : Քանզի երեւի աստանաւ Հաւր աս
 Որդին՝ ասելով սքանչելի խորհրդակից Հաւրն : Տի նա է եւ մեր խորհրդակից՝ լինելով
 եւ խրատ տալով, ոչ հարկելով իբր Աստուած եւ համայն Աստուած հպար ելով ասէ.
 եւ խրատ տալով զանգիրտութեան մեզ ի բառեալ թողուլ, եւ աւետիկ զիտուելիւն. եւ ի
 մոլորութենէ ի բաց զնալ, զալ աս ճշմարտութիւնն. եւ զապականութիւն ի բաց ընկե-
 15 նուլ, անապականութիւն ունել :

56. Եւ զարձեալ * Եսայի ասէ. « Եւ կամեսցիին եթէ եղեալ էին հրաւրեացք. զի * 246 v.
 մանուկ ծնաւ մեզ եւ որդի մեզ տուաւ, որոյ իշխանութիւն եղեւ ի վերայ ուսոցն իւրոց,

1. Ես. 49. 7. — 2. Ես. Թ. 6. — 3. ԾՄն. Ը. 26.

about the thing, He yet reveals the future that God will be with us. And * 246 r.
 speaking of his birth the same prophet says, in another place : « Before her
 travail she brought forth and before the pain of travail came on, she was
 delivered of a man child ¹ ». There is revealed in these words the unexpected
 and incomprehensible birth from a virgin. And again the same prophet says
 « A son was born to us, and a child was given to us, and his name was called
 the Wonderful, Counsellor the Mighty God ² ».

55. He calls Him the « wonderful counsellor » or « of the Father », for by
 this is shown that the Father must work all things together with Him as is
 shown in the first book of Moses which is called Genesis, « And God said,
 Let us make man to our likeness and to our image ³ ». For here it appears
 that the Father speaks with the Son, and so He is the wonderful counselor of
 the Father. But He also is our counsellor, being with us and exhorting us, not
 compelling us as God, though He is the mighty God. And He exhorts, to put
 away ignorance and receive knowledge, to depart from error and come to
 the truth, to put far away corruption and to have incorruption.

56. And again Isaiah says : « And they will wish that they be burnt with * 246 v.
 fire. For a child was born and a son was given to us, and his government was

1. Is., LXVI, 7. — 2. Is., IX, 6. — 3. Gen., I, 26.

եւ կոչի սնուն նորա մեծի խորհրոյ հրեշտակ : Քանզի եւ հանից զխաղաղութիւն ի վերայ իշխանացն, դարձեալ խաղաղութիւն եւ առողջութիւն նմա : Մեծի է իշխանութիւն նորա եւ խաղաղութեան նորա ոչ է սահման. յաթոռն Քաւթի եւ յարքայութիւնն չաջողել եւ վճարել եւ ի կոչս լինել, եւ բռնն հարկանել արդարութեամբ եւ իրաւամբբ, չպսոճհեաւ եւ չախտեան ժամանակ » : Քանզի ի ձեռն աշտցիկ եւ զի ճնանելին եւ զի չախտեանական թագաւոր Սրղին Աստուծոյ զեկուցանի : Բայց « Կամեցինն եթէ եղեալ էին հրապրեացբ » սա աշնոսիկ, որբ ոչն հաւատան նմա, եւ որբ արարին ընդ նա զաշն ինչ, զոր արարինն՝ սաէ, զի ասացեն ի դատաստանին եթե՝ իցի՞ առաւել, զի հրով աչրեցեալբ էար չսոաջ քան զճնանել զՍրղին Աստուծոյ, քան եթե ի ճնեցելունն նմա ոչ հաւատացար : Քանզի վախճանեցերոցն չսոաջ քան զերեւելն զՔրիստոս յոյս է չարեցելոցն ի դատաստանի վրկութեան հասանել, որբ միանգամ ճԱստուծոյ երկեան եւ արդարութեամբ վախճանեցան եւ զձոյին Աստուծոյ կարան չինքեանս, որպէս նա-
 * 247 ր^o. հապետքն եւ ժարգարէբ * եւ արդարքն : Իսկ որբ չեա Քրիստոսի երեւմանն ոչ հաւատացին նմա, անեներել է ի դատաստանի վրէժխնդրութիւն : Իսկ աշն, որոյ իշխա-
 նութիւնն եղեւ ի վերայ սոսոյ իւրոյ, աչբարանելով խաչն սաի, յորում զթիկունսն սնէր
 բւեւեալ : Քանզի որ էրն եւ է նախատմբ նմա եւ վասն նորա մեկ խաչն, աշտինքն է,

2. Read մեծ [մեծի] — 4. եւ . Թ . 6-7.

upon his shoulder and his name was called the messenger of great counsel. For I shall bring peace upon the rulers, and again peace and safety on Him. For his dominion is great and his peace is without measure to prosper on the throne of David and in his kingdom, to fulfil it and set it aside and to hold it by righteousness and justice after this and for everlasting time »¹. By these words it is shown that the Son of God is to be born and to be the everlasting king. But the words « They will wish that they be burnt with fire » refer to those who did not believe in him and did with Him that which they did. That is, in the judgment day they will cry out : « It would have been better if we had been burnt before the birth of the Son of God than not to have believed in Him at His birth² ». For those who died before the manifestation of Christ there is hope that in the judgment at the resurrection they may attain to salvation, that is, those who feared God and died in righteousness and had in them the Holy Spirit, as the patriarchs, prophets and all righteous men. But those who after the manifestation of Christ did not believe in Him, will have in the judgment unpardonable vengeance. But « that the government shall be upon His shoulders » is figuratively spoken of the cross upon which were nailed His shoulder blades. For the cross that was and is a reproach for Him, and through Him for us, the cross, he says, is His

* 247 ր^o.

1. Is., ix, 6-7. — 2. Gen., xlix, 10, 11.

ասէ, նորա իշխանութիւնն, որ է նշանակ արքայութեանն իւրոյ : Եւ ձե՞ծի խորհրդոյ, ասէ, հրեշտակ Հաւրն, զոր պատմեացն ձեզ :

57. Եւ զի ճնանելի է եւ զինչ արիւնակ ճնանելի Արդին Աստուծոյ հանդերձեալ էր լինել, եւ զի Քրիստոս ցուցցի, յատպելոցն յայտ է, որպէս յառաջագոյնն ճանուցաւ ի ձեռն ճարգարէիցն : Եւ զինի սչտորիկ եւ չորում երկրի եւ յոյս ի ճարգեանէ հանդերձեալ ճնանիլ երեւիլ, յառաջագոյն զեկուցաւ : Ի ձեռն սչտալիսեացն Մովսէս ի Մնուեղան աչպէս ասէ. « Աչ պահասեացէ իշխան ի Յուդայէ եւ ոչ առաջնորդ լեւանացն նորա, մինչ եկեացէն, ում կացն մնաց. եւ նա եղիցի ակնկալութիւն հեթանոսաց : Լուանալով ի զինեոջ զպատմուձանն իւր եւ չարեան խաղորդ զարկանելին իւր »¹ : Իսկ Յուզաս նախահար հրէիցն, որպի Յակովբայ, չորմէ եւ զանուեն ընկալան. եւ ոչ պահասեաց իշխան ի նոսա եւ առաջնորդ մինչ * զգալուսան Քրիստոսի : Իսկ ի զարտանէն նորա * 247 vº. կորովք կապարձից զինու առան, ի հնարանութիւն երկիրն հրէից ճառանցաւ հոով՝ ճառեցոցն, եւ ոչ եւս իշխան կամ արքայ ունէին իւրեանց առանձինն : Քանզի եկեալ հասեալ էր, ում կացն մնա լեռիկնա արքայութիւն, որ եւ լուսայն ի զինեոջ զպատմուձանն իւր եւ արեամբ խաղորդ զարկանելին իւր : Եւ պատմուձան նորա, որպէս եւ արկանելի՝ որք հաւատանն ի նա, զորս եւ ճարգեացն, փրկեալ զմեզ ի ձեռն արեանն իւրոյ. եւ արիւն նորա արիւն խաղորդ ասացեալ է : Զի զոր արիւնակ զխաղորդ արիւն

1. ԹՅՆ. ԽԹ. 10-11.

dominion, that is, the sign of His kingdom. And He says : « the messenger of great counsel » i. e. of the Father whom He revealed to us.

57. And that the Son of God was to be born and how He would be born and appear as the Christ appears from what has been said, as also it was first foretold by the prophets. Besides, it was foretold in what country and among what people He should be born and appear. Moses, in Genesis, by means of such (prophecies) speaks thus : « A ruler shall not depart from Judah, nor a leader from his reins, till he come into whom it is desired and he will be the expectation of the nations. He will wash his garment in wine and his cloak in the blood of the grape ». But Judah, the ancestor of the Jews, was the son of Jacob from whom they received their name and among them * 247 vº. was not wanting a ruler or leader till the coming of Christ. But at the time of coming the power of the quiver-armour was taken away, the land of the Jews was delivered to subjection to the Romans and after that, they had not a separate king or ruler. For He had arrived into whom the kingdom of heaven was destined, who washed His garment in wine and His cloak in the blood of the grape¹. But His garment and cloak are those who believe in Him and whom he cleansed saving us by His blood. But His blood is called the blood of the grape because as the blood of the grape is not prepared by

1. Comp. Gen., XLIX, 8-23.

ոչ մարդ որ առնէ, այլ Աստուած հաստատէ եւ ուրախ առնէ զըմբողսն նորա, այսպէս եւ զնորա զմարմնութիւնն եւ զարիւնն ոչ մարդ զարձեաց, այլ Աստուած արար : Ինքն Տէր եւս զկուսին նշան, այսինքն է զայն՝ որ ի կուսէն Եմանուելին, որ եւ ուրախ առնէ զըմբողս իւր, այսինքն է որք առնուն զհոգին նորա՝ ուրախութիւն չաւրտեական : Վասն որոյ եւ ակնկալութիւն հեթանոսաց է՝ այնց, որք չուսանն ի նա . քանզի ակն ունիմք 5 նմա հաստատել անգրէն զարբայութիւնն :

58. Եւ զարձեալ Մովսէս ասէ . « Ծագեացէ ասոյ ի Յակովբայ եւ չարիցէ առաջ-
 * 248 1°. նորոյ չԹորացելէ »¹ . Երեւելագոյն զեկուցեալ, զի այն որ ըստ մար * մնոյ լինելութեան տնաւրէնութիւնն նորա է, ի հրէայս եղիցի, եւ ի Յակովբայ եւ ի Յուդայեան ազգէն սա, որ ճնաւս, չերկնէ իջեալ՝ զայս կրեաց զտնաւրէնութեան զմատակարարութիւն : 10 Բանդի ասող չերկնի երեւի, եւ զի առաջնորդ թագաւոր ասէ, քանզի սա է թագաւոր ամենայն ապրեցելոցն : Այլ երեւեցաւ ճերիցերոյ նորա այնոցիկ, որ չարեւկան են բնակեալ մոպուցն՝ ասողն, ի ձեռն որոյ ուսան ճեւալ զՔրիստոս, եւ եկին ի Հրէաստան չատեղէն առաջնորդեալք, մինչ ասողն ի Բեղլէեմ, ուր Քրիստոսն ճնաւ, հասեալ եւ մտեալ ի տունն, չորում անկեալ զնէր մանուկն խանձարրեալ, ի վերայ զլսոյ նորա 15 եկաց՝ ցուցանելով մոպուցն զՄրդին Աստուծոյ, զՔրիստոս :

59. Տի նա եւ այլեւս ինքն Եսայի ասէ . « Եւ ելցէ զաւազան չարմատոցն մեատեա

1. Թիւք. ԻԿ. 17.

man but God makes it and rejoices those who drink it, so it was not man who prepared His incarnation and blood, but God. God Himself gave the pledge of the Virgin, that is, the Emmanuel who was of the Virgin, who makes glad those who drink of Him, i. e. those who receive His Spirit as eternal joy. For this reason He is the expectation of the nations, who hope in him, for we expect that He will establish the kingdom.

* 248 r°. 58. And again Moses says : « There shall arise a star out of Jacob and a leader shall spring up from Israel »¹. This reveals plainly that as regards the economy of His incarnation He must be among the Jews and of the tribe of Jacob and Judah. He descending from heaven was born and accepted participation in this economy. For a star appeared in heaven « Leader » is said of a king, for He is the king of all the saved. But at the time of His Birth the star appeared to the Magi who dwelt in the East, by which they knew that Christ was born, and they came to Judaea led by the star until the star appeared at Bethlehem where Christ was born. And when they entered the house in which the child was wrapped in swaddling clothes, it stood above His head to show to the Magi Christ the Son of God.

59. Ye also Isaiah himself says « And there shall come forth a rod out of

1. Num., xxiv, 17.

եւ ծաղիկ յարձատոյն ելցէ . եւ հանդիցէ ի վերայ նորա հոգի Աստուծոյ . հոգի խնաս-
 տութեան եւ խնայութեան, հոգի խորհրդոյ եւ գաւթութեան, հոգի զիտութեան եւ բա-
 րեպաշտութեան : Լցուցէ զնա հոգի երկկուք Աստուծոյ : Աչ ըստ կարճեաց դատեացի
 եւ ոչ ըստ խաւսից յանդիմանեացէ, աչ դատեացի նուաստի դատաստան եւ ուրբմեացի
 5 նուաստից երկրի : Եւ հարցէ զերկիր բանիւ բերանոյ իւրոյ եւ հոգւով ի ձեռն շրթանց
 ստատկես՝ ցէ զաչր ամբարիշտ : Եւ եղիցի պարեգաւտեալ զմէջ արգարութեամբ եւ * 248 v.
 ձշմարտութեամբ պատեալ զկողս իւր : Եւ ձարակեացի զաչ ընդ գաւին եւ ինձ ընդ
 ուրոյ, եւ որթ եւ աւեւ ձմանգամայն արածեցին . եւ մանուկ արդայ ի ծակ խժից եւ ի
 կողք ձնկոց խժից ձեռն արկցէ, եւ ոչ մեղիցեն նմա : Եւ ելլիցի չաւոր յայնմիկ
 10 արմատն Յեսեա, եւ որ չառնէն իշխել հեթանոսաց, ի նա հեթանոսք յուսացին . եւ
 եղիցի յարութիւնն նորա պատիւ »¹ . Ի ձեռն աչտոցիկ յայնմանէ, որ զազն ունին ի
 Գաւթեաց եւ Վերահամէ՝ ասէ զնա ձեանիկ : Քանիչ Յեստէ ձնունդ էր Աբրահամու եւ
 հաչր Գաւթայ, ձեանի՞ որ չլացան զՔրիստոս . կոչան եղեւ արդ գաւազանն, եւ վան
 աչտորիկ եւ Մովսէս հանդերձ գաւազանաւ զլաւրութիւնն Փարաւոնի ջուղանէր :
 15 Եւ առ աչս եւս ի մարդկանէ իշխանութեան նշանակ է գաւազանդ : Եւ ծաղիկ ասէ
 զմարմինն նորա, զի ի Հոգւոյ ելեւ բուսեալ, որպէս չառաջագոյնն ասացաք :

1. Եւ. ժԼ. 1-10.

the root of Jesse, and a flower shall grow out of his root. And the Spirit
 of God shall rest upon him, the spirit of wisdom and understanding the spi-
 rit of counsel and might, the spirit of knowledge and godliness. And the
 spirit of the fear of God shall fill him and he shall not judge by imagination
 nor reprove according to words, but he shall judge with justice the poor,
 and will pity the meek of the earth, and he shall smite the earth with the * 248 v.
 rod of his mouth, and with the breath of his lips shall he slay the wicked.
 And righteousness shall be the girdle of his loins and truth the girdle
 of his reins. The wolf shall feed with the lamb, and the leopard with the
 kid, and the calf and the lion shall pasture together, and the little child
 shall put his hand in the hole of the asp and on the den of the little vipers
 and they shall not hurt it. And in that day there shall be the root of Jesse
 who shall arise to rule over the Gentiles, in him shall the Gentiles trust, and
 his resurrection shall be glorious »¹. By these (words) he says that He is to
 be born of one who is sprung from the race of David and Abraham. For Jesse
 was of the offspring of Abraham and the father of David, but the Virgin who
 was of his offspring and conceived Christ, is the « rod ». For this reason
 Moses showed miracles to Pharaoh by rods and among men the rod is the
 sign of dominion. And the « flower » indicates His body as we have before said,
 because it grew by the Spirit.

1. Is., xl. 1-10.

60. Իսկ « Ոչն ըստ կարձեաց գրտեսցի եւ ոչ ըստ խաւսից չանդիմանեցէ, այլ գրտեսցի նուաստի գրտաստան եւ ողորմեսցի նուաստի չերկրի », առաւել զԱստուածութիւնն նորա հաստատեալ ցոյցանէ : Քանզի աւանց սին առնրոյ եւ աշտակրոյն * 249 1°. դասել, եւ ոչ զվստուաւորն պատուելով, եւ նուաստին վարժանն՝ եւ զլոյսն եւ զհանպէտն ճատուցանելով ըստ ծայրի եւ ըստ վերնոյ արդարութեանն Աստուծոյ. բանզի Աստուած ոչ յաճերէ անցս կրեաց եւ ոչ արգահատէ, բայց միայն արդարոյ եւ ողորմելն աւանձիկն յատուկ է Աստուծոյ՝ աչր, որ եւ ի ձեռն ողորմութեանն տպրեցուցանելն կորէ, եւ զերկիր բանիւ հարցէ, եւ զամբարիշտն աստակեցէ բանիւ միայն. Աստուծոյ է, որ բանիւ գամենաչն ինչն գործէ : Իսկ չտեղն՝ « Եղիցի գաւտեալ զմէջ արդարութեամբ եւ ճշմարտութեամբ պատեալ զկոպս », զմարդկային նորա ըստ կերպարանին գձեւ զեկուցանէ, եւ զբան զճաչրային վարդարութիւնն նորա :

61. Իսկ ըստ ազլոզեաց կենդանեացն եւ որ բնութեամբ ընդդէմքն են եւ թշնամիք միմեանց՝ միաբանութիւնն եւ միամտութիւնն եւ խաղաղութիւնն, ստեն ձերուներքն, թէ եւ աչպէս ճշմարտապէս լինելոյ է ի վաղատանն Քրիստոսի, յորժամ ինքն հանդերձեալ է թաղաւորել ամենեցուն : Քանզի ահա նշանակաբար ապրէ զաննման ազլեացն եւ նմանաբարուցն մարդկան ի ձեռն անուանն Քրիստոսի ի մի վաչր ժողով միաբան խաղաղութեամբ, զի ի միասին արդարոյն, որք որթիւց եւ զաւանց եւ ուրուց եւ մանկանց * 249 2°. տղաջոյ նմանեցան, ոչն վրաս ումեք սունել, որք չառ՝ աջ ժամանակաւ զապանածելք եւ զադանաբարուցք վասն աւերաստացութեանն եւ արք եւ կանաչք եղեալ էին, մինչ՝

60. But the words « he shall not judge by opinion etc. » show assuredly His divinity still more. For to judge without partiality and respect of persons, not honoring the illustrious and giving to the poor his deserts equally and in due proportion is according to the supreme and highest righteousness of God. For God is not influenced by any person, nor is moved except by a righteous one. And to have pity is a special attribute of God, who by means of His mercy is able to give salvation. And He it is who smites the earth with His word and kills the wicked with his mere word. This pertains to God who by a word does all things. But the words « that his loins shall be girdled with righteousness and his reins bound with truth » show His having a human form in appearance and also his real supreme righteousness.

61. But as to that which concerns the different species of animals which are hostile by nature and enemies, to one another, coming into harmony and innocence and peace, the Presbyters say that it must be really so at the coming of Christ when He shall reign over all. But figuratively he shows that races which are unlike and men likewise are, by the name of Christ, gathered together in harmonious peace. For the righteous all together who are likened to calves, lambs, kids, and little children, who injure no one, but who beforehand had the appearance of beasts and the conduct of beasts by their op-

զի նմանութիւն բերին սմանց ի նոցանէ վայրց կամ առեւծուց, չափշտակելով զսկիւրա-
 գունացն, եւ սրատերագմ տալին ընդ զոչոսն. եւ կանաչցն ընձուց եւ իմկց, որք մահա-
 բեր թիւնիւք թնրեալ արդիւք ստտակէին եւ զսիրելեան, կամ վասն ցանկութեան. ի մի
 վայր կկեալք ցանուն իմ ի բարս արդարս՝ ստտացին ի շնորհէն Աստուծոց, զվայրենի
 5 եւ զանընտանի բնութիւնն փոխելով : Որ եւ զէսլ եղեւ ահա. քանզի որք զմեղակագոցնք
 էին չառաջագոցն, մինչ զի եւ ոչինչ ամբարշտութեան զործ թողուլ, ուսանելով զՔրիս-
 տոս եւ հաւատարով նմա, միանգամայն հաւատացին եւ փոխեցան, մինչ զի եւ զառա-
 շելագանցութիւն արդարութեան նոցա ոչ թողուլ : Այսքան է այն, որ ի Քրիստոս
 չՈրդին Աստուծոց հաւատն փոխախառնն զործէ հաւատացերոցն ի նա : Եւ չարուցելով
 10 իշխել հեթանոսացն ստէ, վասն զի հանդերձեալ է մեռանելով ցտնել, եւ խոտտովանել
 եւ հաւատով Աստուծոց Որդի՝ ինպաւոր. վասն այսորիկ ստէ. « Եւ եղիցի չարութիւնն
 նորա պատիւ ». այսինքն է վասն. քանզի չայնժամ իբր զԱստուած վառաւորեցաւ,
 չորժամ չարեաւ :

62. Վասն այսորիկ զարձեալ ստէ մարգար՝ են. « Յաւուր չայնմիկ չարուցից * 250 r.
 15 զխորանն Գաւթի զիորժանեալն »¹, զայն որ ի Գաւթեացն, որպէս չառաջագոցն սաս-
 ցաք, զմարմինն Քրիստոսի զձեւեալն. չայտ է, եթէ զեկուցանէր չեա մահու զչարու-
 ցեալն ի մեռելոց : Քանզի խորան կրչի մարմինն. քանզի ի ձեռն այսոցիկ եւ զի որ

1. Ամոս. Թ. 11.

pressions, are men and women, and some of these were like wolves or
 lions, seizing the weak and warring with their equals. And the women were
 like leopards and vipers who by their deadly poison, from their lust, killed
 even their loved ones. These being gathered together in my name will have,
 by the grace of God, righteous conduct, by the changing of their wild and
 savage nature. And, behold, this has happened; for those who were at one
 time most wicked and left undone no work of iniquity, learning of Christ and
 believing in Him became believers and were changed, so that they did not
 leave undone the most excellent forms of righteousness. So faith on Christ
 the Son of God brings forth such a great change in believers in Him. And
 He rose to rule over the nations, as the prophet says because it must come to
 pass that by dying He should rise and be confessed and believed to be the
 Son of God, and king. Therefore he says: « And his resurrection shall be
 honor », that is glory, for He was glorified as God when He rose.

62. For this the prophet again says: « In that day I will raise up the * 250 r.
 tabernacle of David which is fallen »¹, that is the body of Christ which was
 born of David, as we have said before. It is plain that His resurrection from
 the dead after His death is here made known. For a tabernacle is called the
 body. By this there is reference to Christ who according to the flesh, was of

1. Amos, ix, 11.

լատ ճարմնոյն ի գաւակէ Գաւթի՝ Քրիստոսի, եղլցի Որդի Աստուծոյ ասելով. եւ զի ճեռուցեալ չարիցէ, եւ զի երեսաւք ճարդ, իսկ գաւրութեամբ Աստուծ, եւ իբր գատաւոր ինքն եղլցի ամենայն աշխարհիս, եւ իբր արգարութեան ճիւղն զործող եւ վրկիչ, զամենայն ինչ զեկուցց Գիր :

63. Եւ գարձեալ ասէ ճարգարէն Միքեա եւ գտեղին, ուր հանդերձեալն էր Քրիստոս ճնանիլ, զի Բեղլէէժ Հրէաստանի, ասելով այսպէս. « Եւ գու, Բեղլէէժ Հրէաստանի, ճի գուգնաբեա ես չաւաջնորդն Յուդայ. բանլի ի քէն ելցէ աւաջնորդ, որ հովուեսցէ գծողութեղ իմ գիւրացէլ »¹ : Այլ եւ գաւաւ է Բեղլէէժն Գաւթի. ճինչ զի ոչ ճիւղն լատ կուսին. որ ճնաւն գնա, ի գաւակէն գոլ Գաւթի, այլ եւ լատ աչնճ, որ ի Բեղլէէժն գաւաւին Գաւթի ճնեալն եղեւ :

64. Եւ գարձեալ ասէ Գաւթի ի գաւակէն իւրճէ գՔրիստոսն ճնանիլ գաւրինակս գայս. « Յաղագս Գաւթի ճաւալի իմոյ ճի ի բաց գարձուցաներ գղէճս Քրիստոսի բո : Երբուաւ ճէր Գաւթի ճշճարտութիւն՝ եւ ոչ ստեսցէ նճա. ի պտոզ որովայնէ բուճճէ եկից չաթու բո, եթէ պահեսցեն որդիքն լո գուլտոս իմ եւ գվիայութիւնս իմ, գոր ալտեսցի լնդ նոսա. եւ որդին նոցա ճինչ ի չաւիտեան »² : Բայց ոչ որ ճինչ ի չաւիտեան ի Գաւթեայ որդուցն որ թագաւորեսց, այլ եւ ոչ թագաւորութիւնն նոցա ճինչ ի չաւիտեան եղեւ, բանլի լտաւանեալ է : Այլ այն, որ ի Գաւթեայն ճնաւ թագաւորն, սա է Քրիստոս : Աճենեքին վկայութիւնքս այտոքիլ լատ ճարմնոյ գաւակիին

1. Միքեա. ե. 2. — 2. Ասպճ. ճճԻՒ. 10-12.

the seed of David and declared to be the Son of God. And that after death He would rise again, that, in appearance, He would be man, but, in power, God, that He must be judge of all the world, and the only worker of righteousness and the Saviour, all this the Scripture makes plain.

63. And again the prophet Micheas names the place where Christ would be born that is in Bethlehem of Juda, saying »? And thou Bethlehem of Juda art not little among the Leaders of Judah, for out of thee shall be the leader who shall shepherd my people Israel ' ». But Bethlehem is the district of David so that not only because of the Virgin who bore Him was He the offspring of David but also because He was born in Bethlehem the district of David.

64. And again David says that Christ must be born of His seed, in this manner : « For my servant David's sake do not turn away the face of thy Christ. The Lord swore unto David in truth; He will not turn from it : of the fruit of thy womb I will set upon thy throne. If thy children will keep my covenant and my testimonies, which I swore with them and their seed forever »². But none of the sons of David ruled forever and their kingdom was not forever, because it is destroyed, but this king did who was born of David,

1. Mich., v, 2. — 2. Ps., cxxxii (cxxxii), 10-12.

նորա եւ զազգն եւ զտեղին ճառասպէս յայտնի զեկուցանէ, ուրանաւ հանդերձեալ էր ճնանիլ, մինչ զի ոչ խնդրել ժարդկան ի հեթանոսս եւ կամ ալ արեք զՈրդին Աստուծոյ ճնեալ, ալ ի Բեպղեմէմ Հրէաստանի, յԱբրահամէ եւ ի Դաւիթեաց զաւակէ :

65. Եւ զաւրինակն նորա զմտին յերուսաղէմ, որ էր ժաշտաբար Հրէաստանի, ուր եւ արքունիքն նորա եւ տաճարն էր Աստուծոյ, ստէ ժարգարէն Եսայի . « Ասացէք զտաւերն Սիոնի, ահա թագաւոր զա քեզ, հեզ եւ նստեալ ի վերայ իշոյ՝ յաւանակի, որդու իշոյ »¹ : Քանզի ի վերայ յաւանակի իշոյ նստեալ աչպէս էմուս յերուսաղէմ, սթարանաւոյն եւ նստելով նմա ժողովուրդքն զհանդերձս իւրեանց . եւ զուսար Սիոնի զերուսաղէմ ստէ :

66. Արդ՝ զի ճնանելի եւ զո՞ր արինակ ճնանելի եւ ո՞ր որդին Աստուծոյ ճնանիլ հանդերձեալ էր, եւ զի Քրիստոս մի * թագաւոր յաթանական է, աչպէս զեկուցանէին ժարգարեքն : Եւ զարձեալ՝ զխորզ յաւաջագոյն ասացին զնա, ի ժարդկանէ եղեալ՝ բժշկել զորս բժշկեացն եւ յարուցանել զճեւեարն, զորս յարոյց, եւ տալի եւ անարգիլ եւ տանջանս կրել եւ սարանանիլ եւ խաչել, որպէս տեսցաւ եւ անարգեցաւ եւ սարնաւ :

67. Այժմ ասացուք յաղագս բժշկութեանցն նորա . ստէ Եսայի աչպէս . « Նա մեր զանկարութիւնս էաւ եւ զհիւանդութիւնս երարձ »² . աչսինքն է՝ աւցէ եւ բարձցէ,

* 251 1°.

1. Զար. Թ. 9. Հճճա. Ես. 48. 11. — 2. Ես. ԾԳ. — 4. Մատթ. Ը. 17.

that is, Christ. All these testimonies show in plain words His descent according to the flesh and His race and the place where he must be born. So that men might not seek for the birth of the Son of God among the nations or in another place than Bethlehem of Judea, of the seed of Abraham and David.

65. And the prophet Isaiah describes the manner of His entering Jerusalem which was the capital of Judea and where were the seat of the king and the temple of God : « Say you to the daughters of Zion, behold your king cometh, meek and seated upon an ass, the foal, the young of an ass »¹. For thus seated upon the foal of an ass He entered Jerusalem, when the people spread their garments and He sat upon them. By « The daughter of Zion » He means Jerusalem.

66. That the Son of God must be born and how He must be born and where He must be born and that Christ is an eternal king the prophets set forth. And so also they foretold that He would be from among men, He would heal those whom He healed and would raise from the dead those whom He raised and would be hated, despised and afflicted and slain and crucified as He was hated and despised and slain.

* 251 1°.

67. Now let us speak of His cures. Isaiah thus speaks : « He took our infirmities and bear our sickness »², that is He would take them and bear

1. Zach., ix, 9: comp. Is., lxi, 11. — 2. Is., liii, 4 et Matth., viii, 17.

բանդի է ուրեք, զի զհանդերձեալսն ընտցիլ ի ձեռն ճարգարէից Հոպին Աստուծոյ իրբու զեղեալ պատմէ : Քանզի առ Աստուծոյ փորձեցեալ եւ ի ճախ եղեալն որոշեալն եղանել՝ ահա համարեալ ընի իրբ զեղեալ. եւ զայն հայելով եւ տեսանելով զժամանակ՝ Հոպին սունէ զբանն, յոր կատարին ճարգարէութեանն ելբ : Եւ ըստ տեսակին բժշկութեանն այսպէս լիշեցէ ստելով. « Յաւուր յայնմիկ լուիցեն խուլք զբանս զբոյ, եւ ի խաւարի եւ ի միլի աչբ կուրաց տեսցեն »¹ : Եւ զարձեալ ստէ նոյն. « Զաւրացարո՛ք ձեռք լքեալք եւ ծունդք լուծեալք եւ կլմտեալք. մխիթարեցարո՛ք կարճովի վահաթք մտաւք. զաւրացարուք, մի երկնչք. ահա Աստուած մեր գառաստան փոխանակ հասուցէ. ինքն եկեացէ եւ ապրեցուցէ զմեզ : Յայնժամ աչբ կուրաց բացցին եւ՝ ալաջք խլից լուիցեն. յայնժամ կապ վապեցէ իրբու եղջերու եւ զարդ լիցի լիզու կակալատաց »² : Եւ յաղագս մեռելոցն, զի յարիցեն՝ ստէ. « Այսպէս յարիցեն մեռեալքն եւ յարիցեն որք ի շիրիմսն »³. եւ զայստիկ սունելովն հաւատասցի Աստուծոյ Որդի զոյ :

68. Եւ անարգեալ տանջեացի եւ ի վախճանի սպանցի, ստէ Եսայի այսպէս. « Ահա խմացի որդի խմ եւ բարձրացի եւ փառաւորեացի յոյժ. զոր աւրինակ զարձացցին բազումք ի վերայ բո, այսպէս անփառաւոր լիցի տեսիլ քո ի ճարգկանէ. եւ զարձաս-

1. Ես. ԻԹ. 18. — 2. Ես. ԼԵ. 3-6. — 3. Ես. ԻԶ. 19.

then away, for there are passages in which the Spirit of God narrates by the prophets that which must be in the future as though already accomplished. For that which has been approved by God and decided and determined as to be, is counted as if it had come to pass. And the Spirit expresses His word looking forward to and seeing the time in which the prophecy must receive fulfilment. And so with reference to the manner of healing, he brings to remembrance saying : « In that day the deaf shall hear the word of the book and the eyes of the blind shall see in darkness and mist »¹. And again the same one says : « Strengthen the weak hands and the infirm and tottering knees. Be comforted, ye who are feeble and depressed in mind. Be strong and fear not. Behold our God with a recompense will render judgment. He will come and save us. Then the eyes of the blind shall be opened and the ears of deaf shall hear? Then shall the lame man leap as the hart and the tongue of the dumb be plain »². And concerning the dead that they must rise he says : « So the dead shall rise and the in the graves shall rise »³. And in executing these works, it must be believed that He is the Son of God.

68. And that He would be despised and suffer and in the end be killed Isaiah thus speaks : Behold, my son shall be known, he shall be exalted and be very glorious. As many were astonished at thee; thy visage shall be so inglorious before men. Many nations shall be astonished at him and

1. Is., xxix, 18. — 2. Is. xxxv, 3-6. — 3. Is., xxvi, 19.

ցին ազինը բազումը եւ անխոփեսցեն թագաւորը զբերանս խրեանց, զի որոց ոչ պատմեցաւ վասն նորա, տեսցեն, եւ որք ոչ լուան, ի միտ առցեն : Տէր, ո՞ հաւատաց լրոջ մերոց եւ բազումի Տեսան ո՞մ չպատմեցաւ . պատմեցար զէ՞մ չանդիման նորա իբր մանուկ, իբր արմատ ի ծարաւուս երկրի . եւ ոչ զոչք տեսիլ նորա եւ ոչ փասը . եւ տեսար զնա, եւ ոչ ունէր տեսիլ եւ ոչ զեզեցկաւթիլն : Այլ տեսիլ նորա անարգ, նուազեալ քան զայլ մարդկան . մարդ ի հարուստս եւ զխաւցեալ կրել տանջանս, զի ի բաց բարձեալ են զէ՞մ նորա . անարգեցաւ եւ ոչ համարեցաւ : Սա զմեզս մեր կրէ եւ չպագս մեր վշտանայց զաւուրբ, եւ մեր համարեցար զնա զոլ ի ցոսս եւ ի հարուստս եւ ի շարչարանս : Բսկ նա վիրաւորեցաւ վասն անաւրէնութեանց մերոց եւ տանջեցաւ վասն մեզ՝ այց մերոց : Խրատ խաղաղութեան մերոց ի վերայ նորա, վիրաւք նորա մեր բժշկեցար »¹ : Եւ ի ձեռն աչտոցիկ եւ զի տանջեցաւ, զեկուցեալ է, որպէս եւ Քաւիթի առէ . « Եւ եղէ տանջեալ »² . բայց Քաւիթի ոչ երբէք տանջեցաւ, այլ Քրիստոս, յորժամ հրաման տուաւ խաչիլն : Եւ զարձեալ ի ձեռն Եսայեայ Բան նորա առէ . « Զթիկունս իմ ետու ի հարուստս եւ զճնաւտս իմ չպարտաւս եւ զզէմս իմ ոչ զորձուցի չամուրիոց թքանաց »³ : Եւ Երեմիայ մարդարէ զնոյն աչպէս առէ . « Տայլէ հարկանոցին զճնաւտն, լցցի նախատանաւք »⁴ : Զամենեալն զաչտոցիկ կրեաց Քրիստոս :

69. Արդ՝ որք զկնին Եսայեայ աչտոցիկ . « Վիրաւք նորա բժշկեցար մեր ամենեքին .

1. Ես. ԾԲ. 13-ԾԳ. 5. — 2 Սաղմ 1Է. 18 (?). — 3. Ես. Ծ. 6. — 4. Ողբք. Գ. 30.

kings shall shut their mouths: for those to whom nobody has told about him shall see, and those who had not heard they shall of him understand. Lord! who has believed our report? And to whom is the arm of the Lord revealed? We have spoken before him as a child, as a root in the thirsty ground. He had neither visage nor glory and when we saw him, he had no appearance nor beauty. But his appearance was despised and inferior to other men a man under blows and knowing to bear griefs. For his face was turned away, he was despised and was not esteemed. He carried away our sins and bore pains for us. And we counted that he was in pain and smittings and suffering. But he was wounded for our iniquities and was tortured for our sins, the discipline of our peace upon him and by his wounds we were healed¹. » From this it is made evident that He was tortured, as David says: « And I was tortured »², but David was never tortured but Christ was when the command was given that He should be crucified. And again his word of God says by Isaiah: « I gave my back to the smiting and my cheek to the slap, and I did not turn my face from the shame of the smiting »³. And Jeremiah the prophet says the same in this way: « He will give his cheek to the smiter, he will be filled with reproaches »⁴. Christ endured all this.

69. Again Isaiah continues as follow, « By his wounds all we are hea-

1. Is., LI, 13-LII, 5. — 2. Ps. xxxvii (xxxviii), 18 (?). — 3. Is., L, 6. — 4. Lam., III, 30.

իրբ ոչխարբ ծորրեցար . ծարդ ի ճանսպարհի իւրում ծորրեցաւ , եւ Տէր մասնեաց զնա ի մեզս մեր »¹ . արդ՝ յայտ է , զի կամաւք Հաւրն այտորիկ ի նմա լինել զէպ եղև յապպս մերոյ փրկութեանն : Ապա ասէ եւ նա վասն շարչարելոյն . « Ոչ բանայ գրեբան . իրբ ոչխար ի սարանդ ածաւ , իրբ ամարու առաջի կարչի անձայն »² : Ահա զխարդ զկամաւոր զբարւատն նորա ի մահ զեկուցանէ : Իսկ գասելն մարգարէին՝ « Ի նուատուութեանն գատաստանն նորա բարձաւ »³ , նշանակէ զերեւումն նուատուութեան նորա . ըստ ձեռոյն զձձութեան գատաստանի առումն եղև : Եւ գատաստանի առումն* ոմանց ի փրկութիւն եւ ոմանց ի տանջանս սատակման . քանզի առեալ լինի է որ՝ ումեքէ եւ է որ յումեքէ : Այսպէս եւ գատաստանն . որոց առան եւ ունին զնա՝ ի տանջանս սատակմանն իւրեանց , իսկ յորոց առան , եւ փրկեցանն ի նմանէ : Արդ առին չինքեանս գատաստանն՝ որբ խաչեցինն զնա , եւ զայս առնելով ընդ նա , ոչ հաւատացին նմա . զի այնմ , որ ի նոցանէն առաւ գատաստանն , սատակեցին տանջանաւք : Եւ առաւ ի հաւատացելոյն ի նա գատաստանն , եւ ոչ եւս են ընդ նոխաւ . եւ գատաստանն , որ ի ձեռն հրոյ հանկերձեալ է թերահաւատիցն սատակումն լինոցելն ըստ այսր աշխարհի վախճանին :

70. Ապա ասէ . « Զապպատոհմն նորա ո՞ն գատմեցէ »³ . զի մի վասն թշնամեացն

1. Is. . ԾԳ . 5-6. — 2. Is. . ԾԳ . 7. — 3. Is. . ԾԳ . 8.

led. We like sheep went astray. Man went astray from his way, and the Lord delivered him up to our sins »¹. So it is evident that by the will of the Father these things happened to Him for our salvation. But he speaks again concerning his sufferings : « He opened not his mouth, as a sheep he was led to the slaughter, as a lamb before his shearer he was dumb »². Behold how his voluntary coming to death is shown. But the saying of the prophet, « In His humiliation His judgment was taken away »³ shows His manifestation in humility. According to the form of His humiliation His judgment was taken away. The taking away of His judgment was salvation for some and the torment of death for others. For its taking away is in favor of some and against others. So the judgment is to some who are subjected to it the torment of death, but others from whom it is taken away, are saved from it. But those who crucified Him, brought upon themselves judgment and they so treated Him because they did not believe in Him. And so by the judgment which they brought upon themselves they died in torments. And the judgment was taken away from believers and they are no longer under it. And the judgment, which must be by fire, is the destruction of unbelievers in the end of this world.

70. Afterwards he says « who shall declare his generation »³. This was

1. Is., LIII, 5, 6. — 2. Is., LIII, 7. — 3. Is., LIII, 8.

և վասն արտոյց չարչարանացն նորա քամահեցութի իբր զլուսնաբեա և զգճուճ ծարդ, ի դարձ մեր ասացաւ. զի որ պաշտօնիկ զամենայն կրեաց, անպատմելի զազգատոհմն ունի. քանզի զազգատոհմ զազգն նորա ասէ, որ է հալսն նորա՝ անպատմելին և անխաւսելին է : Արդ՝ այսպիսի ազգն զտոյն պաշտօնիկ զչարչարանս կրեւոյն ծանիր, և մի քամահեր վասն չարչարանացն, զորս վասն բոյն կրեաց խորհրդով, այլ վասն ազգին երկիր ի նմանէ :

71. Եւ չալուճ վալսի ասէ Երեմիայ. * « Հոպի զիմաց մերոյ Տէր Քրիստոս, և զինարդ ըմբռնեցաւ չորրօրացիս նոցա, զորոյ ասացար՝ ընդ հովանեաւ նորա կեցցութի ի հեթանոսս » : Եւ զի Հոգի Աստուծոյ երով Քրիստոս հանդերձեալ էր լինոցել չարչարելի ծարդ՝ Պիր ազգէ, և իբրու հիւանայ և զարմանայ ի վերայ չարչարանացն նորա, զի այսպէս զչարչարանս կրել հանդերձեալ էր, որոյ ընդ հովանեաւ ասացար՝ զի կեցցութի. և հովանի ասէ զմարմինն նորա : Քանզի որպէս հովանի ի մարմնոյ լինի, այսպէս և Քրիստոսի մարմինն ի հոգւոյն նորա եղև : Այլ և զնուաստութիւն և զլիւրաքամահեղին մարմնոյն նորա ի ձեռն հովանոյն նշանակէ, զի որպէս ստուերն և մարմնոց ուղղոյ և կանգնոց օտ ի գետնի է և կոխի, այսպէս և մարմինն Քրիստոսի ի գետին անկեալ չարչարանաւքն կոխեցաւ թերեւ : Եւ ստուեր զմարմինն Քրիստոսի անուանեաց, իբրու հովանի եղեալ Հոգւոյն փառաւ և ծածկեալ զնա : Այլ և բազում

* 253 1°.

1. Ողբք. Գ. 20.

said lest we should, on account of His enemies and the pain of His sufferings, count Him too insignificant and mean a man, to correct us. For He who bore all these has a generation which cannot be told, for his generation is as his origin namely his Father indescribable and unspeakable. But know that He who endured such sufferings had such an origin and do not despise Him on account of the sufferings he endured for you, for a purpose, but fear Him for His origin.

71. In another place Jeremiah says : « The Spirit of our face, the Lord Christ! And how was he been taken in their nets, of whom we said, that under his shadow we shall live among the nations ' ». And that Christ, being the Spirit of God, must become a suffering man, the Scriptures show, and as if astonished and amazed at his sufferings. For He must endure such sufferings that in His shadow we may live, as we said, and His body is called the shadow. For as a shadow is from a body, so Christ is body is from His spirit. But also is shown by the humiliation and despisableness of His body is shown by the shadow, for as the shadow even of a straight and perpendicular body is on the earth and under the feet, so the body of Christ, falling upon the earth by His sufferings, was as if trampled under foot. The body of Christ is called a shadow, for the Spirit came upon Him with glory and covered Him. And many times

* 253 1°.

1. Lam., iv. 20.

անկամ անցաներով Տևառնն, զնէին զ'ի բարձրագատիկ հիւանդութիւնս ըմբռնեալս առ ճանապարհանն, և չորոյ վերայ հասանէր ստուերն նորս՝ ապրէին :

* 253 v°. 72. Եւ դարձեալ նոյն ճարգարէ չորագոս չարչարանայն Քրիստոսի աչապէս . « Ահա զխորդ արգարն կրեաւ, և ոչ սք տանա ի սիրա . և արք արգարք բարձեալ լինին, և ոչ որ լիմանայ, բանցի ի զիմաց * անկրաւութեանն բարձումն արգարոցն . Եղիցի խաղաղութիւն թաղումն նորս, բարձաւ ի ձիջոց »¹ : Եւ ո՞ է արդար կատարեալէս աչ սք, աչ Սրբին Աստուծոյ, որ արդարս դարձեալ կատարէ զհաւատացեալն նմա, որ նմանապէսն նմա հարստեալք լինին և սղանին : Իսկ չասին՝ Եղիցի խաղաղութիւն թաղումն նորս, զեկուցանէ, սրպէս վասն մերոյ վրկութեան մեռաւ, բանցի ի խաղաղութեան է վրկութեան : Եւ զի սորա մահաւամբն որք չտաջաղուցն ձիմանց թշնամիք և հակառակքն էին, ի ձիասին հաւատացեալքն ի նա, առ ձիմեանս խաղաղութիւն կալցին, բարեկամք և սիրելիք Եղեալք, վասն հասարակ ի նա հաւատոցն, որ և լինին : Իսկ ասին՝ աւառ ի ձիջոց, զ'ի մեռերոց զչարութիւնն նորս նշանակէ : Քանց և ոչ ևս կրեւեցաւ չեա թաղելոցն մեռեալ, զի մեռաներով և չտաներով անմահ հանդերձեալ էր կոյ մնալ, ճարգարէն առէ աչապէս . « Կեանս խնդրեաց, և կառուր նմա և կրկայնաւորութիւն չաբխեան չաբխենի »² : Արդ՝ զինչ առէ՝ կեանս խնդրեաց, զի մեռանել հանդերձեալ էր . արդ՝ զչարութիւն նորս զ'ի ի մեռերոցն զեկուցանէ . և զի ի մեռերոց

1. Ես . Ծկ . 1-2. — 2. Սաղմ . Ի . 5.

when the Lord passed by, they placed in the way those taken with divers diseases, of which upon whom His shadow fell, they were delivered.

* 253 v°. 72. And again the same prophet (speaks) thus of the sufferings of Christ : « Behold how the righteous perisheth and no one layeth it to heart and righteous men are taken away and no one knows it, for the taking away of the righteous is from before the face of iniquity. There will be peace in his burial, he was taken from the midst¹ ». And who except the Son of God is perfectly righteous? Who makes perfectly righteous those who believe in Him, who like Him are persecuted and slain? But in saying, « there will be peace in His burial », it is made known how He died for our salvation, for in peace is salvation. And by His death those who were before enemies and opponents of each other, believing together in Him will have peace with one another, becoming friends and beloved by their common faith on him, as it is. But the words : « he was taken from the midst », show His resurrection from the dead. And because after his burial He did not appear as one dead, for by dying and rising he must remain immortal, the prophet speaks in this way. « He desired life and thou gavest it him and length of days forever² ». But why does He say He desired life if He must die? Because it is His resurrection

1. Is., LVII, 1, 2. — 2. Ps., XXI, 4.

յարուցեալ՝ անմահ է. բանդի էառ եւ զկեանս, զի չարիցէ եւ զերկայնարարութիւնն չաւրտեանն չաւրտենից, զի անապական իցէ :

* 254 r°.

73. Եւ դարձեալ Դաւիթ ստէ այսպէս չարագո ճահոն եւ չարութեանն Քրիստոսի . « Ես ննջեցի եւ ի բուն եղեա, դարձեա, զի Տէր ընկարու զիս »¹ : Դաւիթ ոչ չարագո ինքեան Գազ ստէր, բանդի ոչ է չարուցեալ մեռաներով, այլ հոգին Քրիստոսի, որ եւ յայլ ճարգարէան չարագո նորա, եւ այժմ Դաւիթ ստէ. « Ես ննջեցի եւ ի բուն եղեա, դարձեա, զի Տէր ընկարու զիս » : Բուն զմահն ստէ, զի չարեա :

74. Եւ դարձեալ Դաւիթ չարագո չարչարանայն Քրիստոսի այսպէս. « Ընկեր խառնկեան հեթանոսք եւ ժողովուրդք խորհեցան սնտիս . չանպիման եղին թագաւորք ի վերայ երկրի, եւ իշխանք ժողովեցան ի միասին զՏեառնէ եւ զաւճկոյ նորա »² : Բանդի Հերովիէս թագաւորն հրէից եւ Պոնտոսցի Պիլատոս, Կաւլեա կաշսեր զաւառապեա, ի մի վաք եղեալք, դատարարտէին զնա խաչիլ : Վասն զի Հերովիէս երկուցեալ իբրու թէ երկրաւոր որ թագաւոր հանդերձեալ էր ըննոյել, զի մի մերձեցի նովա ի թագաւորութենէ : Իսկ Պիլատոսի Հերովիէս եւ որ զիւրեւ հրէայքն էին հարկեալ սկամաց սաղ զնա ի մահ, որ զի թէ ոչ որ գաջս արասցէ՝ բան զհակաստական կաշսեր գործել, ապրեցուցանելով զմարդ, որ թագաւոր անուանի :

1. Սաղմ. Գ. 6. — 2. Սաղմ. Բ. 1-2.

from the dead which is declared and by receiving the resurrection from the dead He is immortal. For He received life that He might rise, and length of days forever that He might be incorruptible.

* 254 r°.

73. And again David thus speaks of the death and resurrection of Christ. « I laid me down and slept; I awaked for the Lord received me »¹. David does not say this of Himself for He did not obtain resurrection after dying, but the Spirit of Christ says here by David as at other times He says by other prophets concerning Him : « I laid me down and slept; I awaked for the Lord received me ». Sleep means death because He rose.

74. And again David (speaks) thus about the sufferings of Christ : « Why are the nations disordered and the peoples imagining vain things : the kings of earth rise in opposition and the rulers gather together against the Lord and his anointed² ». For Herod the king of the Jews and Pontius Pilate the Governor under Claudius Caesar coming together, condemned Him to be crucified. For Herod feared that He would be an earthly king and that he would be rejected from his kingdom by Him. But Pilate compelled by Herod and the Jews who were with him, unwillingly delivered him to death, for if he had not done this he would have been working against Caesar, freeing a man who was called a king.

1. Ps., III, 6. — 2. Ps. II, 1-2.

* 254 v°.

75. Եւ յօգուցս չարչարանայն եւս Մրիտաոսի նոյն * մարգարէ սատէ . « Քու մերմեցեր եւ անգոսնեցեր զմեզ եւ զընկեցեր զաւծեալս բո, խախտեցեր զախտ ճառագի իմոց, արկեր ի վայր զսրբութիւն նորա : Քակեցեր զամենայն զցանկ նորա, եղիւ զամուրս նորա ի զօրումն : Յափշտակեցին զնա անցաւորք ձանապարհի, եղեւ նախատ զրաց(ե)աց իւրոց : Բարձր արարեր զաջ նեղչաց նորա, ուրախ արարեր ի վերայ նորա զթշնամիս նորա : Ի բաց զարձուցեր զաւզնութիւն սրոց նորա, եւ ոչ Ետուր նմա ձեռն ի պատերազմի . լուծեր, բախտեցեր ի մարբութենէ զնա, զաթուս նորա չերկիր կործանեցեր : Նուազ արարեր զաւուրս ժամանակի նորա եւ հեղեր զնովաւ զամաւի »¹ : Եւ զի զպստօրիկ կրեացէ եւ զի կամուք Հաւրն, յայտնապէս սպրկեաց, զի կամուք Հաւրն չարչարանս կրել հանդերձեալ էր :

76. Եւ Զաքարիայ աչապէս սատէ . « Սուր, զարթիր ի վերայ հովուի իմոց եւ ի վերայ մարդոց ընկերի իմոց . հնր զհովիւն, եւ ցրուեացին ոչխարք հաւտին »² : Եւ աչս եղեւ, յորժամ ըմբունեցաւն ի հրէիցն . բանդի թողին զնա ամենայն աշակերտքն, երկուցեալ մի զուցէ մեռանիցին ընդ նմա : Քանզի չեւ եւս եւ ոչ նոքա հաստատուն հաւատալին ի նա, մինչեւ ի մեռելոցն չարուցեալ տեպին զնա :

77. Քարձեալ սատէ յերկրատասան մարգարէսն . « Եւ կապեալ զնա մատուցին ընծայ

1. Սաղմ. 22. 38-45. — 2. Զաք. 4. 7.

* 254 v°.

75. And again concerning the sufferings of Christ the same prophet says : « Thou hast cast off and abhorred us, thou hast put away thine anointed, thou hast made void the covenant of my servant and cast down his holiness. Thou hast broken down all his hedges and hast shaken his strongholds. The passers by the way spoiled him, he is a reproach to his neighbors. Thou hast made high the right hand of his oppressors, thou hast made his enemy to rejoice over him. Thou hast turned back the help of his sword, thou hast not stretched out the hand in battle. Thou hast destroyed and put him away from purity and cast his throne down to the ground. The days of his time thou hast shortened, thou hast covered him with shame »¹. And that He must endure these things and that by the will of the Father, He plainly shows. For by the will of the Father it was ordained that He should endure sufferings.

76. And Zachariah speaks thus : « Sword, awake against my shepherd and against the man my fellow² ». And this happened when He was seized by the Jews, for all His disciples forsook Him, fearing that forsooth they would be killed with Him. For they did not as yet firmly believe in Him until they saw Him after His resurrection from the dead.

77. And again in the twelve prophets He says : Strike the pastor, and the sheep of the flock will be scattered, « and binding Him they

1. Ps. LXXXVIII (LXXXIX), 38-45. — 2. Zach., XIII, 7.

Թագաւ՝ որին « : Քանզի Պոնտաղի Պիլատոս զաւանայեալ էր Հրէաստանի եւ թշնամութիւն բինու ունէր յայնձ ժամանակի առ Հերովդէս Թագաւորն հրէից : Ապա յայնձամ զՔրիստոս ածեալ առ նա կապեալ՝ Պիլատոս աւարեաց առ Հերովդէս, հրաման առեալ նձա հարցանել՝ հաստատ զիտեկ զինչ կամի յազապս նորա, զէպ պատճառս Թագաւորին հաշտելոյ գտեալ զՔրիստոս :

* 255 1°.

78. Եւ յերեմիայ աչպէս զեկուցանէ զնորա զմահն եւ զի՛ դժոխս էջն՝ ասելով. « Եւ յիշեաց Տէր, սուրբն Իսրայէլի, զմեւեալսն իւր, զստուջ ննջեցեալսն ի հող երկրի, եւ էջ առ նոսա՝ աւետարանել զփրկութիւնն իւր, ապրեցուցանել զնոսա » : Աստուհար եւ զպատճառս մահու նորա հասուցանէ, զի (ի) զժոխսն նորա էջն փրկութիւն փախձանեցերոցն էր :

10

79. Եւ զարձեալ յազապս խաչին նորա Եսայի աչպէս ասէ. « Տարածեցի զձեռս զտորք զարն ի ժողովուրդ անհաւան եւ զիմազարձու »¹. Բանզի այս խաչն նշանակ է : Եւ եւս երեւելագոյն Գաւիթ ասէ. « Ուրջ փակեցին զիս շունք որսուրդ, ժողովարան չարեցերոյ շուրջ եզեն զինեւ. փորեցին զձեռս իմ եւ գոտս »² : Եւ զարձեալ ասէ. « Եղև սիրտ իմ իբրև զմոձ հալեալ ի մէջ որովայնի խմոց. եւ ի բաց աւարեցին զտակերս իմ »³ : Եւ զարձեալ ասէ. « Խնտան չանձն իմ ի սրոյ եւ ի բեւեւեա իմ

15

1. Ես. ԿԵ. 2. — 2. Սաղծ. ԵԱ. 17. — 3. Սաղծ. ԵԱ. 15.

presented Him to the king¹ ». For Pontius Pilate was the Governor of Judaea and had hatred at that time against Herod the king of the Jews. But when Christ was bound and brought to him, Pilate sent Him to Herod, giving him permission to inquire and know fully whatever he wished about Him. He found Christ a proper reason for reconciliation with the king.

* 255 1°.

78. And by Jeremiah He so makes known His death and His descent to Hades saying (Apocrypha) : « The Lord the holy one of Israel remembered his dead, those who had formerly slept in the dust of the earth and descended to them to preach his glad tidings and to deliver them ». Here the reasons of His death are made evident for His descent to Hades was salvation to the dead.

79. And again, Isaiah speaks of the cross thus : « I have stretched forth my hand the whole day to a disobedient and rebellious people² ». For that is the sign of the cross. And in a more evident manner David says, « The hunter dogs have compassed me about, the assembly of the wicked have enclosed me. They have pierced my hands and my feet³ ». And again he says : « My heart is melted like wax in my bowels and my bones they scattered forth⁴ ». And again he says : « Spare my soul from the sword and my body from

1. Hosea, x. 6 according to the LXX. — 2. Is., lxxv, 2. — 3. Ps. xxi (xxii), 16. — 4. Ps. xxi (xxii), 15.

* 255 v°. *զմարմինս, զի չարեցերոյ ժողովարան՝ չարեաւ ի վերայ իմ* »¹. յայտովի լուսաւորապէս յայտնի նշանակէ խաչիլ զինքն : Այլ եւ Մովսէս գնօն պաշտ աշպէս ասէ ժողովրդ-վեանն . « *Եւ եղիցի քո կեանք կախեալ զէմ յանկիման աշաց քոց եւ երկիցես ի տուէ եւ ի գիշերի, եւ ոչ հաւատասցես կենացն քոց* »² :

80. Կարձեալ Գաւիթ ասէ . « *Նորա չիս հացեցան, բարժանեցին իւրեանց զհան-գերձն իմ եւ ի վերայ պատմութեանի իմոց արկին վիճակ* »³ : Քանզի խաչելով զնա զինուորքն՝ զհանգերձն բաժանեցին, ըստ որում սովորեալք էին, եւ զհանգերձն պատառեալ բարժանեցան : Իսկ յողագս պատմութեանին, եւ վասն զի ի վերուստ անկեալ էր, եւ ոչ կարելով էր, վիճակ արկին, զի որում հասցէ՝ տարցի պաշն :

81. Եւ կարձեալ ասէ Երեմիայ մարգարէ . « *Եւ առին զերեսուն արծաթիսն, զզին 10 վաճառեցերոցն, զոր գնեցին յորդոցն Իսրայելի, եւ ետուն չազարակն Բրախին, որպէս հրամայեաց ինձ Տէր* »⁴ : Քանզի Թուրայ եղեալ յաշակերտացն Քրիստոսի, յանձին կախեալ հրէիցն եւ ուխտեալ ընդ նոսա, վասն զի տեսանէր, թէ կամին զնա սպանանել, վասն զի ի նմանէ յանկիմանեալ եղեւ, առեալ երեսուն զգաւառին սատերան, մատնեաց նոցա զՔրիստոս, եւ սպա զլջացեալ զոր գործեացն, անյրէն կարձեալ ի 15

1. ՀճճՄ. Սաղմ. ՃԺԸ. 120. — 2. Բ. Օրէնք. ԻԸ. 66. — 3. Սաղմ. ԻԱ. 19. — 4. Երեմ. ԼԲ. 6 շար. 9ար. ԺԱ. 12 շար. ՀճճՄ. Սաղմ. ԻԷ. 10.

* 255 v°. the nails, for the assembly of the wicked rose up against me¹ ». By this He shows plainly as light that He must be crucified. But Moses also says the same to the congregation in this way : « Thy life shall hang before thine eyes : and thou shalt fear day and night, and shall have no assurance of thy life² ».

80. And again David says : « They looked upon me, they parted my garments among them, and upon my vesture they cast lots³ ». For the soldiers, crucifying Him, divided His garments, as they were accustomed and tore in pieces the garments. But they cast lots, for the vesture, because it was woven from the top and not sewed, that he might take it to whom it fell.

81. And again Jeremiah the prophet says : « And they took the thirty pieces of silver, the price of the purchase, which they bought from the children of Israel and they gave it for the potter's field as the Lord had commanded me⁴ ». For Judas, being one of the disciples of Christ, accepted an arrangement with the Jews and covenanted with them, when he saw that they wished to kill him, because he had been reprimanded by Him. He received the thirty provincial staters and betrayed Jesus to them. Afterwards repenting of what he had done, he returned again the silver to the rulers of the Jews and

1. Ps., xxi (xxi), 21 and 17. — 2. Deut., xxviii, 66. — 3. Ps., xxi (xxi), 19. — 4. Jer., xxxii. 6 ff.; Zach., xi, 12 ff.; Matth., xxvii, 10.

բայ ետ հրէիցն իշխանաց զարժալին, եւ ինքն խեղդեցաւ : Իսկ նորա ոչ արժանի զոյ համարեալք ի գանձանակն իւրեանց արկանել, զի էր արեան զինք, զնեցին ի նմանէ զկայր՝ն որ էր բրտի ուրումն, ի թաղումն աւտարաց :

82. Եւ ի խաչ հանելով զնա, իբր խնդրեաց ըմպել, բայցախ զեղեաւ խառնեալ արբուցին : Եւ սոցն այս ի ձեռն Գաւթայ ծառեցաւ. « Ետուն ի կերակուր ինձ զեղել, եւ ի ծարաւ իմ արբուցին ինձ բացախ »¹ :

83. Եւ զի ի մեակոց չարուցեալ՝ հանդերձեալ էր յերկինս համբաւեալ, այսպէս ասէ Գաւթի. « Կառքն Աստուծոց բիւրապատիկ, հազարքն ուղղէք, Տէր ի նոսա ի Սինեա ի սրբութեան : Ել ի բարձունս, զերեաց զգերութիւն, աւ ետ տուրս ծարդկան »² : Եւ զերութիւն ասէ զխառնումն իշխանութեան ազատամբաց հրեշտակացն : Եւ զեկոց եւ զտեղին, ուստի հանդերձեալն էր երանել յերկին յերկրէ : Գանգի Տէր, ասէ, ի Սիոնէ ել ի բարձր. բանյիլ զէճ յանդիման Երուսաղեմի լերինն, որ կոչի Չիթենեաց, յետ յառեկոյն նորա ի մեակոց, ժողովեալ զաշակերտան իւր եւ ի միտ արկեալ նոցա զչաղագս արքայութեանն երկնից, տեսանելով նոցա, զի համբարձաւ. եւ 15 տեսին՝ զկարդ բացեալ ընկալան զնա երկինք :

84. Զնոցն զայս զարձեալ ասէ Գաւթի. « Աւէք իշխանք զլրբունս ձեր, եւ բարձա-

1. Սաղմ. 4Ը. 22. — 2. Սաղմ. 4Է. 18 շար .

strangled himself. But they, not counting it proper to put into the treasury that which was the price of blood, purchased with the price a place which was a potter's for the burial of strangers.

82. And when they had crucified Him and He wished drink, they gave Him gall mingled with vinegar to drink. And this same thing was spoken by David : « They gave me gall for my food and for my thirst they gave me vinegar to drink¹ ».

83. And that He must rise from the dead and ascend to heaven, David declares thus : « The chariots of God are ten thousands and thousands of charioteers; the Lord is among them in Sinai in holiness. He ascended on high leading captivity captive and gave gifts to men² ». Captivity is the destruction of the dominion of the disobedient angels. And he showed also to what place He must ascend, from earth to heaven. For the Lord, he says, ascended on high from Zion. For on the mountain opposite Jerusalem, which was called olives, after His resurrection from the dead gathering together His disciples and recalling to their minds the things pertaining to the kingdom of heaven, He ascended in their sight and they saw how the heavens were opened and received Him.

84. The same thing again David says : « Lift up, ye Rulers, your gates,

1. Ps., LXXVIII, 17 ff. — 2. Ps., XXIII (XXIV), 7.

րուր զրունք չախտենականք, եւ մոյցէ թագաւոր փառաց »¹. Ըսնլն զրունք չախտենականք են երկինք : Այլ փառն զի Բանն էջ անտեսանելի եղերոյն, ոչ ճանուցաւ իջանելով՝ նոցա : Վասն զի մարմնացաւ * Բանն եւ տեսանելի երանէր ի վեր . եւ զի տեսանելով զնա իշխանութիւնքն, ներքին հրեշտակք աջնց, որք ի հաստատութեանն էին, գոչեցին . « Աւէք զլրունս ձեր եւ բարձարուր զրունք չախտենականք, զի մոյցէ թագաւոր փառաց » : եւ նոցա զարմացերոյ եւ ասացերոյ . « Ո՞ք սա », որք ահա տեսին զնա, վկայեն երկրորդ անգամ . « Տէր հզուր եւ ուժզին . սա է թագաւոր փառաց »² :

85. եւ զի չարուցեալ եւ վերացեալ չաջմէ Հաւրն՝ կայ մնաց որոշեցելում ժամանակին ի Հաւրէ դատաստանին հնազանդեցերոյ նմա ամենայն թշնամեաց, եւ թշնամիք ամեներին աշտորիկ, որք չապատմութեան ցտան՝ հրեշտակքն եւ հրեշտակապետքն եւ իշխանութիւնքն եւ աթորքն, որք զճշմարտութիւնն անգոսնեցին, եւ ինքն իսկ մարտիրէն Դաւիթ աջալէս ասէ . « Ասաց Տէր ցՏէր իմ, նիստ ընդ աջմէ իմմէ, մինչ ելլից զթշնամիս քո ի ներքոյ սոխի քոց »³ : եւ զի անլր համբարձաւ, ուստի եւ էջն, Դաւիթ ասէ . « Ի ծագաց երկնէ ելն նորա եւ հանդիստ նորա մինչ ի ծագս երկնի »⁴. ապա զդատաստանն նորա նշանակէ ասելով . « եւ ոչ է որ թագիցէ ի տագոյն նորա » :

86. Արդ՝ Լին մարգարէացան մարգարէքն Աստուծոյ զմրզին հանդերձեալ ի վերայ

1. Սաղմ. ԻԳ. 7. — 2. Սաղմ. ԻԳ. 8-10. — 3. Սաղմ. ՃԹ. 1. — 4. Սաղմ. ԺԷ. 7.

and lift up, ye everlasting doors, and the King of Glory shall enter in¹ ». For the everlasting doors are heaven. But because the Word descended, invisible to creatures, He was not recognized by them on descending. Because the Word became flesh and visibly ascended on high, and the Rulers saw Him that called on the inferior ranks of angels who wul on the firmament, « Lift up your gates, lift up! ye everlasting doors! and the King of Glory shall enter in ». And they were amazed and said : « Who is he? » They who saw him testified the second time. « The Lord strong and mighty. He is the King of Glory² ».

85. And that having risen and ascended to the right hand of the Father, He awaits the time of judgment appointed by the Father, in which He will bring into subjection all His enemies, and all His enemies are those who are found in rebellion, angels, archangels, powers and thrones who despised the truth, all this David the prophet himself tells us : « The Lord said unto my Lord, Sit thou at my right hand until I put thy enemies under thy feet³ ». And David says that He ascended to the place from which He came down : « His going forth is from the end of heaven and His resting until the end of heaven⁴ ». So His judgment is described, saying « There is nothing hid from his burning heat ».

86. But as the prophets foretold that the Son of God must appear
1. Ps., xxiii (xxiv), 7. — 2. Ps., xxiii (xxiv), 8. — 3. Ps., cix (cx), 1. — 4. Ps., xviii (xix), 7.

երկրի երեւել, եւ ճարգարէացան եւ ուր ուրեք չերկրի եւ որպէս եւ որպիսի պատմէ երեւել՝ եւ ամենեքին այտորիկ ճարգարէացեալքս Տէր ընկալաւ * չինքն, հասատունն * 257 1°.
 էր մեր ի նոյն հաւատ եւ ճշմարիտ բարոյութեան ընձեւութիւն, այսինքն է՝ առարե-
 լոյն վկայութիւն, որը աւարեցեալք ի Տեառնէ, ի բոլոր աշխարհ բարոյցիցն զՈրպիւն
 5 Ատուծոյ եկեալ ի չարչարանս, կրեալ ի խափանումն մահու եւ ի կենսագործութիւն
 մարմնոցն : Զի պառ ի յԱտուածն թշնամութիւն, որ է անիրաւութիւն, ի բաց զնկով,
 խաղաղութիւն ընկալցուր առ նա, զհամոյսն նմա առնելով : Եւ այս զեկուցաւ ի
 ձեռն ճարգարէիցն ասելով. « Իբրու զեղեցիկ ոտք աւետարանչացն զխաղաղութիւն
 եւ աւետարանչացն զբարիս »¹ : Եւ զի սորս ի Հրէաստանէ եւ յԵրուսաղէմէ հանկեր-
 10 ձեալ էին երանել՝ ի պատմել մեզ զբանն Ատուծոյ, որ եւ աւրէնքն են մեզ, Եսայի
 այսպէս ասէ. « Բանցն ի Սիրովէ ելցէ աւրէնք եւ բան Տեառն յԵրուսաղէմէ »². եւ
 զի չամենայն երկիր հանկերձեալ են բարոյել, Գաւթի ասէ. « Յամենայն երկիր ել բար-
 բառ նոցա եւ ի տիեզերս աշխարհի բոլոր նոցա »³ :

87. Եւ զի ոչ ըստ բազմաբանութեան աւրինացն, այլ ըստ կարճառաւտութեան
 15 հաւատոցն եւ սիրոյ սուրբի հանկերձեալ էին ճարգիկ, Եսայի այսպէս ասէ. « Բան
 հակիրճ եւ համառաւտ արգարութեամբ. զի բան համառաւտ արացել Ատուած ի
 բոլոր աշխարհի »⁴ : Եւ վստան այտորիկ աւարեալն Պաւղոս ասէ. « Լրութիւն աւրի-

1. Ես. ԾԲ. 7. — 2. Ես. Բ. 3. — 3. Սաղմ. ԺԲ. 5. — 4. Հմմտ. Ես. Ժ. 22 շար.

on the earth, and where on the earth and how and what Kind of a one he * 257 1°.
 must appear, all these prophecies the Lord took upon Himself. There our
 faith in Him is confirmed and the discourse of preaching is true, that is, the
 witness of the Apostles who being sent by the Lord preached in the whole
 world that the Son of God came and endured suffering to destroy death and
 to bring to life our bodies. So that putting aside enmity to God, which is
 wickedness, we might receive peace with Him, perfecting that which is
 well pleasing to Him. And this also was made known by the prophets who
 say : « How beautiful are the feet of the evangelists of peace and the
 evangelists of good¹ ». And Isaiah tells us that they must go out from Judaea
 and Jerusalem to bring us the word of God, which is law for us : « Out
 of Zion shall go forth the law and the word of the Lord from Jerusalem². »
 And that they must preach in all the world, David says : « Their speech
 is spread into all the earth, and their word to the end of the world »³.

87. And Isaiah tells us that man must be sawed, not according to the verbo-
 sity of the law but according to the brevity of faith and love : « A brief
 and short word in righteousness, for God will make a short word in all the
 world⁴ ». And therefore the Apostle Paul says : « Love is the fulfilment of

1. Is., LI, 7. — 2. Is., II, 3. — 3. Ps., XVIII (XIX), 5. — 4. Is., X, 22 and Rom., IX, 28.

նայն սէր է »¹, բանզի որ սիրէն զԱստուած, աւրէնս ելնց : Այ եւ Տէր, չորժամ հարց-
 * 257 v°. նայ եկեա՛ * ո՞ր առաջին պատուիրան է, ասաց . « Սիրեսցես զՏէր Աստուած բո՛ւ ի
 բոլոր սրտէ եւ ի բոլոր վաւրութենէ . եւ երկրորդն նման աչտորիկ . սիրեսցես զմերձա-
 ւորն իբրեւ զանձն : Յերկուսին յաչտորիկ պատուիրանս, ասէ, բոլոր աւրէնք կախեալ
 կան եւ ծարգարէք »² :

Արդ՝ աճեցոցց մեր ի ձեռն աւ նայն հաւատոց զսու ի յԱստուածն եւ զսու մերձա-
 ւորն սէր, աստուածապաշտս զմեզ եւ արդարս եւ բարիս կազմեալ : Եւ վասն աչտորիկ
 բան համառուաւ արար ի վերայ երկրի՝ յաշխարհի :

88. Եւ զի չեա վերանալոցն հանդերձեալ էր բարձրանալ զեր զամենեւին, եւ ոչ
 եղիցի, որ բարդատեալ համեմատեցի առ նա, Եսայի ապալէս ասէ . « Ո՞ր է, որ զատին, 10
 յանդիման կայցէ . եւ ո՞ր է, որ արդարանին, մերձեցի յՈրդին Տեառն : Վնչ ձեզ, զի
 ամենեւին հնասջիք իբր հանդերձ, եւ ցեզ կերկցէ զձեզ . եւ նուաստեալ ի վաչրասցի
 ամենայն ծարմին, եւ բարձրացի Տէր միայն ի բարձրացեալսն »³ : Եւ զի ի վախճանի
 ի ձեռն նորա անուանն ասրիլ հանդերձեալ էին, որք ծառայէինն Աստուծոց, Եսայի 15
 ասէ . « Եւ աչնոցիկ, որք ծառայենն ինձ, կոչեալի անուն նոր, որ աւրհնեցի ի վերայ
 երկրի, եւ աւրհնեցեն զԱստուած ճշմարիտ »⁴ : Եւ զի զաւրհնութիւնս զսոս ինքն

1. Հուովճ. ԺԳ. 10. — 2. Մարկ. ԺԲ. 30 շար. Մատթ. ԻԲ. 37 շար. — 3. Ես. Ծ.
 8 շար. և Բ. 11-17. — 4. Ես. ԿԵ. 15 շար.

* 257 v°. the law' », for he that loves God has fulfilled the law. The Lord also when
 they asked Him which is the first commandment said : « Thou shalt love
 the Lord thy God with all thy heart and with all thy strength, and the second
 is like unto it, Thou shalt love thy neighbor as thyself² ». On these two
 commandments, He said, depend the whole law and the prophets. But by
 means of our faith in Him, He increased our love of God and our neighbor,
 making us God-fearing, righteous and good. For with this he made the word
 short on the earth, in the world.

88. And that after his ascension He must be exalted far above all and
 that none can be compared nor likened to Him, Isaiah says in this wise : « Who
 is he that judges? Let him stand opposite. Who is he that justifies? Let him
 approach the Son of the Lord. Woe to you! For you must all grow old as a
 garment and the moth will eat you, and all flesh, being abased, shall be
 brought low and the Lord alone will be exalted among the exalted ones³ ». And
 Isaiah says, that at last they who served God, must be saved through
 His name : « And a new name will be given to those who serve me, who will
 be blessed on the earth, and they will bless the true God⁴ ». And that He
 Himself in person must work out for us this blessing and save us Himself by

1. Rom., xiii, 10. — 2. Marc, xii, 30 ff. : Matth., xxii, 37. — 3. Is., l, 8 ff. et ii, 11 et
 17. — 4. Is., lxxv, 15.

անձամբ հանդերձեալ էր գործել եւ ինքն զմեզ վրիկել իւրով արեամբն, Եսայի զեկոյց ասելով. « Մ'չ բարեխաւս, ո՛չ հրեշտակ, ' այլ ինքն Տէր կեցոյց զնոսա, վասն սիրելոյն զնոսա եւ խնայելոյն ի նոսա . նոյն ինքն վրիկեաց զնոսա »¹ :

89. Զի զվրիկեցեալսն ոչ կամի ի Մովսէսին զարձուցանել արէնապրովին, քանզի լցաւ արէնքն ի Քրիստոսէ, այլ ի ձեռն յՄրդոյն Աստուծոյ հաւատոյ եւ սիրոյ ապրել ի նորովեանն բանիւ, Եսայի զեկոյց ասելով. « Մի չիշէք զաւաջինան եւ զ'ի սկզբանէսն մի ածէք ընդ միտ . ահա առնեմ նոր, որ այժմս ծագեացէ, եւ ծանիչիք : Եւ արարից զանապատի ձանապարհ եւ յանջրգոջ զետս, արբուցանել զապն իմ զլնտիր եւ զծողովուրդն իմ, զոր ստացայն՝ զաւաքինովինս իմ պատմել »² : Եւ անապատ եւ անջրդի յաւաջ էր կոչումն հեթանոսաց . քանզի եւ ոչ Բանն անցանէր ընդ նոսա եւ ոչ Հոգին սուրբ արբուցանէր զնոսա, որ նոր ձանապարհն կազմեաց աստուածաբանութեանն եւ արդարութեան, եւ զետս աւատաբար բխեցոյց՝ զՀոգին սուրբ սերմանել ի վերայ երկրի, որպէս ի ձեռն մարգարէիցն խոստացաւ ի վախճան աւուրցս հեղուլ զՀոգին ի վերայ զիմաց երկրի :

90. Արդ՝ նորոգութեամբ Հոգւոյն է կոչումս մեր, եւ ոչ ի հնովեան մերոյ, որպէս ներեմիաց մարգարէացաւ . « Ահա աւուրք զան, ասէ Տէր, եւ կատարեցից տանն Իսրայելն եւ տանն Ֆուղայ ուխտ կոտակարանին, զոր ուխտեցի հարցն նոցա, յաւուր չորում

1. Ես. ԿԳ. 9. — 2. Ես. ԽԳ. 19-21.

His blood, Isaiah makes known saying : « Not an intercessor nor an angel but the Lord himself gave life to them, for loving them and opering these, He himself saved them¹ ».

89. That he does not wish to turn the saved ones back to the dispensation of Moses, for the law was fulfilled by Christ, but that by means of faith and love of the Son of God we must be saved by the newness of the word, Isaiah declares saying : « Remember not the former things nor consider the things of the beginning. Behold I will do a new thing. Now it shall spring forth and you shall know it. I will prepare a way in the wilderness and rivers in the desert, giving drink to my chosen race and people, of whom y sook hove es ou whom y required, in order that he mony tell my excellence² ». The « desert and the wilderness » reigned before the calling of the nations, for the Word did not pass through them neither did the Holy Spirit give them drink, who (the word) made ready the new way of godliness and righteousness and caused abundant rivers to flow, to sow the Holy Spirit upon the earth. Just as He promised by his prophets to pour out his Spirit upon the face of the earth in the last days.

90. But our calling is by the renewal of the spirit, not by the oldness of the letter (amend text « meroy », us, to « geroy », letter), as Jeremiah prophesied : « Behold the days shall come, says the Lord, and I will make a con-

1. Is., LXIII, 9. — 2. Is., XLIII, 18-20.

* 258 v°. կարաց զձեռանէ՝ նոցա, հանել զնոսս չերկրէն եզկտասի . զև նորա ոչ կացին մնացին չախտին, եւ ես անօրոյթ արարի զնոցանէ, ասէ Տէր . զև աչս ուխտ կտակարանի, զոր ուխտեցի տանն Իսրայելի չեա աւուրցն աշնոցիկ, ասէ Տէր, տուեալ զաւրէնս իմ ի միտս նոցա, եւ ի սիրտս նոցա զրեցից զնոսս . եւ ելէց նոցա Ատտուած եւ նորա եղիցին ինձ ժողովուրդ : եւ ոչ եւս ուսուցին իւրարանչիւր զքաղաքացի իւր եւ իւրարանչիւր զեզրաչք, ասելով՝ ճանիր զՏէր, զև ամեներին ճանիցեն զևս, ի փորուէ մինչ ի մեծս նոցա . զև ներեցից եւ Բաւիչ ելէց մեղաց անաւրէնութեանց նոցա եւ զմեղս նոցա ոչ եւս չիշեցից »¹ :

91. եւ զև զխոտածունս զաչտասիկ ի հեթանոսացն կոչումն հանդերձեալ էր ժառանգել, չորս եւ նորն բացաւ կտակարան, ետացի աչսպէս ասէ . « Չաչս ասէ Ատտուած Իսրայելի . չաւուր չաշնմիկ չուսացեալ եղիցի մարդ չարարիչ իւր, եւ աչք նորա ի սուրբն Իսրայելի հաչեցին, եւ ոչ չուսացեալք եղիցին ի մեհեանս, եւ ոչ ի զործս ձեւաց իրեանց, զորս արարին մատուեր իւրեանց »² : Քանդիլ երեւերագոյնս զաչտասիկ աս ի զիւսան լքաղս եւ հաւատացեալս Ատտուածոյ՝ արարչի զմեզ, ի ձեան սրբոցն Իսրայելի ասացեալ է . եւ սուրբն Իսրայելի է Քրիստոս . եւ երեւելի մարդկան եղեալ, չոր ակնկաւոսցց եղեալ սեւասնեմք մեր : Ոչ չուսացեալ եմք ի մեհեանս եւ ոչ ի զործս ձեւաց մերոց :

1. երեմ. ԼԱ. 31-34. — 2. ես. ԺԷ. 7. 8.

* 258 v°. venant of promise, with the house of Israel and with the house of Judah, which I vowed with their fathers in the day that I took them by the hand to lead them out of the land of Egypt; for they did not remain in my covenant and I was not attentive to them, says the Lord. And this shall be the covenant of promise that I will make with the house of Israel after those days, saith the Lord. I will put my law in their minds and write it in their hearts and will be their God and they shall be my people. And they shall not teach every one his fellow citizen and every one his brother, saying : « Know the Lord, for all shall know me from the least unto the greatest of them. For I will forgive and atone for the iniquity of their sins and their sin I will remember no more ' ? »

91. And that these promises must be inherited at the calling of the gentiles to whom the new covenant was revealed, Isaiah declares in this manner : « Thus says the God of Israel, In that day man shall hope in his Maker and his eyes shall look to the Holy One of Israel and he shall not hope in idol-temples nor in the work of his hands which his fingers have made² ». For in very evident fashion these things are said to those who forsake idols and trust in our Creator God, through the Holy One of Israel, and the Holy One of Israel is Christ. He has become visible to men and our eyes being directed to Him, see Him. We have no hope in idol-temples nor in the works of our hands.

1. Jer , xxxi, 31-34. — 2. Is., xvii, 6-8.

92. Եւ զի ի մեզ հանդերձեալ էր՝ երեւել լինել, զի որչի ճարգոյ եղև Սրբին * 259 v.
 Աստուծոյ, եւ զտանիլ ի մէջ, որք յաստճագոյն զխառնութիւն ոչ տնէարք, չեապի ինրն
 Բանն աչպէս ասէ. « Երեւել եզէ, որք զիս ոչ խնդրէին, գտայ՝ որք զիս ոչ հարցանէին.
 ասացի՝ ահա աւասիկ եմ, ազին, որք ոչ կարգացին զանուն իմ »¹ :

5 93. Եւ զի ասն այս ժողովուրդ սուրբ հանդերձեալ է լինել, չէրկրտասան ճարգարէան
 ի ձեռն Սիսեա աչպէս զեկուցաւ. « Կոչեցից զոչ ժողովուրդն՝ ժողովուրդ իմ, եւ զոչն
 սիրեցեալ՝ սիրեցեալ եղեցի : Ի տեղոջ, չորում կոչեացի ոչ ժողովուրդ իմ, անկ կոչեա-
 ցին որչիք Աստուծոյ կենդանոյ »² : Այսինքն է եւ ի Յովհաննէ Մկրտչէ ասացեալն,
 եթ եւ « Կարէ Աստուած ի բարանցս չարուցանել որչիս Արրահամու »³ : Քանզի ի բարե-
 10 զէն պաշտամանցս սիրտք մեր ի բայ կորցեալ, հանեալք ի ձեռն հաւատոյ՝ տեսանեն
 զԱստուած, եւ որչիք լինին Արրահամու՝ հաւատովն արգարացելոյ : Եւ վասն այսորիկ
 ի ձեռն եզեկիկեմ ճարգարէի Աստուած ասէ. « Եւ տայ նոցա սիրտ աչ, եւ հոյի նոր
 տայ ի նոսա. եւ ի բայ կորցեալ հանից զսիրտն բարեզէն ի ճարմնոյ նոցա եւ տայ
 նոցա սիրտ աչ ճարմնեղէն. որպէս զի ի հրամանս իմ զնասցեն եւ զերտուեն իմ
 15 պահեցեն եւ արասցեն զնոսա. եւ եղեցին ինձ ի ժողովուրդ, եւ ես եզէց նոցա
 չԱստուած »⁴ :

94. Արդ, ի ձեռն նոր կոչմանն վովխառն սրտից ի՝ հեթանոս լինի՝ ի ձեռն Բանին * 259 v.

1. Ես. 46. 1. — 2. Սիս. Բ. 24. Ա. 10. — 3. Մատթ. Գ. 9. — 4. Եզեկ. ԺԱ. 19-20.

92. And that he must be manifested to us, when the Son of God became * 259 r.
 Son of man and be found by us whom before we had no knowledge of, in
 Isaiah the Word himself says : in this manner : « I was made manifest to those
 who sought not after me, I was found by those who asked not for me. I
 said : Behold, I am here. to a race that hath not called upon my name¹ ».

93. And that this race must be a holy people is thus revealed by Hosea in
 the twelve prophets : « I will call them my people which were not my people,
 and the one not beloved will be beloved. In that place where they were called
 not my people, they shall be called sons of the living God »². The same also
 is said by John the Baptist « That God is able to raise up of these stony
 children to Abraham³ ». For our hearts delivered from stony service, and
 drawn by faith, see God, and become children of Abraham who was justified
 by faith. And on account of this, God by the prophet Ezekiel says : « And
 I will give them another heart and a new spirit will I give them and I will
 take away the stony heart out of their flesh and will give them another heart
 of flesh; that they may walk in my statutes and keep my ordinances and do
 them : and they shall be my people and I will be their God⁴ ».

94. Now by means of the new calling there comes the change of heart * 259 v.

1. Is., LXV, 1. — 2. Hos., II, 27. — 3. Matth., III, 9. — 4. Ezek., XI, 19-20.

Ատուածոյ, չորժամ ճարմնացաւ եւ տաղաւորեաց մարգիւն, որպէս եւ աշակերտն նորա Յովհաննէս ասէ. « Եւ Բանն նորա ճարմին եղեւ եւ բնակեաց ի ձեզ »¹ : Վասն որոյ եւ չորօվս պողպարեռէ եկեղեցի դասրեցեալան . բանդի ոչ եւս բարեխաւս Մովսէս եւ ոչ Հրեշտակ Եղիայ, այլ ինքն Տէր ասրեցոյց զձեզ, չորօվս մանկուես շնորհելով եկեղեցւոյ, դաւաջնաց ժողովարանին, որպէս Նասալի զեկոյց ասելով. « Ուրախ լեր ամուլ, որ ոչ ձնար » . եւ ամուլ եկեղեցի է, որ բնաւ ամենեւին չառաջին ժամանակն ոչ առնէր յանգիման որդիս Ատուածոյ. « Գուժենս եւ զոչեա, որ ոչ զ Երկնեցեր, զի բազում են որդիք անասրատին, աւաւել բան որ աչրն ունի »². եւ աչր ունէր առաջին ժողովարանն զաւրէնան :

95. Այլ եւ Մովսէս չերկրորդ աւրէնան լինողը ասէ զհեթանոսս ի զրուս եւ զանհաւան ժողովուրդն ի վերջ, եւ զարձեալ ասէ. « Գուր նախանձեցուցէք զիս ի չատուածս եւ բարկացուցէք զիս ի կուռս ձեր, եւ ես նախանձեցուցից զձեզ չաղգաւ, եւ անմիտ ազգաւ բարկացուցից զձեզ »³ : Վասն զի նորա զէն Ատուած թողին եւ ոչ էիցն պաշտան տանէին աստուածոց. եւ զԱտուածոյ զմարգարէսն սպանին, եւ Բասաղայ, չոր էր կուռք բանանացւոց, մարգարէանային. եւ զէն զՍրղին Ատուածոյ սպաղովեալ խտտեցին, բայց զԲարաբբա զաւ ազակ ի սպանման ըմբռնեալ ընտրէին. եւ զչաւխտենական թաղաւորն ուրացան, եւ զաւժամանակեա զկաշարն թագաւոր

1. Յովհ. Ա. 14. — 2. ես. ԾԴ. 1. — 3. Բ. Օրէնք. ԼԲ. 21.

to the heathen through the Word of God who became flesh and tabernacle among men, as His disciple John says « The Word was made flesh and dwelt among us¹ ». Wherefor the Church is very fruitful in saved ones, for neither the intercessor Moses nor the messenger Elijah, but the Lord Himself gives us life, bestowing many children on the Church, the company of the first born, as Isaiah revealed saying : « Rejoice thou barren who hast not borne. » And the barren is the Church which in former times did not present children to God : « Lament and cry aloud thou who didst not travail, for more are the children of the desolate than of her that hath a husband² ». And the husband of the first congregation was the law.

95. But Moses also says in the Second Law, that the heathen will be at the head and the disobedient people at the end. And again he say : « You made me jealous with one not a god and angered me with your idol and I will make you jealous with one not a people and anger you with a silly nation³ ». For they forsook the God existing and worshipped gods that were not, and they killed the prophets of God and prophesied by Baal who was the idol of the Canaanites. And dishonoring the existing the Son of God, they rejected Him and chose the robber Barabbas, who had been caught in murder. They denied the Eternal King but confessed the temporal Caesar as

1. John, i, 14. — 2. Is., LIV, 1. — 3. Deut., xxxii, 21.

իւրեանց խառնովանէին . հաճեցաւ Աստուած անմիտ հեթանոսացն, եւ որք ոչ էին ի բարարաւորութեանն Աստուծոյ եւ ոչ զխոսն զինչ է Աստուած, շնորհել զիւր ժառանգութիւնն : Արդ՝ ի ձեռն այսր կոչման տուեցելոյ կենացն եւ վերստին վերն պիտաւրեցելոյն Աստուծոյ ի մեզ զԱրարահամու զհաւատն, ոչ եւս պարտիմք չեստ կոչս դառնալ, այսինքն սասն՝ յաստիւն աւրինալորութիւնն : Քանզի ընկալաք զաւրինացն զՏէր՝ զՈրդին Աստուծոյ, եւ ի ձեռն առ նայն հաւատոյ սասնիմք սիրել զԱստուած ի բոլոր սրտէ եւ զմերձաւորն իբրեւ զանձինս : Իսկ Աստուծոյ սէրն արտարոյ է ամենայն մեղաց, եւ առ մերձաւորն սէր ոչ գործէ մերձաւորին չար :

96. Վասն որոյ եւ ոչ արէնք պիտին մեզ դատարակիք . ահաւասիկ ընդ Հար խաւսիմք եւ նմա դէմ յանգլիման անցեալ կամք՝ մանկացեալք չարութեամբ եւ հպարտացեալք ամենայն արդարութեամբ եւ պարկեշտութեամբ : Քանզի ոչ եւս ասացէ արէնքն մի շնացիս՝ այնմ, որ ոչ է ցանկութիւն անկամ ոչ եկեալ կնոջ աւտարի . եւ ոչ սպանցես՝ այնմ, որ դամենայն բարկութիւն եւ թշնամութիւն վերեան ի բաց երարձ . ոչ ցանկացիս ագարակի մերձաւորի՝ բռն եւ կամ եղին եւ կամ իշոջ՝ այնց, որ ոչինչ ամենեւին երկրաւորացս փոյթ ստեղծաց, այլ զերկնայինն համարողաց պտուղս : եւ ոչ ակն փոխանակ ական եւ ստամն փոխանակ ստաման՝ այն, որ ոչն զոր մարդ թշնամի, այլ դամենեալն մերձաւորս համարողի, եւ փան պատրիկ եւ ոչ զձեռն անգամ ի վրէժսնդրութիւն կարկաւել կարէ . ոչ տասանորդս պահանջեացէ * 260 v°.

their king, therefore God was pleased to bestow His inheritance on the silly nations, who did not belong to the city of Lord and did not know what God was. Since by this calling, life was given and God again established in us the faith of Abraham, we ought not to turn back, i.e. I say, to the first giving law. For we received the Lord of the law the Son of God, and by means of faith in Him we learn to love God with our whole heart and our neighbor as ourselves. But the love of God is excludes all sin and love of our neighbor works no ill to our neighbor.

96. Therefore the law is not necessary to us as a school-master. Behold we speak with the Father and we approach and stand face to face with Him, becoming children in evil and becoming strong in all righteousness and godliness. For the laws no longer say : « Do not commit adultery » to him to whom lust for a strange woman is never present, and « Do not murder » to him who has put away from himself all wrath and enmity, and « Do not covet thy neighbor's field or ox or ass » to those who have no oure at all for worldly things, but only gather together heavenly fruit. « Nor an eye for an eye nor a tooth for a tooth » to him who counts no man his enemy, but every one his neighbor, and therefore he would not even stretch out his hand to take vengeance. Nor will tithes be claimed from him whose whole property is consecrated to God and who forsaking father and mother

զամենայն ստացուածոն իւր ի նաւերոյէն Աստուծոյ, եւ թողեալ զհայրն եւ զմայր եւ զազգաստոհմն ամենայն եւ զհետ անցեալ Բանին Աստուծոյ՝ եւ ոչ հրաման լիցի մի աւր հանգստեան դատարկ կալ, որ հանապազորոյ շարաթապահն լինի, այսինքն է ի տաճարին Աստուծոյ, որ է մարմինն մարդոյ, սպասս պաշտաման տանելով Աստուծոյ եւ զամենայն ժամու զործելով զարդարութիւն : « Քանզի՛ ողորմութիւն, ասէ, կամիմ եւ ոչ զոհ, եւ զխօսութիւն Աստուծոյ առաւել քան զոյջակէզս »¹. « Իսկ անաւրէն, որ զենուցու ինձ որիմ, սրպէս զիւ կթէ սպանանիցէ շուն, եւ որ մատուցանիցէ նաշի՛ իբրեւ զարիւն խոզնի »². « Բայց ամենայն, որ կարդասցէ զանուն Տեսան, սպրեացի »³ : « Եւ անուն Տեսան այլ ոչ է տուեալ ի ներքոյ երկնիս, որով սպրեան մարդիկ »⁴, բայց Աստուծոյ, որ է Յիսուս Քրիստոս Որդին Աստուծոյ, որում եւ զիւքն հնազանդին եւ այսք չարք եւ ամենայն սպաստամբական ներդործութիւնք :

* 261 r°.

97. * Ի ձեռն վերալուծմանն անուանն Յիսուսի Քրիստոսի՝ խաչեցելոյն առ Պոնտոսցով Պիլատոսիւ, մեկնեալ զատանի ի մարդկանէ, եւ ուր ոք եւ կոչեացէ կարդալով զնա ի հաւատացելոցն նմա եւ աւնելով նորա զկամսն՝ մատա եւ յանդիման անցեալ կայ, կատարելով զխնդիրսն այնոցիկ, որ մարուք սրտին կարդան զնա : Որով զվրկութիւն ընդունելով, հանապազորոյք զոհանամք զԱստուծոյ ի ձեռն բազում իւրոյ անքննին եւ անխուղելի իմաստութեանն՝ սպրեցուցին զմեզ եւ զվրկութիւնն քարոզողի յերկնից,

1. Ովս. 2. 6. — 2. ես. 42. 3. — 3. Յովէլ. 32. — 4. Գործք. 7. 12.

and his whole race, follows the Word of God. And there will be no command to remain idle one day of rest to him who is always a Sabbath keeper, who is in the temple of God which is the human body, rendering service to God and at all times working righteousness. He says, « for I will have mercy and not sacrifice and knowledge God more than burnt offerings¹ ». But on evil doer is the one who sacrifices a « calf to me as if he killed a dog, and he who brings fine flour as the blood of swine² ». « Whoever shall call on the name of the Lord shall be saved³ ». « But theres the name of no other Lord given under heaven, whereby man can be saved⁴ », but that of God that is Jesus Christ, the Son of God, whom the demons and evil spirits and all rebellious forces likewise obey.

* 261 r°.

97. He upon whom is called the name of Jesus Christ who was crucified under Pontius Pilate, is separated from men, and He is near and face to face to any believer in Him, wherever he calls upon Him and fulfills his will, and He fulfils the desires of him who with a pure heart calls upon Him. So receiving salvation we are always thankful to God who saved us by His unsearchable and inscrutable wisdom and who preached salvation from heaven which is the visible coming of our Lord, that is, His behaviour as man, which we of ourselves could not attain unto, for that which is impos-

1. Hos., vi, 6. — 2. Is., lxxvi, 3. — 3. Joel, ii, 32. — 4. Acts, iv, 12.

որ է երեւելի զարուսան Տեառն մերոյ, այսինքն է ճարտչն բարարաւարութիւնն նորա, զոր մեր մեզոյն աւնուլ ոչ կարէարք. բանկն անկարքն առ մարդկան կար է առ Աստուծոյ : Մասն այտորիկ եւ երեմիայ չարացս նորա ասէ. « Ո՞ր էլ չերկին եւ էառ զնա եւ իջոյց զնա չամարոյ. ո՞ր է, որ եզիտ զճանապարհ նորա, եւ ոչ, որ ընդ միտ ածէ զշաւիղն նորա : Այլ որ զիտէն դամենայն՝ ճանաչէ զնա իմաստութեամբ իւրով. որ կայմէ զերկիր չախտան ժամանակ, լցուցէ զնա ճարպովք, չորբոտանեաւք, որ առաքէ զոչս եւ շրջն, կոչեաց զնա եւ լուսւ նմա երկեղիւ. եւ աստեղք ճագեցին ի պահս իւրեանց եւ ուրախ եղին : Կոչեաց զնոսա, եւ ասացին՝ աւասիկ եմք. ճագեցին ուրախու- * 261 vº.

թեամբ այնմ, որ արար զնոսա : Ուս է Աստուած մեր, ոչ համարեցի այլ ընդ նմա. եզիտ զամենայն ճանապարհ հանձարով եւ ետ զնա Յակովբայ ճառաչի իւրոյ եւ Իսրայելի սիրելոցն ի նմանէ : Յետ այտորիկ չերկրի երեւեցաւ եւ ընդ մարդկան շրջեցաւ. այս զիրք հրամանացն Աստուծոյ եւ աւրինաց, որ են չախտան. ամենեքին, որք ունին զնա՝ ի կեանս, իսկ որք թողուն զնա՝ մեռցին »¹ : Իսկ Յակովբ եւ Իսրայել զՈրդին Աստուծոյ ասէ, որ էառ զիշխանութիւնն ի Հաւրէ զկենացս մերոյ, եւ յետ աւելոյ իջոյց մեզ այտորիկ, որ հետի եմք ի նմանէ, յորժամ չերկրի երեւեցաւ եւ ընդ մարդկան շրջեցաւ. խառնեալ եւ զանդեալ զՀոգին Աստուծոյ Հաւրն ընդ ստեղծուածին Աստուծոյ, ի լինել զմարդն ըստ կերպարանի եւ նմանութեան Աստուծոյ :

1. Բարուք. Գ. 29—Դ. 1.

sible to man is possible to God. For this reason Jeremiah says of Him : « Who ascended to heaven and brought him down from the clouds? Who passed over to the other side of the sea, found him and will carry him, who si of choice gold? There is none who found his way nor discovered his path. But he who knows all things, understands him by his wisdom, who formed the earth in eternal time, who fills it with fat tened cattle who sends light and it is moving. He called it and it hearkened to him with fear. And the stars rise in their watches and rejoice. He called them and they said : « Here we are ». They rise with gladness for Him who created * 261 vº.

them. This is our God. No other can be compared with Him. He found every way with skill and showed it to his servant Jacob and his beloved Israel. After this He appeared on earth and walked about with men. This is the book of God's commands and law which are eternal. All who keep it are in life. Those who abandon it will die¹ ». But by Jacob and Israel is meant the Son of God who received from the Father the dominion of our life and after receiving it he brought it to us who were far from him, when he appeared one arth and went about among men, joining and uniting the Spirit of God with the creature of God, that man might be in the image and likeness of God.

1. Baruch, III, 29 - IV, 1.

98. Այս է սիրելի բարոյութիւն ճշմարտութեանն, եւ այս է ձեւ վրկութեանն մերոյ, եւ այս է ճանապարհ կենաց, զոր պատմեցին մարգարէքն եւ հաստատաց Քրիստոս, եւ առաքեալքն աւանդեցին եւ եկեղեցի ի բոլոր աշխարհս ընձեռէ որդւոց իւրոց : Զոր պարս է ամենայն ստուգութեամբ պահել՝ առողջ կամուրք եւ հաճոյ լինելով Աստուծոյ, զործովք բարեաւք եւ առողջ կամուրք բարուցն :

* 262 1°. 99. Յորժամ ոչ վատուած Հայք ալ զոր կարծեսցէ որ, քան զարարուն զմեզ, որպէս ալպականցն կարծեն. զէն՝ Աստուած ան՝ գտանեն, եւ զոչ է ոմն կուսործեն. եւ հայք իւրեանց վեր ի վերոյ քան զԱրարիչն զմեզ ստեղծանեն, մեծ ոմն քան զճշմարտութիւնն կարծեն զինքեանս գտանել : Զի ամենեքին այտորիկ ամբարիշտք եւ հաչհոյզք լիւրեանց Արարիչն եւ ի Հայքն են, որպէս չորս Յանդիմանութեանն եւ եղծմանն ստանուեն գիտութեանն ցուցարք : Եւ ալք բարձեալ զպարսա զՍրղուցն Աստուծոյ եւ զանուրէնութիւն զմարմնութեանն նորս անարկն, զոր առաքեալքն աւանդեցին եւ մարգարէքն չառաջագուցն զեկուցին՝ վերապլտութիւն լինոցել մարդկութեանս, որպէս ի ձեռն զուգնաբեաց ցուցարք բեզ : Եւ այսպիսիքն եւս ընդ թերահաւատսն կարգեսցին թուեալք : Եւ ալք զպարգեւս Հոգւոցն Սրբոյ ոչ ընդունին եւ ի բաց ընկենուն չինքեանց զչնորհն զմարգարէական, որով մարդն առողեալ պտղաբերէ զկեանսն Աստուծոյ. եւ նորս են չեապեալ սասոցեալքն. « Քանզի եղիցին, ասէ, իբրեւ բեւեկի տերեւաթափ

98. This is the beloved preaching of the truth and this is the plan of our salvation and the way of life which the prophets foretold and Christ established and the Apostles delivered to us and the Church gives to its children in all the world; which it is necessary to keep with great care being of sound mind and well pleasing to God, with good works and a sound character.

* 262 1°. 99. One must not think there is another God the Father than our Creator, as the heretics think. The existing God they despise and they make an idol of that which is not and they create for themselves a father higher than our Creator, and so they think that they have found something greater than the truth. They all are ungodly and blasphemers of their Creator and Father, as we showed in our book « A Refutation and Subversion of knowledge falsely so called ». And others again reject the coming of the Son of God and the dispensation of his Incarnation, which the Apostles delivered and the prophets foretold that by it mankind might find renovation, as we have briefly shown you. And such ones must be counted weak in the faith. And others do not acknowledge the gifts of the Holy Spirit and cast from themselves the prophetic grace by which man is watered and bears fruit in life to God. And these are they of whom Isaiah speaks : « For they shall be like a terebinth

եւ իբր զբաւոս, որ ջուր ոչ ունի »¹. եւ այսպիսիքն յոչինչ են պիտանապաւր Աստուծոյ, իբր զն ոչինչ կարեն պտուղ բերել :

100. Արդ՝ առ ի յերիս զլուսս կերոյս մերոյ մոլորութիւնն զշատ վրիպեալ արար ի ճշմարտութենէն բանդի՝ կամ զՀայր անարգեն, կամ զՄրդի ոչ ընդունին, ընդգէմ
5 անաւրէնութեանն մարմնաւորութեանն նորա ասեն, կամ զՀոգին ոչ անունն, այսինքն * 262 v°.
է՝ զմարգարէութիւնն անարգեն : եւ յայսպիսեացս ամենեցուն մեզ զպոչ լինել պարտ է, եւ փոխել ի նոցա բարոց, զն եթե արդարեւ կամիմք հաճոյ լինել Աստուծոյ եւ
առ ի նմանէն հասանել փրկութեան :

Իրենիսի Յոյց առաքելական բարոյութեանն :

10 Փառք Ամենասուրբ Երրորդութեանն եւ միոյ Աստուածութեանն՝ Հաւր եւ Ռրգուց
եւ ամենախնամ Սուրբ Հոգւոյն՝ յախտանս ամէն :

Չաստուածարեալ եւ զերիցս երանեալ արքեպիսկոպոսն զՏէր Յովհաննէս, զստա-
ցաւ զրոցս, զեղբայրն սուրբ արքային, զիշեսջիբ ի Տէր . եւ զստաւապեալ զրոյս :

1. Is. . 1. 30.

whose leaf fadeth and as a garden which has no water¹ » and such are of no use to God, for they can bear no fruit.

100. But error concerning the three headings of our seal (baptism) leads many astray from the truth, for either they despise the Father or reject the Son and speak against the dispensation of his Incarnation, or they do not
5 receive the Holy Spirit, that is, they despise prophecies. And we must be wary of all such and avoid their character, if we truly wish to be well
pleasing to God and to obtain salvation from Him. * 262 v°.

IRENÆUS' PROOF OF THE APOSTOLIC PREACHING

Praise to the All-Holy Trinity and one Godhead, the Father, Son and All-Provident Holy Spirit forever. Amen.

Remember in one Lord the God-strengthened and thrice blessed Archbishop Der Hohannes, the owner of this book, the brother of the holy king : and the humble scribe.

1. Is., 1, 30.

SEPT FRAGMENTS DE S. IRÉNÉE¹

1er FRAGMENT

Երանելոյն Երանոսի, Հեռուովն առաքելոց, եպիսկոպոսի Պորփորի Գալիլեացոց :

* 68 v°.

* Աւրէնն եւ ճարգարէք եւ աւետարանք բարոյեցին զՔրիստոս զձեռնալն ի կուսէն, եւ զչարչարեալն ի խաչին, եւ զչարուցեալն ի մեռելոց, եւ յերկինս վերացեալ, եւ փառաւորեալ եւ թագաւոր չախտեանս : Եւ զի սա է կատարեալ մխոր՝ Աստուծոյն 5
բանս, որ նախ վարդապետն ազգեցին ձեռնեացն՝ շինակից է ամենայնի, ստեղծիչն ճարգոց՝ յամենայնի ամենայն երեւոյն . ի հաչրապետն հաչրապետ, յորէնսն օրէն, ի բաճանացն բաճանայապետ, ի թագաւորն իշխան առաջնորդական, ի ճարգարէսն ճարգարէ, ի հրեշտակն հրեշտակ, ի ճարգիկ ճարգ, ի Հաւր Սրբի յԱստուածումն Աստուած, չախտեանն արքայ : Սա խակ է, սն, որ նաւուցեաց, զԱբրաքամ առաջնորդեաց, 10
րնդ Սահակայ կապեցաւ, րնդ Յակովբայ աւտարակնեցալեաց րնդ Յովսեփայ վաճառեցաւ, րնդ Մովսէսի զարավարեաց . յովովրկեանն օրինալեաց, րնդ Յեսուա վիճակատուեաց . ի Գաւթի երգիչ, ի ճարգարէսն զԼւր կիրն բարոյէք . ի կուսի ճարմնացեալն, ի Բեթղէմ ձեռեալ, ի հովուացն տեսեալ, ի հրեշտակացն փառաւորեալ, 15
ի ճոզուցն երկրպագեալ . Յովհաննէ րնկալեալ, ի Յորգանան մկրտեալ, յանապատի

1. D'après un manuscrit du monastère de Saint-Étienne, de Darashambi. Cf. *supra*, pp. 4-5. — 2. Lire Գալիլացոց Գալիլէացոց.

1er FRAGMENT.

Du bienheureux Irénée, imitateur des apôtres, évêque de Lugdunum (Lyon) des Gaules.

* 68 v°.

* La loi, les prophètes et les évangiles ont prêché le Christ, né de la Vierge, qui a souffert sur la croix, qui est ressuscité des morts, qui est monté aux cieux, glorifié et roi dans les siècles des siècles. Il est la véritable pensée, le verbe de Dieu, qu'ils ont annoncé, né dès les temps les plus reculés, qui a participé à la formation de toutes choses, qui a créé l'homme, qui se fit tout en tout : patriarche parmi les patriarches, loi dans les lois, pontife parmi les prêtres, souverain suprême parmi les rois, prophète parmi les prophètes, ange parmi les anges, homme parmi les hommes, Fils du Père, Dieu en Dieu, roi dans les siècles des siècles. C'est bien lui-même qui gouverna l'arche, guida Abraham, se lia à Isaac, vécut à l'étranger avec Jacob, fut vendu avec Joseph, eut le commandement avec Moïse, dicta les lois au peuple, fit avec Josué le partage des terres aux tribus, chanta avec David, révéla ses souffrances aux prophètes, prit chair dans la Vierge, naquit à Bethléem, fut visité par les bergers, glorifié par les anges,

փորձեալ եւ Տէր գտեալ . զառաքեալսն հաւաքեալ, զարքայութիւնն բարոյեալ, զկազմ ժշկեալ . զբորոսս սրբելով, զկոչրս լուսաւորելով, զմեռեալս չարացանելով . ի տաճարին երեւեալ, ի ժողովրդենէ անհաւատացեալ, ի հրեից մատնեալ, եւ ի բաճանաչապետիցն ըմբռնեալ, առաջի Հերովիլի յառաջ ածեալ, առաջի Պիլատոսի զատիցեալ, ի մարմնի * բեւեռեալ, եւ ի փաշտի կախիցեալ . ի յերկրի թաղեալ, ի մեռելոց չարացեալ, առաքելոցն երեւեալ, ի յերկինս համբարձեալ, չաջմէ Հօր նստեալ եւ ի նմանէ փառաւորեալ : Որ է չարութիւն մեռելոց, փրկութիւն կորուսելոց, լուսարան խաւարելոց եւ փրկարան բացածնելոց . առաջնորդ մոլորելոց եւ ապաւէն վշտացելոց . հովիւ սպրեցելոց եւ փեռայ եկեղեցւոյ . երեսանակալ բերովրէից եւ զաւրափար հրեշտակաց . Աստուած 10 չՆասուծոյ, Որպի ի Հօրէ, Յիսուս Քրիստոս՝ արքայ է չաւիտեանս . ամէն :

* 69 r°

2° FRAGMENT.

Երանելոյն Երինիոսի, հեռեւողի առաքելոց, եպիսկոպոսի Ղոզգոնի Գալիլէացւոց : Ուրեմն եւ ձի բնութիւն Աստուծոյ եւ մարդոց զորձեաց՝ մեր ոչ կարացելոցս աչօրինակաբար ինձ կցորդութիւն բնութենելութեան զանազականութեան, երբ նորս եկեալ 15 էր առ մեզ : Քանզի անտեսանելի եւ աներեւոյթ ելով՝ ոչինչ օգուտ սունէր . արդ եւ եւ

12 Lire Գալիացւոց [Գալիլէացւոց . — 14 Lire ինչ [ինձ .

adoré des mages; fut reçu par Jean, et baptisé dans le Jourdain, tenté dans le désert et reconnu comme Seigneur; c'est lui qui rassembla les apôtres, prêcha le royaume des cieus, guérit les estropiés, accorda la guérison aux lépreux, la lumière aux aveugles, ressuscita les morts, apparut dans le temple, fut méconnu par le peuple, trahi par les Juifs, saisi par les pontifes, conduit devant Hérode, jugé devant Pilate, cloué * en sa chair, attaché à l'arbre de la croix, enterré sous terre, ressuscité des morts; c'est lui qui apparut aux apôtres, monta au ciel, s'assit à la droite du Père et en fut glorifié. C'est lui qui est la résurrection des morts, le salut des âmes perdues, le foyer de lumière pour ceux qui sont dans les ténèbres, le moyen de salut pour ceux qui sont nés hors de la voie, le guide des égarés, le refuge des alligés, le pasteur de ceux qui sont appelés à la vie, et le fiancé de l'Église; c'est lui qui est l'objet de la contemplation des Chérubins, qui est le chef de la milice des anges, Dieu de Dieu, Fils du Père, Jésus-Christ, roi dans les siècles des siècles. Amen.

* 69 r°.

2° FRAGMENT (cf. *supra*, ch. 31, p. 31).

Du bienheureux Irénée, imitateur des apôtres, évêque de Lyon des Gaules.

Donc il unit la nature divine et la nature humaine, car il nous serait impossible autrement de participer à l'immortalité, s'il n'était pas venu chez nous; car étant lui invisible et ne tombant pas sous les sens, il ne pouvait

տեսանելի, զի ըստ ամենայն ժամին կցորդութեան ընդունելութիւն առցուք զանապահանութեանն :

3e FRAGMENT

Նորին : — Քանզի արիւնն ոչ ելլցի, բայց ելի յերակաց եւ ի մարմնոց եւ չաչ եւս
 * 146 r°. ի մարցն գոչացութենէ, զոր ճշմարտութեամբ կրեալ՝ Բանն Աստուծոց արեամբն
 իւրով փրկեաց զմեզ. ըստ որում եւ առաքեալն նորա ստէ. Յորում ընկաբար զվեր-
 կութիւն ի ձեռն արեանն նորա՝ զթողութիւն մեկոց : Քանզի այս է, որ ի հասարակ-
 կութիւն միարանութեան եւ ի միութիւն զմարցն ածելով ընդ Աստուծոց, որ վասն
 առաւելութեան առ գտակծուածն չիւր սիրոց զի կուսէն ընկելութիւն կրեաց ինքն. ի
 ձեռն որոց զմարցն միաւորեաց ընդ Աստուծոց : Քանզի թե մարց ոչ չաղթեաց հակառակ-
 կորցին մեքոց, ապա եւ ոչ չիբաւի հերքեցաւ թշնամին, եւ ոչ թե Աստուած պարզեաց
 զչաղթութիւնն, (ա)պա եւ ոչ հաստատութեամբ ընկաբար զնա. եւ եթե ոչ էր միաւոր-
 րեալ մարցն ընդ Աստուծոց, ոչ էր կարացեալ կցորդութիւն ընդունել անապահանու-
 թեանն : Իսկ որ ասեն՝ մարց էր, եւ ո՞ ճանիցէ զնա. եւ մերձեցաւ առ կին մի մար-
 ցարէ, եւ ձեռա որդի, եւ կոչեաց զանուն նորա սքանչելի խորհրդական, Աստուած հօր.
 եւ ի հասարակութիւն միաւորութեան զմարցն անպէն վերստին կոչեաց Աստուծոց.
 զի ի ձեռն հասարակութեան մեր կցորդութիւն անապահանութեան առցուք : Կնդունայն

être d'aucune utilité, c'est pourquoi il se fit visible afin que nous puissions de toutes manières avoir participation à l'incorruptibilité.

3e FRAGMENT.

Du même. — Comme il ne peut y avoir du sang que dans les veines et dans la chair et dans la substance de l'homme, le Verbe de Dieu fut homme
 * 146 r°. en toute vérité; * il nous a sauvés par son sang, ainsi que le dit son apôtre : *Dans lequel nous trouvons la rédemption par son sang et la rémission des péchés*¹. Car c'est par là que faisant union et communion entre Dieu et l'homme, par son immense amour pour la créature, il prit naissance de la Vierge, et ainsi il unit l'homme avec Dieu. Car s'il n'était pas un homme celui qui a remporté la victoire contre l'ennemi, l'ennemi n'aurait pas été vraiment vaincu; et si Dieu n'avait accordé la victoire, nous ne l'aurions pas eue effectivement; et si l'homme n'avait pas été uni avec Dieu, il n'aurait pu avoir participation à l'incorruptibilité.

Quant à ceux qui disent : Il était homme, et qui peut le connaître²? Le prophète s'approcha d'une femme, elle mit au monde un fils qu'elle appela l'Admirable, le Conseiller, Dieu fort³; et il éleva de nouveau l'homme à l'égalité d'union avec Dieu, pour que par cette égalité nous eussions participation à l'incorruptibilité. Vains et futiles sont ceux qui méprisent toute l'incarnation de Dieu,

1. Éph., i, 7. — 2. Jér., xvii, 9. — 3. Is., ix, 6.

և անտիրք են ամենեւին, որ զամենայն անօրէնութիւն անարդեն զԱստուծոյ * և զճար- * 146 v°. մնոյ (վր)կութիւն) ուրանան, զվերտալին ճնունդ նորա անպատուեն՝ ոչ զոչ բնդունական ստերով զանապականութեանն, և ոչ ապրեցաւ սա, և ոչ Տէր ուրեմն արեամբն խրով վրկեաց զճեզ. ոչ և բաժակն զհօսութեան հասարակութիւն արեան նորա, և ոչ հացն 5 զոր բեկանեմք հասարակութիւն է ճարմնոյ նորա :

4° FRAGMENT.

Նորին : — Եկն Սրգին Աստուծոյ և սկեցաւ ճարճին անապական յանապական ի կուսէն Մարիամոյ :

5° FRAGMENT.

10 Երանեւրջն Երանեանոսի, Հետեւողի սուարերոյ, Կախկոպոսի Պոպոնի Պալիլէայոյ ի բանէն, որ յաղագս անօրէնութեան Փրկչին :

Քանզի նոյն ինքն Բանն Աստուած հոգով զխտութեամբ և կատարելութեան երե-
ւեալ, և ոչ հոգով անգլխութեան և պակասութեան : Քանզի ՚զխնրդ ի նմին զոչ կարէր
կատարելութեամբ և պակասութիւն, զխտութիւն և անգլխութիւն, ճշմարտութիւն և
15 ճոյրութիւն, լոյս և խաւար, կարողութիւն և անկարութիւն. զի սոքա բարձոյք են
միմեանց, որպէս լոյս և խաւար ի նմին համանգամայն ոչ երբէք լինիցին. այլ եթէ

* qui nient la rédemption par sa chair, qui déshonorent sa seconde naissance (de * 146 v°. la Vierge) en la déclarant ne pas être accessible à l'incorruptibilité, en disant qu'ils n'ont pas obtenu le salut et qu'enfin le Seigneur ne nous a pas sauvés par son sang, que le calice d'action de grâces de l'eucharistie n'est pas l'égal de son sang et que le pain que nous rompons n'est pas l'égal de son corps.

4° FRAGMENT.

Du même. — Le Fils de Dieu est venu revêtir un corps incorruptible de l'incorruptible vierge Marie.

5° FRAGMENT.

Du bienheureux Irénée, imitateur des apôtres, évêque de Lyon des Gaules, du discours sur l'incarnation du Rédempteur.

Le Verbe Dieu nous est apparu dans l'esprit de science et de perfection et non dans l'esprit d'ignorance et d'imperfection. En effet, comment auraient pu se trouver en lui-même la perfection et l'imperfection, la science et l'ignorance, la vérité et l'erreur, la lumière et les ténèbres, le pouvoir et l'impuissance, car ces choses s'excluent réciproquement, comme la lumière et les ténèbres ne

լոյս, ոչ եւս խաւար, եթե կարողութիւն՝ ոչ անկարողութիւն, եթե ճշմարտութիւն՝ ոչ մոլորութիւն, եթե լիութիւն՝ ոչ սրտատուութիւն, եթե գիտութիւն՝ ոչ անգիտութիւն, * 165 v°. եթե կա՞ տարելութիւն՝ եւ ոչ բնաւ խիբ թերաբացութիւն:

6° FRAGMENT.

Երանելոյն Երանոսի, Հեռեւոյն առաքելոյ, եպիսկոպոսի Ղաւզոնի Գալիլէացոյ 5
ի բանէն, որ զՍտորնին :

* 186 v°. * Այսպէս գիտուս ըստ երկուց խորհրոց աչապեն եւ աչաձեւ ճեկենն՝ եւ նիկողիտացիքն եւ Մարկիոն : Իսկ որ գտաներարք վիճակ գեպիսկոպոսութեան յառաքելոցն ընկալեալ՝ ուսոյց գաչն, որ յորինաց եւ ի ճարգարէիցն քարոյեցաւ, Աստուած, իբր ոչ եթե Հայր է Յիսուսի Քրիստոսի. քանզի զսա գիտացի, իսկ նա անգիտելի 10 է՝ սսէ : Եւ ի վերայ այսոցիկ եւս զՂաւզա աւետարանն կրճատեալ, եւ որ ինչ միանգամ փասն ճննդեանն Տեառն գրեալ է՝ ի բաց հատին. եւ ի վարդապետական բանիցն Տեառն բազում ինչ ի բաց հանեալ : Եւ չաճոցիկ, որ վաւետարանն ընձեռեցին առաքելոցն՝ զիւր աշակերտոն հաւանեցոյց. ոչ կատարեալ աւետարան, այլ հատած

3. Lire թերակայութիւն [թերաբացութիւն.

peuvent jamais exister ensemble dans le même endroit, car la lumière exclut les ténèbres, le pouvoir l'impuissance, la vérité l'erreur, l'abondance la dis-
* 165 v°. sette, la science l'ignorance, * la perfection toute imperfection.

6° FRAGMENT.

Du bienheureux Irénée, imitateur des apôtres, évêque de Lyon des Gaules, du discours : Ceux qui...

* 186 v°. * C'est ainsi que les Nicolaïtes et Marcion altèrent Jésus de deux façons et l'expliquent différemment. Celui qui reçut le dixième siège épiscopal des apôtres a enseigné comme si Dieu, prêché par les lois et les prophètes, n'était pas le Père de Jésus-Christ. En effet, disait-il, j'ai reconnu celui-là, mais l'autre est incompréhensible. De plus, il a tronqué l'évangile de Luc : il a supprimé tout ce qui y est écrit touchant la naissance du Seigneur, il a retranché nombre de ses paroles doctrinales (du Seigneur) et à l'encontre de ceux qui nous ont transmis l'évangile des apôtres, il a persuadé ses disciples en leur mettant entre les mains non pas un évangile complet, mais un évangile abrégé, mutilé. Il a fait de même pour les épîtres de l'apôtre Paul, dont il a altéré certains passages en les supprimant. Ainsi a-t-il osé manifestement mutiler les saintes Écritures.

Les Ébionites ne se servent que de l'évangile selon Matthieu et Marcion

ինչ փոքր աւետարան ընձեռեաց նոցա : նոցնպէս եւ զառարեւոյն Պօղոսի զթուղթն՝ էր ինչ որ հատակոտորեաց, ի բաց բարձեալ՝ յայտնապէս համարձակեցաւ եւ կրճատեաց զգիրս սուրբս : Քանզի երկնացիքն, որ ըստ Մատթէոսի աւետարանն է՝ աջնու միայն վարեցեալք . եւ Մարկիոն որ ըստ Վուկային կրճատեաց՝ յայնմանէ որ պ(ա)հին առ նոսա, եւ զոր ընկալան՝ յայնմանէ հայ՝ հոյութիւն խօսեցեալ :

* 187 r°.

Իսկ որ զմիտուն գատուցանելն ի Քրիստոսէ, եւ անչարչարելն կալ մնալ Քրիստոսին ասնն, եւ կրեալ զչարչարանս ֆիսուսին՝ զըստ Մարկոսին պարճելն ունել գաւետարանն :

Իսկ որք ի Վաղնոսինացն՝ ըստ Թովհաննոն աւետարանին յաճախապ(է)ս(?) վարին, եւ յայնքան անցին յանգնութիւնս, զի եւ աւետարան մի գոցի առ նոսա առանց հայհոյութեան . զի առանց ամենայն երկիւղի առանձին մատնան շարարութեան յարմարեցին : Բայց այն աւետարանն, որ յառարեւոյն աւանդեցաւ եւ պահեցաւ, այն է ճշմարիտ, ոչ աւելի քան զչառաջասացեալսն եւ ոչ նուազ . զի բարեխառ եպիսկոպոսքն ամբողջ, առանց յաւելումոց եւ նուազութեան՝ զգրաւորական պատմութիւնն պահեցին, եւ պահեալքն ի նոցանէ ոչ յաւելում ունին եւ ոչ պակասութիւն . զի ոչ աւելի քան զայն որ էնն, եւ ոչ դարձեալ նուազ՝ մարթ է զոյ աւետարանացն, ոչ ըստ թուոյ եւ ոչ ըստ չափոյ : Քանզի սխն եւ հաստատութիւն եկեղեցոյ աւետարանն է, եւ հոգի եւ կենդանութիւն, չիրաւի ի չորս ունելն մասունս . զի Բանն Աստուած երեւեալ մարդկան՝ եւ զքառակերպեան աւետարանն : * Եւ միով հոգով շարունակեալ

* 187 v°.

a tronqué l'évangile selon Luc, conservé chez les siens, que lui-même avait reconnu, pour en tirer des blasphèmes.

Ceux qui séparent Jésus du Christ en prétendant que le Christ est resté impassible tandis que Jésus a subi les souffrances, ceux-là se vantent d'observer* l'évangile selon Marc.

* 187 v°.

Quant aux Valentiniens, qui se servent généralement de l'évangile selon Jean, ils ont poussé si loin leur audace qu'il n'y a plus parmi eux d'évangile sans blasphèmes; sans aucune crainte, ils ont composé un texte spécial.

Mais seul l'Évangile, tel qu'il a été transmis par les apôtres et conservé, est le vrai; celui qui ne contient ni plus ni moins que ce qui a été rapporté jadis, ainsi que les évêques orthodoxes en ont conservé le texte écrit sans addition ni suppression, de sorte que ce qui nous reste d'eux ne renferme rien d'ajouté, rien d'omis. Les évangiles en effet ne peuvent être ni plus ni moins qu'ils ne sont, soit par leur nombre soit par leur étendue. L'Évangile est la base et le fondement de l'Église, son esprit, sa vie; il doit avoir quatre parties, puisque le Verbe Dieu qui s'est manifesté aux hommes leur a donné l'évangile sous quatre formes. * Le même esprit persiste en eux. Aussi n'y a-t-il rien de fondé dans l'assertion d'une terre créée par les anges ou autres puissances. Elle ne l'a été que par le Fils Unique. C'est le Père qui a fait les créatures,

* 187 v°.

է. այլ ոչ ունի հաստատութիւն լամն, որ ի ձեռն հրեշտակաց կամ այլ գորութեանց եղանակ աշխարհի, բայց ճիշտն ի ձեռն Միածնին : Հայր արար գարարածս. զև եւ կարօտ ինչ ոչ էր Աստուած արարածական գորութեանն, այլ ոչ եթէ չուներէ հարգափորձեալ լինի, զև գեր ի վերոյ ամենայնի է եւ ամենազօր. որ եւ չազմողին չազմեաց եւ զչազմեցեալ ճարին ի բաց արձակեաց : Քանզի ճիշտ նոյն ինքն Բանն Աստուած հօրն, հօրով գիտութեան եւ կատարելութեան երեւեալ, եւ ոչ հոգով անգիտութեան եւ պակասութեան. քանզի զինորդ ի ճի գոյ կարէր կատարելութիւն եւ պակասութիւն, գիտութիւն եւ անգիտութիւն, ճշմարտութիւն եւ ճոխութիւն, կարողութիւն եւ անկարողութիւն : Այլ նորա այնքան չեղանջնն *) ի պապանի՝ ի ծածուկ բերելով չինքեանս զշնքինթանս *) : Այլ Սրբին ի Հօրէ եկն իշխանական ճոխութեամբ, լրութեամբ գորութեամբ : Յուսմէ 10 երկնէր, քանզի բարեգործոյ էր եւ Աստուած, ըստ որում զիր ասէ. Կամիս չերկնչիլ չիշխանութենէ անտի, բարիս գործնս. * ապա եթև չար գործնս՝ երկիր : Իսկ որք զընդդէմնս այսոցիկ ասեն՝ անկար եւ անհզօր պատմեն զՏէրն, լրբ թե ոչ կարացեալ գործել գրարի. եւ որ ոչ գործէ գրարի՝ ճառագէ մեղաց, ըստ զրոյ : Այլ ճարին չսկրանն ապատ էր բարուք. քանզի ապատ է կամօք Աստուած, որ ստեղծ զճարին ըստ 15 նմանութեան իւրում. Սրբէս մարմին անկար է, այսպէս հոգիս չաւար է՝ ի Տեառնէ

* 188 1°.* 188 1°.

bien que Dieu n'eût pas besoin de la force des créatures. Il ne doit de comptes à personne; il est au-dessus de tous et tout-puissant, c'est lui qui a vaincu le vainqueur et a délivré l'homme vaincu. Ainsi le Verbe Dieu lui-même, toujours fort, s'est révélé dans un esprit de science et de perfection et non point dans un esprit d'ignorance et d'imperfection. Et comment pouvaient se trouver en une même personne la perfection et l'imperfection, la science et l'ignorance, la vérité et l'erreur, la puissance et l'impuissance? Et pourtant, voilà à quel point divaguent sans le savoir ces gens-là, en déguisant de tels déraisonnements. Mais le Fils du Père est venu dans la splendeur royale, dans la plénitude de la puissance. Qu'aurait-il craint? Lui, *bienfaisant* et Dieu, ainsi que le dit l'Écriture : *Si tu veux ne pas craindre les puissances, fais le bien, mais si tu fais le mal, crains*¹. Ceux qui disent le contraire nous présentent le Seigneur impuissant et sans force, comme s'il n'était pas capable de faire le bien, *car celui qui ne fait pas bien, sert le péché*, selon l'Écriture². Dès le commencement l'homme fut libre par nature; Dieu, libre dans sa volonté, créa l'homme à son image. *Si la chair est faible, l'esprit est prompt*, ainsi l'a témoigné le Seigneur³. Cela veut dire que le fort fait ce qu'il veut, et en unissant l'esprit prompt avec la chair, le plus fort doit nécessairement dominer et régner sur le faible; la chair doit être compénétrée par la puissance de l'esprit, de sorte qu'elle ne soit plus simplement charnelle mais bien spirituelle grâce à

1. Vis autem non timere potestatem? Bonum fac... Si autem malum feceris, time (Rom., XIII, 3, 4). — 2. Jean, VIII, 34. — 3. Matth., XXVI, 41.

վկայեալ : Աջտինքն՝ կատարել կարող չոր ինչ չօժարն է . եւ եթե զօժարութիւնն հոգոցն խառնեացէ որ ծարմնոցն, հարկ է կարաւորն իշխել եւ արիւր ակարին, եւ ընկանիլ ծարմնոցն ի գորութենէ հոգոցն, եւ գոլ աչալխառմն ո՛չ եւս ծարմնական, այլ հոյեւորական, ի ձեռն հոգոցն հասարակութեան : Արդ, ուր հոգին շօր է, անկ ո՛չ անկարութիւն ծարմնոցն, այլ յաւարութիւն հոգոցն . ընկրմեալ է անկարութիւն ծարմնոցն ի կարողութենէ հոգոցն : Արդէս ապականութեան ընդունակ է ծարմինա, աչալէս եւ անապականութեան . այլ ստատանայ իբր զի սպրտամբ էր՝ զոպոս ծարդկան ստալակարար կալեալ, արեւեալ, պակոյց զսիրտ ծարդկան եւ ընկ երկիւղել իբրով փակեալ : * Այլ Բանն Աստուծոյ ծարդկեալ չաղթեաց նմա եւ ետ ի կոխան հաւատացելոց իբրոց, եւ եբարձ զերկիւղ նորա, եւ եղ զահ նոցա ի վերայ նորա, եւ ետ իշխանութիւն՝ առանց երկիւղ զնալ ի վերայ վիշապին եւ կոխել զառիւծն . ըստ որում ասէ ծարդարէն . Հանցէ ի ճշմարտութիւն զերաւունս : Զի թեպէտ Ադամ չաղթահարեցաւ եւ զարկաւ ի ձեռն չանցանացն, Արդին Աստուծոյ մատեաւ եւ չաղթեաց, կապեաց զհզարն եւ փրկեաց զատեղծուածս իւր : Արա թե ոչ չաղթեաց հակառակողին՝ ո՛չ հերքեցաւ թշնամին, իբր թե ո՛չ չաղթելոյ մահու, ըստ նոցա բանին . որ թագաւորեաց չԱդամայ ձինչեւ ի Մովսէս . այլ չաղթող զաւրութիւնն աստուածութեամբն երեւեցաւ, Արդին Աստուծոյ, կապեաց զհզորն եւ խափանեաց զմահ :

Իսկ Մարկիոնացիքն անչափ անկան ընկ երկիւղել զիւրաց, որպէս եւ ո՛չ ի հեթա-

sa communion avec l'esprit. Or, là où il y a l'esprit du Père, là il ne peut y avoir faiblesse de la chair, mais au contraire promptitude de l'esprit, car la faiblesse de l'une est couverte par la puissance de l'autre. Comme la chair est susceptible de corruption, elle peut l'être d'incorruptibilité. Mais le démon, qui s'est révolté, s'était emparé du genre humain à la manière d'un brigand, et l'avait dominé; il avait terrorisé le cœur de l'homme et l'avait assujetti à sa crainte.* Mais le Verbe Dieu s'étant fait homme, le terrassa, il le jeta sous les pieds de ses fidèles, leur ôta la crainte du démon, et imposa à celui-ci leur crainte. Il leur donna le pouvoir *de marcher sur le dragon et d'écraser le lion*¹, ainsi que le dit le prophète. *Il conduira la justice à la vérité*². Bien qu'Adam eût été vaincu et subjugué par sa faute, le Fils de Dieu entra en lutte et vainquit; il enchaîna le fort, délivra ses créatures. S'il n'avait pas vaincu son rival, l'ennemi n'aurait pas été asservi, et il n'aurait pas, d'après le dire de ces gens, remporté la victoire sur la mort qui régna d'Adam jusqu'à Moïse. Mais la puissance triomphante est apparue avec la divinité; le Fils de Dieu a lié le fort, il a aboli la mort.

Les Marcionites ont été assujettis à une crainte demeurée des démons comme pas même un païen. Quelque grand que puisse s'estimer un homme,

1. Ps. xc, 13. — 2. Isaïe, xlii, 3.

նոսայ որ : Քանզի որբան զինքն մեծ ունի զոր՝ ընդ աչրոյ իշխանութեամբ եւ երկիւղիւ
 * 189 v°. է. ոչ լոկ ըստ վառաւորութեան չէ թագաւոր, այլ եւ ոչ ըստ հեղինութեան : Չայս
 յառաջագոյն ցուցաք, եթե ուր բաջութիւն է, անկ ոչ է վատութիւն, եւ ուր համար-
 ձակութիւն է անկ ոչ է երկիւղ : Քանզի յորժամ անբաժանապէս զմխաւորութիւնն
 ասասցես, լուծեալ լինի երկարամ ստորադրութիւնն : Ապա զլնոր յամենահաս զխա-
 թիւնն տգիտութիւն լինէր. զի թե սարէնքն յանգիտութենէ եւ ի նուազութենէ տուեալ
 լինէին, զլնոր ի նմա ձառք, որ վասն Քրիստոսի՝ զաստանաչական անգիտութիւնն
 լուծանել կարելին եւ հզարին չալթել. քանզի ոչ ի նուազէն եւ ոչ ի նմանոյն հզար
 չալթեալ լինի, այլ չպնձանէ, որ առաւելն քան զամենայն է Բանն Աստուծոյ,
 որ չալթեաց հզորին եւ առ չաւարի զգանձս նորա : Հզոր վասն այնորիկ ասի
 սասանաց, զի զարհուրեցուցանէ եւ երկեցուցանէ աւազակաբար զմարդիկ : Իսկ որ
 լիութեամբ զկեանս եւ զիշխանութիւն չինքեան ունի, քանզի երկիւղ եւ զարհուրումն եւ
 ախտ, եւ որ ինչ այսպիսիքս են, ըստ մեկ լինին՝ ըստ մարմնականս : Իսկ ի վերայ
 * 189 v°. հոյեկանացս, որ տարածեալ ուն՝ ին զլոյսն՝ ոչ այսպիսիքս հետեւեացին աղէտքս
 զի ոչ Աստուած չեղերոցն է, այլ եղեալքն յԱստուծոյ : Քանզի ամենայն ինչ ի միոջէ
 եւ ի միոյն Աստուծոյ է : Որպէս մահու ընդունակ է մարմինս մեր, նոյնպէս եւ
 կենաց. եւ այսորիկ միմեանց տեղի տան, եւ երկորին ոչ կան մեան միմեանց ի
 միասին, այլ արտաքս մղեալ հանէ միւսն ի միւսմէն, եւ չարեցելոյն ի բաց բարձեալ

il n'est pas moins sous l'autorité et la crainte d'un autre; il n'est pas plus un
 * 189 v°. souverain par la splendeur qu'un souverain par ironie. * Nous avons déjà
 démontré que là où est la vaillance, il n'y a pas de lâcheté; là où est la
 hardiesse, il n'y a pas de crainte. Car, en admettant une union que rien ne
 peut séparer, on détruit la doctrine de la séparation'. Comment dans la
 science à qui rien n'échappe pouvait-il y avoir ignorance? Si la loi a été
 proclamée par l'ignorance et l'insuffisance, comment les passages qu'elle
 renferme concernant le Christ pouvaient-ils dissiper l'ignorance du démon
 et terrasser le fort? Le fort ne saurait être vaincu par un plus faible ou par
 son égal, mais bien par celui qui est au-dessus de tout, c'est-à-dire le Verbe
 de Dieu, qui a vaincu le fort et lui a ravi ses trésors. Satan est appelé fort
 parce qu'il terrorise et effraie l'homme à la manière d'un brigand. Mais celui
 qui possède la plénitude de vie, en possède également la puissance. La crainte,
 la terreur, l'effroi, etc., n'existent que par rapport à nous, charnels; tandis
 * 189 v°. que les spirituels qui sont inondés de lumière ne sont pas sujets à ces
 misères; * car Dieu ne procède pas des créatures, mais les créatures de Dieu.
 Tout dépend d'un seul et unique Dieu. Comme notre corps est susceptible
 de mort, il l'est également de vie, et la vie et la mort cèdent l'une devant
 l'autre; toutes deux ne peuvent subsister ensemble : l'une repousse, exclut
 l'autre; et l'une repoussée, exclue, l'autre reste. Au commencement, la mort

Sans doute interpolé dans le sens du monophysisme.

լինի ծիւնն : Ի սկզբանն մահն գորացեալ մեզօրն՝ ի բաց եհան զկեանս մարդոցն. իսկ զկնի կեանքն գորացեալ անմեղութեամբ՝ արտաքս ընկեցին զմահ. զի թն մահն մեռագործեաց, ընդէր կեանքն ոչ կենապործեցին : Այլ զի կենապործեաց՝ ըմբռնեաց զմահն, եւ ոչ ըմբռնեցաւ ի նմանէն. զի ոչ էր վաճառեալ ընդ մեղաւք : Արդ, եթէ մարմինս տկար է, հոգիս չօժար է, որպէս ասաց Տէրն, եւ եթէ խառնեցի չօժարութիւն ընդ տկարութեանն, չազթողանայ հոգին եւ ընկզմի տկարն ի զօրութեանն. ոչ եւս տկար գոյ, այլ բոլորովին զօրաւոր : Իսկ մարմնացեալ Բանն Աստուած ի բաց բառ՝ նալով զանգիտութիւնն, եւ նոցա զգիտութիւն իւր :

* 190 1°.

7° FRAGMENT.

10 Նորին Երանօսի՝ ի բանէն, որ ընդգէմ Կողարբօսի եւ նորին համախոհաց, որք ըստ անկատարելութեանն եւ ախտից չինքնդարձութեան՝ եւ արտմել երկնչել Քրիստոսի : Յուժէ երկնչէր, որ հպարն էր եւ արարիչ ամենայնի. զի սուրբ առաքեալքն ցուցանէին զՔրիստոս խաչեցեալն ի գրոց՝ սա գոյ Քրիստոս զՍրբին Աստուծոյ : Իսկ որք հերձուն եւ բաժանեն զմի Քրիստոս՝ զՅորբօրովամու զպատուհասան կրեցին : Վասն զի 15 եւս ոճանք, որ ասեն զՅիսուս աման Քրիստոսի եղանիլ եւ զՔրիստոս ի վերուստ իբրեւ զաղանի իջանել ի Յիսուսն. քանզի լոկ ի մարդկանէ, այլ եւ չաճնցանէ, որ չերկինս

fortifiée par le péché avait exclu la vie de l'homme, mais, dans la suite, la vie fortifiée par l'innocence a repoussé la mort; et si la mort a causé la mort, pourquoi la vie ne causerait-elle pas la vie? Et lorsqu'elle a causé la vie, elle a saisi la mort, elle n'a pas été saisie par elle puisqu'elle n'avait pas succombé au péché. Or, *si ma chair est faible, mon esprit est prompt*, comme l'a dit le Seigneur, et si la promptitude s'est unie à la faiblesse, le plus fort prend le dessus et le plus faible est envahi par la puissance, pour ne plus rester faible, mais devenir complètement fort. Le Verbe de Dieu, qui prit chair, en abolissant l'ignorance a donné sa science aux hommes.

* 190 1°.

7° FRAGMENT.

Du même Irénée, du discours contre Colarbus et ses adhérents, qui déclarent que le Christ, par l'imperfection et les défauts assumés par lui, a subi la tristesse et la crainte.

De qui aurait-il eu peur celui qui était le fort et le créateur de toutes choses? Car les saints apôtres montrent que le Christ, erucifié d'après les Écritures, était bien lui le Christ, Fils de Dieu. Et ceux qui divisent et partagent le Christ un, ont subi les châtiments de Jéroboam. Certains en effet disent que Jésus a été le réceptacle du Christ, que le Christ est descendu d'en

լշխանութիւնքն են, ըմբռնել զնա կարել. և Գոլ Որդի զՅիսուսն և Զայր զՔրիստոսն,
 և Քրիստոսի Զայր զԱստուած : Իսկ այլը վարձեալ կարծեալք ասեն շարչարանս
 նմա. իբր զի բնութեամբ անշարչարելի է. զՅիսուս շարչարեալ ասեն և զՔրիստոս
 անշարչարելի մնացեալ. և Կոչն ի աստանայէ ասեալ զկարծիսն՝ առ յեղծանել զհա-
 ւատ եկեղեցոյ : Այ Յովհաննէս զմի և Կնոչն զիտէր զԲանն Աստուծոյ՝ զնա զոլ Միա-
 ճին՝ զմարմնացեալն զՅիսուս Քրիստոս՝ զՏէրն : Նոչնպէս և Մատթեոս զմի և
 Կնոչն Քրիստոս Յիսուս զիտէ՛ զմարդկութեան ճնունդն, որ ի կուսէն պատճէ, զոր
 խոստացաւ Աստուած Դաւթի նստուցանել յաթու նորա զոր նախկին Աբրահամու
 խոստացաւ. Այս է զիր ճննդեան Յիսուսի Քրիստոսի, որպէս Դաւթի, որպէս Աբրահա-
 մու : Մչ ասաց եթե՛ Գիրք ճննդեան Յիսուսի, և Լուսաց, այլ ի նճին ասաց զՔրիստոս,
 առ ի զիտել, եթե Յիսուս է Քրիստոս, և Քրիստոս է Բանն որ ի Հօրէ խոստացեալն
 Աբրահամու : Եւ ապա, զի ազատեցէ զմիտս ճարդկան ի կարծեաց, յաչտնէ զի
 Հօգուչն չկացումն, ասէ. Կոչս չկացի և ճնցի որդի, և կոչեցեն զանուն նորա ընդ
 մեզ Աստուած. Երեւելագոչնս նշանակեալ ընդ մեզ Աստուածն՝ զճնեալն ի կուսէն,
 փրկիչ աշխարհի : Այ ոչ որպէս նորայն զկարանեն, եթե Յիսուս անչն, որ ի Մարե-
 մայն ճնեալ է, և Քրիստոս անչն, որ ի վերուստն էջ : Յառաջագոչն տեսեալ Հօգուչն
 զխորամանկան և զգուշացեալ ի զրպարտութենէ՝ զպացուցութեանն՝ ասէր. Յիսուսի Քրիս-

haut comme une colombe sur Jésus, parce que l'homme seulement ou ceux
 qui appartiennent aux milices du ciel sont capables de le recevoir; et qu'ainsi
 Jésus est Fils, le Christ Père, et le Père du Christ, Dieu. D'autres disent
 encore qu'il a subi les souffrances en apparence, étant impassible par sa
 nature; ils disent que Jésus a souffert mais que le Christ est resté impassible.
 Une telle croyance leur a été suggérée par le démon pour détruire la foi de
 l'Église. Mais Jean ne reconnaît qu'un seul et même Verbe de Dieu, qu'il
 dit être fils Unique, * Jésus-Christ qui a pris chair, le Seigneur. De même
 Matthieu ne reconnaît qu'un seul et même Jésus-Christ, le fils de l'homme,
 qu'il dit être de la Vierge, celui que Dieu avait promis à David pour le
 mettre sur son trône, comme il l'avait promis jadis à Abraham : *Généalogie
 de Jésus-Christ, fils de David, fils d'Abraham*¹. Il ne dit pas : *Généalogie de
 Jésus*, sans rien dire de plus, mais il ajoute : Christ, afin qu'on sache que Jésus
 est le Christ, et que le Christ est le Verbe issu du Père, qui fut promis à
 Abraham. Ensuite, pour libérer l'esprit des hommes de toute supposition, il
 en révèle la conception de par le Saint-Esprit, en disant : *La Vierge concevra
 et enfantera un fils, et on le nommera Dieu avec nous*². Il indique clairement par
 « Dieu avec nous » que celui qui est né de la Vierge est le rédempteur de la
 terre. Ce n'est pas ce que disent ceux qui tiennent le langage des démons,
 que Jésus est celui qui est né de Marie, et le Christ celui qui est descendu
 d'en haut. Le (saint) Esprit, connaissant d'avance leur imposture et voulant

1. Matth., 1, 1. — 2. Matth., 1, 23.

տասի ճնու՝ նրն էր աչապէս : Եւ զի ծի գնա լով ճարգ կարճեսցուք եզանել՝ ասէ. * 191 1°.
 Թառաջ խոստացաւ Աստուած ի ձեռն ճարգարէից իւրոց՝ Գրովք, սրբովք, վասն
 Որդուն իւրոց եզելոց ի դաւակէ, Գաւթի. ճշմարտեաց զմի Հայրն եւ զմի Որդին եւ
 ասէ. Որ հաւատաց, եթն Յիսուս Քրիստոս յԱստուծոց է ճնեալ, եւ որ ոչ հաւատաց եւ
 5 բակէ զՅիսուս ի Քրիստոսէ՝ չէ նա յԱստուծոց : Արդ, որք ի բաց որոշեն զՅիսուս ի
 Քրիստոսէ, զոր եւ անչարչարելի ասեն, եւ երկուս անձինս յաշանեն բանդի ոմն
 չարչարեցաւ, եւ ոմն անչարչարելի մնաց, ոմն ճնու եւ ոմն ճնեալն էջ, ոչ ճի, այլ
 երկու ցուցանեն : Բայց մի է ճնեալն եւ չարչարեալն Յիսուս Քրիստոս, եւ նոցն ինրն
 Միածին Որդին Աստուծոց, զոր եւ Հայր վասն անբաւ ճարգարեութեանն իւրոց յաշ-
 10 խարհի : Եւ զի զիսէր Միածին Որդին զբաժանմունս չար վարդապետացն եւ զխորա-
 ճանդ խորդախաւթիւնս նոցա, պատուէր տայր հաւատացելոցն իւրոց ի սուս ճարգա-
 բեկցն, որ շրջին հանդերձիւք ոչխարաց եւ ներքոց են զայլք յախշտակողք, որպէս
 ասէրն. Ի պտուղ նոցա ճանիջիք զնոսա : Արդ, պտուղ նոցա բա՝ ճանճունս յաշանէ. * 191 2°.
 այլ զՔրիստոսն ասեն եւ այլ զՅիսուսն : Իսկ Պօղոս Քրիստոս զայլ որ ոչ զիսէ,
 15 բայց զխաչեցեալն եւ զչարչարեալն՝ զճնեալն եւ զչարուցեալն, զոր եւ ճարգ իսկ
 ասէ : Կոնպէս եւ այլ աւաբեալքն ցուցանելին ի Գրոց՝ տանն Իսրայելի զսա զոլ

éviter la calomnie et la supercherie, s'exprime ainsi : *Voici de quelle manière le Christ vint au monde* ¹. * Et pour que nous ne-le croyions pas seulement * 191 1°.
 homme, il dit : *Dieu avait promis auparavant par ses prophètes dans les Écritures saintes, touchant son Fils qui lui est né de la race de David* ². Il établit la vérité d'un Père et d'un Fils en disant : *Quiconque croit que Jésus est le Christ est né de Dieu* ³, mais celui donc qui ne le croit pas et sépare Jésus du Christ, n'est pas avec Dieu. Or, ceux qui séparent Jésus du Christ, qu'ils disent impassible, et déclarent deux personnes dont l'une a souffert et l'autre est restée impassible, l'une est née et l'autre est descendue d'en haut sans naître, ceux-là désignent non pas une mais deux personnes. Mais Jésus-Christ qui est né et a souffert, n'est qu'un, et il est lui-même l'Unique Fils de Dieu, que le Père a donné à la terre par son immense amour de l'humanité. Et comme l'Unique Fils connaissait d'avance les distinctions qu'allait faire les méchants docteurs et la ruse de leurs supercheries, *il garda ses fidèles contre les faux prophètes qui viennent sous des vêtements de brebis et qui sont au dedans des loups ravisseurs*, comme il le disait, *vous les connaîtrez à leurs fruits* ⁴. Or, leurs fruits * indiquent les distinctions, en déclarant qu'autre est le Christ, autre est * 191 2°.
 Jésus. Mais Paul ne connaît pas d'autre Christ que celui qui a été crucifié et qui a souffert, qui est mort et est ressuscité, et qu'il déclare homme. De même les autres apôtres montrent par les Écritures que celui-là est le Christ de la maison d'Israël, qu'il est le Fils de Dieu, le Verbe lui-même, qui s'est fait homme de la sainte Vierge, qui invisible de sa nature s'est fait visible,

1. Matth., i, 18. — 2. Rom., i, 2. — 3. I Jean, v, 1. — 4. Matth., vii, 15.

Քրիստոս, զսա գոլ Որդի Աստուծոյ՝ զԲանն իսկ եղեալն ճարգ ի սուրբ կուսէն. բնութեամբ անտեսանելին տեսանելի եղև՝ ի ճիտչէ եւ ի նմին Հօրէ, չազթեալ եւ պարտեալ զթշնամին ճարգիան, եւ շնորհեաց չազթութիւն ճարգիան : Մատակարարք բանին զԲանն ասացին Քրիստոս՝ զեղեալն ճարմին. զմիաւորութիւնն բարոյեցին : Զի Բանն ճարմին եղև եւ Որդին Աստուծոյ որդի ճարգոյ. ճարուրն ճաքրապէս զճաքուրն բայեալ արգանդ, զի ճիշտ նոյն ինքն Բանն Աստուծոյ միաւորակի եղեալն ճարմին : Այլ չարքն չարագանդքն՝ ներհակքն ուղղութեան, ստութիւն ի ներքս ծածկեալ թաքուցին ի Քրիստոսրբս. զի անջատեալ ասացին զմիսուս ի Քրիստոսէ եւ երկուս անձինս երեւեցուցին : Այլ մեք ուսեալք չաստուածային գրոց, եթե մի եւ նոյն է միսուս Քրիստոս՝ Որդին Աստուծոյ, որ ի ձեռն՝ չարչարանաց իւրոց հաշտեցուց զԱրարիչն ընդ արարածս :

* 192 r°.

10

issu d'un seul et même Père, celui qui a vaincu et terrassé l'ennemi de l'homme, et qui a accordé la victoire au genre humain. Les ministres de la parole ont déclaré le Verbe Christ, celui qui a pris chair, et ils ont prêché union. En effet *le Verbe a été fait chair*¹ et le Fils de Dieu, fils de l'homme, le pur, a ouvert purement le sein pur; le Verbe de Dieu, toujours consubstantiel, a été fait chair. Mais les méchants sectaires, ennemis de la vérité, introduisirent secrètement le mensonge dans les saintes Écritures, en prêchant Jésus séparé du Christ et en proclamant deux personnes. Mais nous avons été instruits par les saintes Écritures que Jésus-Christ est le même que le Fils de Dieu qui, par ses souffrances, a réconcilié le Créateur avec la créature.

* 192 r°.

1. Jean, 1, 14.

TABLE DES CITATIONS DE L'ÉCRITURE

I. Ancien Testament.	
Genèse i, 26	684,701
— ii, 5.	684
— 16, 17.	670
— 18 et 23.	669
— iv, 1	671
— ix, 1-6.	676
— 14, 15.	675
— 25.	673
— 26.	674,701
— 27	674
— xii, 1.	677
— 7.	677
— xv, 5	678
— 6.	678,686
— xvii, 5	678
— xviii, 1-3.	693
— xix, 24.	693
— xlix, 8-23	703
— 10, 11.	702
Exode iii, 7	694
— 14.	661
— xxv, 40	667
Nombres xiii, 17.	680
— xxiv, 17.	704
Deutéronome xxviii, 66.	718
— xxxii, 21	726
Psaumes i, 1.	661
— ii, 1-2	715
— 7	697
— iii, 6.	715
— xviii (xix), 5	674,721
— — — 7.	720
— xxi, 4.	714
— xxi (xxii), 15, 16.	717
— — — 17, 19, 21.	718
— xxiii (xxiv), 7.	719,720
Psaumes xxiii (xxiv), 8.	720
— xxxii, 6	663
— xxxvii (xxxviii), 18.	711
— xliv (xlv), 6-7	695
— lxxviii, 17 suiv.	719
— lxxi, 17	692
— lxxxviii (lxxxix), 38-45.	716
— xc, 13	739
— cix (cx), 1-7.	696
— — — 1	697,720
— — — 3.	692
— cxxxi (cxxxii), 10-12	708
Isaïe i, 30	731
— ii, 3	721
— 11 et 17.	722
— vii, 9 (suivant les LXX).	661
— 14, 16	699
— ix, 6	701,734
— 6, 7	702
— x, 22.	721
— xi, 1-10.	705
— xi, 2	666
— xvii, 6-8	724
— xxvi, 19.	710
— xxix, 18	710
— xxxv, 3-6.	710
— xl, 12	694
— xlii, 3	739
— xliii, 18-20.	723
— xlv, 1.	697
— xlix, 5, 6	698
— l, 6	685,711
— — 8 suiv.	722
— lii, 7.	721
— lii, 13-liii, 5.	711
— liii, 4.	709
— — 5, 6, 7, 8.	712

Isaïe LIV, 1	726	II. Nouveau Testament.	
— LVI, 1.	694	Matthieu, I, 1	742
— LVII, 1, 2.	714	— 18.	743
— LXI, 1.	700	— 23.	742
— LXII, 11.	709	— III, 9.	725
— LXIII, 9	723	— VII, 15.	743
— LXV, 1	725	— VIII, 17.	709
— — 2	717	— XXII, 37	722
— — 15.	722	— XXVI, 41.	738
— LXVI, 3	728	— XXVII, 10.	718
— — 7	701	Marc XII, 30 suiv.	722
Jérémie XVII, 9.	734	Jean I, 1-3	692
— XXXI, 31-34	724	— 14	726, 744
— XXXII, 6 et suiv.	718	— VIII, 34	738
Lamentations III, 30.	711	Actes IV, 12	728
— IV, 20	713	— VII, 49	694
Baruch III, 29-IV, 1.	729	Rom. I, 2.	743
Ézéchiël XI, 19-20	725	— II, 4-6	666
Osée II, 27.	725	— IV, 13	686
— VI, 6	728	— IX, 28.	721
— X, 6 suivant les LXX.	717	— XIII, 3, 4.	738
Joël II, 32.	728	— — 10	722
Amos IX, 11.	688, 707	Galates III, 6.	686
Michée V, 2	708	— — 11.	686
Habakuk II, 4.	686	— IV, 6.	663
Zacharie IX, 9	709	Éphésiens I, 7	734
— XI, 12 et suiv.	718	— IV, 6.	663
— XIII, 7	716	I Jean V, 1	743

ERRATA

Page 690, ligne 1, lire *IIpuy*; p. 696, l. 6, *pby*; p. 721, l. 13, *աշխարհի*; p. 730, l. 10, *յանդիմանութեանն*; p. 732, l. 13, *ընկալեալ*.

SAINT IRÉNÉE

DÉMONSTRATION
DE LA PRÉDICATION APOSTOLIQUE

TRADUITE DE L'ARMÉNIEN ET ANNOTÉE

PAR

JOSEPH BARTHOULOT S. J.

MISSIONNAIRE EN ARMÉNIE

AVEC UNE INTRODUCTION ET DES NOTES

Par **J. TIXERONT**

DOYEN DE LA FACULTÉ CATHOLIQUE DE THÉOLOGIE DE LYON

SAINT IRÉNÉE

DÉMONSTRATION DE LA PRÉDICATION APOSTOLIQUE ¹

INTRODUCTION

I. — LE MANUSCRIT DE LA VERSION ARMÉNIENNE. AUTHENTICITÉ DE LA « DÉMONSTRATION ».

Après avoir énuméré, au livre V, xx, de son *Histoire ecclésiastique*, quelques-uns des ouvrages de saint Irénée, Eusèbe complète ses renseignements au chapitre xxvi, et écrit ce qui suit : « En outre des écrits d'Irénée qui ont été mentionnés, et de ses lettres, on montre encore de lui un livre très court et tout à fait utile contre les Grecs, intitulé *De la science* (Περὶ ἐπιστήμης); un autre dédié à un frère du nom de Marcien, *Pour la démonstration de la prédication apostolique* (Εἰς ἐπίδειξιν τοῦ ἀποστολικοῦ κηρύγματος); un petit livre de divers dialogues, etc. »

Le second des ouvrages signalés ici par Eusèbe et dédié à Marcien semblait définitivement perdu, quand une traduction arménienne en fut découverte, en décembre 1904, par l'archimandrite Karapet Ter-Mekerttschian, dans un manuscrit de l'église de la Mère de Dieu d'Erivan (Arménie russe). Le manuscrit, qui contient aussi la traduction des livres IV et V de l'*Adversus haereses*, a été écrit pour l'archevêque Dèr Ohannes (Jean), frère du roi Hetum de Cilicie, et grand amateur de livres. Jean a été évêque en 1259 et est mort en 1289. Comme il est, dans la souscription du manuscrit, qualifié d'archevêque, le manuscrit doit être sensiblement postérieur à 1259 et se mettre entre les années 1270-1289.

1. Pour mettre à profit la collation du manuscrit faite par Mrs Karapet Ter-Mekerttschian, le R. P. Barthoulot nous avait demandé communication des bonnes feuilles du texte arménien de ce fascicule : nous avons répondu avec empressement au désir de ce zélé missionnaire, depuis décédé, et nous tenions à reproduire son travail paru dans les *Recherches de Sciences religieuses*, Paris, 1916, n°s 5 et 6. Il est de notre devoir de remercier le R. P. L. de Grandmaison ainsi que MM. J. Tixeront et R. Aigrain qui ont bien voulu nous donner gracieusement les autorisations nécessaires. [R. GRAFFIN.]

Le texte de ce manuscrit est dans un état de conservation très satisfaisant. Il présente cependant, aux chapitres 24, 53 et 88, trois fautes plus considérables pour lesquelles le P. Barthoulot propose des corrections dont on jugera; et une vingtaine de fautes légères que les premiers éditeurs n'ont pas cru devoir amender dans leur édition¹.

Quant à la traduction elle-même, elle est évidemment plus ancienne que le manuscrit. M. Fr. C. Conybeare n'hésite pas à la dater du milieu du cinquième siècle, et la croit faite directement sur le grec original². L'archimandrite Ter-Mekerttschian pense aussi que le traducteur arménien a pu avoir sous les yeux le texte grec et non un intermédiaire syriaque, mais il ne fait pas remonter son œuvre au delà du septième ou du huitième siècle. C'est à ce dernier avis que se rangerait nettement le P. Barthoulot : il ne lui semble pas que notre traduction arménienne date du siècle d'or des Salag et des Mesrob, c'est-à-dire du cinquième siècle.

Cette traduction n'en est pas moins littérale, presque servile. L'arménien est calqué sur le texte original; il en a reproduit les idiotismes comme il en a suivi tous les détours. Nous y retrouvons certaines des phrases longues, des constructions indéfiniment prégnantes de saint Irénée. C'est ce qui en fait en partie l'obscurité. Dans quelques passages, on entrevoit le sens plus qu'on ne le saisit. Les traducteurs allemands s'en sont plaints : le traducteur français ne peut que leur faire écho.

Quant à l'authenticité de l'ouvrage, c'est-à-dire quant à savoir si nous avons bien, dans la version arménienne, l'ouvrage de saint Irénée mentionné par Eusèbe, c'est un point qui ne peut faire aucun doute. Au chapitre 99, l'auteur de la *Démonstration* renvoie à l'un de ses précédents ouvrages intitulé *Critique et réfutation de ce qu'on nomme faussement la Gnose*. C'est le titre vrai et complet de l'*Adversus haereses*. Au chapitre 74, il fait de Ponce-Pilate le procureur de l'empereur Claude (41-54), donnée singulière qui concorde avec l'opinion, singulière aussi, de saint Irénée (*Adv. haer.*, II, xxii, 5, 6), d'après laquelle Notre-Seigneur serait mort à l'âge de quarante-cinq à cinquante ans, et, par conséquent, non sous le règne de Tibère, mais sous celui de Claude. Mais, d'ailleurs, il suffit de comparer quelques pages de la *Démonstration* surtout avec les livres III-V de l'*Adversus haereses*, pour être convaincu de l'identité d'auteur. On retrouve dans les deux ouvrages absolument la même théologie, les mêmes idées caractéristiques exprimées souvent dans les mêmes termes, les mêmes passages de l'Écriture allégués pour les mêmes preuves, les mêmes mots préférés et affectés. Nul doute que ces deux ouvrages ne soient du même auteur, c'est-à-dire de saint Irénée.

1. Voir sur ce point les observations de S. Weber, dans *Theologische Quartalschrift*, XCI (1909), 559-573; XCIII (1911), 162 et suiv. — 2. *Expositor*, July 1907.

II. — QUESTIONS DIVERSES SUR LA « DÉMONSTRATION ».

1. *But, analyse et caractère de l'ouvrage.* — Saint Irénée a nettement marqué, au chapitre 1er, le but de son travail. Il veut exposer à Marcien « en abrégé la prédication de la vérité », c'est-à-dire les vérités chrétiennes, et lui fournir en même temps « les preuves des dogmes divins ». Son livre résumera, en les accompagnant de leurs preuves, les principaux enseignements de la foi. Et, de cet exposé, Marcien se servira d'abord pour s'affermir lui-même dans ses convictions, puis pour instruire de la vérité ceux qui souhaitent la connaître et « confondre tous ceux qui sont dans l'erreur ». La *Démonstration* n'est donc pas directement, comme l'*Adversus haereses*, un livre de polémique : c'est une œuvre positive d'enseignement qui doit contenir deux parties : 1° un exposé, 2° des preuves.

L'ouvrage répond exactement à cette idée. On y peut distinguer deux grandes parties, précédées d'une introduction ou d'un prologue, et suivies d'une conclusion.

Le prologue (1-3) indique l'objet de l'ouvrage, et insiste sur la nécessité de garder tout ensemble l'orthodoxie de la foi et la pureté des mœurs. Cette foi est celle que les presbytres nous ont transmise, et qui a été scellée en nous par le baptême.

La première partie (3-42) contient l'exposé des points fondamentaux de la prédication apostolique : l'existence de Dieu, du Père créateur, du Fils qui s'est incarné, et de l'esprit prophétique (3-7); la création par le Père à la fois juste et bon, Providence de ses créatures (8); l'existence et le rôle des anges (9, 10); la formation et l'état primitif de l'homme et de la femme (11-14). Le récit biblique des origines ainsi amorcé se poursuit jusqu'au chapitre 30 : les événements de l'histoire sainte y sont résumés jusqu'à l'époque des rois et des prophètes : la chute originelle, la corruption universelle, le déluge, la bénédiction de Sem et Japhet, la tour de Babel, la vocation d'Abraham, la captivité d'Égypte et la délivrance, la révélation de la loi mosaïque, la conquête de la Terre promise, l'avènement des rois, les prophètes. Des prophètes (30), saint Irénée passe immédiatement à Jésus-Christ qu'ils ont annoncé. Il était nécessaire, pour notre salut, que l'incorruptibilité en personne s'unît à notre nature (31). Voilà pourquoi le Fils de Dieu s'est incarné et est né d'une vierge (32, 33); il nous a sauvés par son obéissance sur la croix; il a détruit la mort et nous a donné la vie (34-37); après sa mort, il est ressuscité et nous a fait ressusciter avec lui (38, 39). Envoyés par lui, ses apôtres ont continué son œuvre et prêché sa doctrine (41). Il faut garder avec soin cette foi qu'ils ont enseignée et rester uni au Saint-Esprit qui la conserve en nous (42).

Ici commence la deuxième partie ou démonstration (43-97). Cette démon-

tration des vérités exposées plus haut est faite exclusivement par l'Ancien Testament et les prophéties. L'auteur n'y suit pas toujours un ordre absolument rigoureux, et il revient parfois sur ses pas; mais son raisonnement est très clair. Ce que la prédication apostolique enseigne de Jésus-Christ est vrai, parce que l'Ancien Testament et les prophètes l'avaient d'avance annoncé et que Jésus-Christ l'a réalisé. Ils avaient dit qu'il est coexistant au Père avant la création; qu'il apparaîtrait un jour; qu'il serait roi universel des Juifs et des Gentils (43-51). Ils avaient annoncé en détail le temps, le lieu, les circonstances de sa naissance, de sa prédication, de ses miracles, de sa passion, de sa mort, de sa résurrection, de son ascension, de son règne glorieux avec le Père (52-85). Bien plus, ils avaient prédit ce qui a suivi son ascension, la prédication des apôtres, l'abolition de la loi de Moïse, la vocation des Gentils, la fécondité de l'Église, le renouvellement intérieur produit par la nouvelle foi et le salut par Jésus-Christ (86-97). Tout cela est arrivé comme il était marqué d'avance.

Conclusion (98-100) : cette foi annoncée par les prophètes, établie par Jésus-Christ, prêchée par l'Église, est donc vraie. Ils sont donc dans l'erreur ceux qui distinguent le Créateur du Père, qui nient l'incarnation du Fils, ou qui repoussent l'Esprit prophétique. Il faut les fuir, si l'on veut arriver au salut.

Tel est le contenu de la *Démonstration*. Dès lors, il est bien vrai, comme l'a remarqué M. Harnack, qu'elle appartient au genre catéchétique par opposition au genre polémique; mais on aurait tort d'y voir, comme il l'a fait, le thème complet de ce que l'on prêchait aux fidèles de Lyon à la fin du deuxième siècle. Ce thème comprenait certainement sur les sacrements et la liturgie, sur la morale et la vie chrétienne surtout, des instructions qui, pour n'être pas complètement omises ici, n'y sont touchées qu'en passant. Le nom d'*apologie*, employé par Bardenhever, convient certainement mieux que celui de *catéchisme* pour caractériser la *Démonstration*.

2. *Destinataire. Date.* — Le traité de saint Irénée est adressé à un certain Marcien, nommé au chapitre 1er. On voit, par ce chapitre, que c'était un chrétien, ami de l'évêque, qui se trouvait éloigné de lui, et qui lui avait probablement demandé l'écrit que saint Irénée lui adresse. C'est tout ce qu'on en sait. M. Diekamp (*Theolog. Revue*, 1907, p. 245) a émis l'hypothèse que ce Marcien — peut-être converti du judaïsme — avait conservé, pour les observances juives, une inclination inquiétante, et que par là s'explique l'insistance d'Irénée à proclamer l'abolition de l'Ancienne Loi (89, 95, 96).

Quant à la date du traité, elle se fixe assez exactement. Le chapitre 99, en effet, fait mention de l'*Adversus haereses*, et en vise particulièrement le livre III, n. 9. La *Démonstration* est donc postérieure à l'époque où ce passage a été écrit. Or, le livre III de l'*Adversus haereses*, qui nomme le pape

Éleuthère, n'est pas antérieur à l'an 180, et peut être de 185-189. La *Démonstration* doit donc se mettre après l'an 180 ou même après 185-189, si l'on suppose qu'elle a été composée après l'achèvement complet de l'*Adversus haereses*. On peut en fixer vraisemblablement la date entre les années 185-203. Quant au passage du chapitre 48 sur les rois « qui haïssent maintenant [le Christ] et persécutent son nom », il n'est pas sûr qu'il y soit fait allusion précisément à la persécution de Sévère.

3. *Doctrines*. — Les enseignements contenus dans la *Démonstration* sont absolument ceux de l'*Adversus haereses*, et l'on peut dire qu'à ce point de vue sa découverte ne nous a rien appris que nous ne sussions auparavant. Cet accord prouve seulement qu'en écrivant son grand traité, l'auteur avait déjà dans l'esprit un schéma doctrinal et religieux parfaitement net et arrêté, qu'il savait présenter sous différentes formes suivant les circonstances. Aussi nous contenterons-nous d'indication sommaire¹ :

Il faut garder la règle de foi (allusion au symbole baptismal, 3); le baptême *in remissionem peccatorum* est administré au nom des trois personnes divines : il est un sceau, une renaissance (3). Le chapitre 4 contient une allusion au *Pasteur* d'Hermas sur l'unité de Dieu. Le Père est bon, miséricordieux, juste; on ne doit pas le distinguer du créateur (4, 8, 99). Le Fils est la connaissance du Père; le Saint-Esprit révèle le Fils; le Fils dispense l'Esprit (7, 47). Le Fils est antérieur à la création, éternel, Dieu comme le Père (10, 30, 43, 47). Le Saint-Esprit est la puissance du Père, l'huile de l'onction du Fils (26, 47).

Les sept anges qui s'étagent au-dessus de la terre sont habités par les anges : ici, allusion à l'Esprit septiforme d'Isaïe, xi, 2 (9). L'homme, composé d'un corps et d'une âme, a été formé à l'image de Dieu (2, 11). Il n'était pas d'abord parfait, mais comme à l'état d'enfance, et bien qu'il n'éprouvât point la concupiscence il a pu être trompé par le mauvais ange (12, 14). Adam, en péchant, s'est perdu lui et toute sa race (17, 37). Les fils de Dieu de la Genèse, vi, 2, sont les anges qui se sont unis aux filles des hommes (18).

Par son incarnation, Jésus-Christ récapitule en lui l'humanité tout entière (6); l'immortalité devait en lui devenir visible pour que nous y eussions part (31). Dans le Sauveur, le corps est uni étroitement avec la divinité (41). Ce Sauveur est le nouvel Adam : comme le premier Adam a été formé de la terre vierge et de la volonté de Dieu, ainsi le second est né d'une chair vierge et de la volonté du Père (32). Le Fils de Dieu est devenu fils de David et d'Abraham (37). La désobéissance d'Adam nous avait perdus : l'obéissance

1. Sur la doctrine de saint Irénée, en général, voir mon *Histoire des dogmes*, I, 7e édit., p. 237 et suiv. Sur sa doctrine trinitaire dans la *Démonstration*, voir F. R. M. Hircncock, *The apostolic Preaching of Irenaeus and its light on his doctrine of the Trinity* (*Hermathena*, XIV, 1906-1907, p. 307-337).

de Jésus-Christ nous délivre (31). De même encore, Ève, vierge, nous avait entraînés à la mort : l'obéissance de Marie, vierge, nous ramène à la vie (33). Contenant en lui l'humanité entière, Jésus-Christ ressuscite en lui-même l'homme tombé (38); et en lui, par le Saint-Esprit, nous attendons la résurrection future (42).

Signalons encore l'importance donnée aux dires des Anciens, à côté de l'Écriture (3, 61); la recommandation d'ajouter les œuvres à l'intégrité de la foi (98); la mention finale des trois erreurs contre les personnes divines, le gnosticisme, le docétisme et le rejet de l'Esprit prophétique, c'est-à-dire l'erreur des aloges (99). Tout cela est absolument dans la tradition de saint Irénée.

4. *L'Écriture et les écrits utilisés.* — Saint Irénée, donnant comme preuve principale de la vérité de la prédication apostolique l'Ancien Testament et spécialement les prophéties, en a cité dans son ouvrage des textes très nombreux. Ces textes sont généralement empruntés à la version des Septante. Quelques-uns cependant reproduisent des leçons de saint Justin ou se rapprochent davantage de l'original hébreu¹. L'auteur n'hésite pas, d'ailleurs, à en transporter la signification à Jésus-Christ, lors même qu'ils ont littéralement une autre application immédiate, dans la persuasion où il est que l'Église et Jésus-Christ sont partout figurés dans l'Ancien Testament. Entre ces citations, on en remarquera une de Baruch (97). Le chapitre 9 contient une allusion au livre de la Sagesse (1, 7). Une citation de Jérémie (78), qui se trouve aussi dans saint Justin (*Dialog.*, lxxii, 4), est apocryphe; une autre du même prophète (43) l'est aussi; et enfin une troisième tirée du « livre des prophètes » (77) ne se rencontre nulle part dans leur texte actuel.

En dehors de l'Écriture, il est certain qu'Irénée a utilisé Hermas, *Mandatum* 1, 1 (4) et le *Dialogue* de saint Justin; il s'est référé aussi à son grand ouvrage *Contre les hérésies* (99) et a invoqué l'autorité des presbytres, disciples des apôtres (3, 61). Mais, d'ailleurs, il n'avait pas, pour écrire sa *Démonstration*, à faire des recherches particulières et nouvelles. Sauf l'interprétation des prophéties qu'il n'avait pas donnée entièrement dans l'*Adversus haereses*, il y avait déjà mis en œuvre tous les éléments doctrinaux de son livre, et n'avait qu'à les ordonner à nouveau pour le but qu'il voulait atteindre.

III. — LA PRÉSENTE TRADUCTION.

Le texte de la version arménienne de la *Démonstration*, accompagné d'une traduction allemande, a été d'abord édité par deux évêques arméniens dans

1. Voir cette question traitée par F. R. M. Hitchcock, *Journal of theological Studies*, septembre 1907, *The apostolic Preaching of Irenaeus*.

Texte und Untersuchungen, XXXI, 1 : *Des hl. Irenaeus Schrift « Zum Erweise der apostolischen Verkündigung »*, Εἰς ἐπίδειξιν τοῦ ἀποστολικοῦ κηρύγματος, in armenischen Version entdeckt, herausgegeben und ins Deutsche übersetzt von K. TER-MEKERTTSCHIAN und E. TER-MINASSIANZ. Mit einem Nachwort und Anmerkungen von A. HARNACK, Leipzig, 1907. Une seconde traduction allemande a été publiée, en 1912, par S. WEBER (catholique), dans *Bibliothek der Kirchenvater*, Kempten, 1912¹. Enfin, une nouvelle édition du texte, accompagnée d'une traduction anglaise, est annoncée pour le tome XII, fascicule 5, de la *Patrologia orientalis* de MM. Grallin et Nau : S. IRENAEUS, *The proof of the apostolic preaching, by his Lordship the Bishop Karapet Ter Mekerttschian and Rev. S. G. Wilson*.

La traduction française que l'on trouvera ici a été faite par le R. P. J. Barthoulot, S. J., depuis longtemps missionnaire en Arménie, de la résidence de Sivas (l'ancienne Sébaste). Le P. Barthoulot l'avait déjà en grande partie écrite en Arménie, où il avait pu s'aider des conseils des hommes les plus compétents, quand la guerre l'obligea à rentrer en France, après abandon de tous ses papiers. Ce lui fut une peine sensible. Mais il ne s'est pas découragé. Tout en exerçant en France un ministère occupé, il a pu reprendre son travail et le mener, cette fois, à bonne fin.

La traduction qui suit est exclusivement son œuvre. Les notes philologiques sont également de lui. Parmi les autres, il en est que j'ai rédigées : elles sont désignées par un (T.). J'ai également rédigé les deux tables.

Les mots entre parenthèses ( ) ne font pas partie du texte : ils n'ont été ajoutés que pour en rendre l'intelligence plus facile.

Lyon, le 20 mai 1916.

J. TIXERONT.

P.-S. — L'impression de ces pages n'était pas achevée quand Dieu a rappelé à lui le R. P. Barthoulot. Ce m'est un devoir de déposer un souvenir respectueux et reconnaissant sur la tombe de ce savant modeste et de cet excellent religieux.

J. T.

1. Le même auteur a publié depuis une traduction latine : *Sancti Irenaei episcopi Lugdunensis Demonstratio apostolicae Praedicationis*, ex armeno vertit, proleg. illustr., notis locuplet. S. WEBER, Freiburg im Br., 1917.

DÉMONSTRATION DE LA PRÉDICATION APOSTOLIQUE¹

[PROLOGUE.]

1. — Je connais, mon cher Marcianus, ta ferveur en ce qui touche à la piété envers Dieu, seule voie, du reste, qui conduise l'homme à la vie éternelle : aussi, je partage ta joie et je prie pour que ton attachement inébranlable à la foi te rende agréable à Dieu, ton créateur. Que ne nous est-il donné d'être toujours ensemble, de nous aider mutuellement et d'alléger les occupations de la vie d'ici-bas par des causeries quotidiennes sur des sujets utiles ! Toutefois, comme à l'heure actuelle nous sommes éloignés l'un de l'autre, nous ne pouvons que nous entretenir un peu avec toi par lettre, et nous nous hâtons de le faire et de t'exposer en abrégé la prédication de la vérité, afin de t'affermir dans la foi. Nous t'envoyons une sorte de mémoire sur les points les plus importants, afin que par ce peu tu arrives à beaucoup ; grâce à cet abrégé, tu saisisras l'ensemble de ce corps de vérité², et ce résumé te fournira les preuves des dogmes divins. Ainsi pourras-tu recueillir des fruits de salut et confondre tous ceux qui sont dans l'erreur. Par là même, à quiconque voudra connaître notre foi, tu feras avec pleine assurance parvenir une parole saine et irréprochable³. Pour tous ceux, en effet, qui voient⁴, il n'est manifestement qu'un seul chemin illuminé par la lumière céleste ; mais ceux qui ne voient pas se trouvent en face de plusieurs routes ténébreuses et opposées. C'est le premier chemin qui conduit au royaume du ciel, en unissant l'homme à Dieu ; les autres mènent à la mort, parce qu'ils éloignent l'homme de Dieu. Il est donc nécessaire pour toi et pour tous ceux qui se préoccupent du salut de leur âme, de marcher, sans dévier jamais, avec ardeur et fermeté à la lumière de la foi, de crainte qu'en se relâchant et en s'arrêtant en route, on

1. Le grec d'Eusèbe porte Εἰς ἐπίδειξιν τοῦ ἀποστολικῆς κηρύγματος, *Pour la démonstration*, mais il n'est pas sûr que le mot εἰς ait fait partie du titre tel que l'a écrit saint Irénée. L'arménien l'a omis. Le mot ἐπίδειξις, fréquent chez saint Irénée (*Adv. haer.*, I, III, 6 ; I, IX, 4, 5 ; III, praef. ; III, III, 3 ; III, IV, 1 ; III, V, 1), a un sens précis. C'est le fait de montrer, de faire voir, de *démontrer*, de prouver la vérité d'une doctrine : en latin, *ostendere*, *ostensiones*. (T.) — 2. *Corps de vérité*, cf. *Adv. haer.*, I, IX, 4 : τῷ τῆς ἀληθείας σωματείῳ, et ORIGÈNE, *De princ.*, I, praef., 10 : ... *seriem quamdam et corpus ex horum omnium ratione perficere*. La prédication apostolique formait déjà une catéchèse synthétisée. (T.) — 3. La ponctuation du texte arménien donnerait le sens : « A quiconque voudra s'instruire, tu feras parvenir *notre* parole saine et pure ». Mais il semble préférable de rejeter la virgule après le mot suivant, et nous obtenons le sens indiqué dans notre traduction, lequel paraît plus en harmonie avec les paroles de Jésus-Christ : *Verba quae ego loquor vobis a meipso non loquor* (*Joan.*, XIV, 10 ; cf. VII, 16). — 4. La foi est une lumière et le baptême une illumination, φωτισμός. (T.)

ne reste engagé dans les passions grossières, ou qu'on ne se fourvoie et on ne s'écarte de la voie droite.

2. — L'homme étant un être vivant, composé d'une âme et d'un corps, il est juste et nécessaire de tenir compte de ces deux éléments. Et comme de ces deux côtés peuvent provenir des chutes, on distingue la sainteté du corps consistant dans la continence, qui réprime tous les appétits honteux et proscribit tous les actes mauvais, et la sainteté de l'âme, laquelle consiste dans l'intégrité de la foi en Dieu, sans y rien ajouter, ni en rien retrancher. Car la piété envers Dieu se flétrit et se corrompt par la souillure et l'impureté du corps; elle se brise, se souille et perd son intégrité sitôt que l'erreur pénètre dans l'âme. La piété conservera sa splendeur et sa beauté, tant que l'âme demeurera dans la vérité et le corps dans la pureté¹. Car que sert de connaître le vrai en paroles, si l'on profane son corps et si on le livre à des actes mauvais? Et quelle utilité peut bien procurer la sainteté du corps, si la vérité n'est pas dans l'âme? Car ceux-là se réjouissent entre eux², et s'unissent pour la lutte, afin d'amener l'homme à se poser en adversaire de Dieu³. Voilà pourquoi le Saint-Esprit, par la bouche de David, nous dit : « *Heureux l'homme qui n'est pas entré au conseil des impies*⁴ », c'est-à-dire au conseil des nations qui ne connaissent pas Dieu; car ceux-là sont impies qui n'adorent pas Dieu, l'Être réel, selon ce que le Verbe dit à Moïse : « *Je suis l'Être*⁵. » Or, ceux qui n'adorent pas Dieu, Celui qui est, ce sont des impies. « *Et (heureux celui) qui ne s'est pas arrêté dans le chemin des pécheurs.* » Et ils sont pécheurs ceux qui ont la connaissance de Dieu, et cependant ne gardent pas ses commandements; c'est, de leur part, dédain et mépris. « *Et (heureux celui) qui ne s'est pas assis dans la chaire de pestilence.* » Ils répandent la peste, les hommes imbus d'une doctrine fausse et perverse qui, non contents de se corrompre eux-mêmes, corrompent aussi les autres. Car le mot *chaire* signifie école. C'est le cas de tous les hérétiques : « *assis dans la chaire de pestilence* », ils infiltrent le venin de leur doctrine en ceux qui les écoutent.

3. — Mais tel ne sera pas notre sort, si nous avons une règle de foi inaltérable⁶, et si nous observons les commandements de Dieu, croyant en lui, le craignant parce qu'il est Maître, l'aimant parce qu'il est Père. C'est la foi qui mène à l'action⁷, car : « *Si vous ne croyez pas, dit Isaïe, vous ne com-*

1. Intégrité de la foi et des mœurs, c'est toute la perfection. (T.) — 2. *Litt.* : « ceux-là (les *vieux* qui profanent leur corps, et les *impies* dont l'âme est dans l'erreur) rient entre eux ». — 3. Nous donnons ici au mot arménien *hantimanagats* (խանդմանակաց) le sens péjoratif que le contexte semble exiger. Car expliquer cette proposition par ces mots : « afin de présenter l'homme à Dieu », c'est se mettre dans l'impossibilité de rendre raison de « l'union pour la lutte », et des textes scripturaires qui précisent cette lutte. — 4. *Ps.* 1, 1. — 5. *Erod.*, III, 14. — 6. Cf. *Adv. haer.*, I, IX, 4 : ὁ τὸν κανόνα τῆς ἀληθείας ἀκλινῆ ἐν ἑαυτῷ κατέχων, et ailleurs. (T.) — 7. *Litt.* : « l'action s'acquiert par la foi ».

*prenez pas non plus*¹ »; et la vérité mène à la foi; car entre la foi et la vérité il y a rapport fondé sur la réalité des choses², afin que nous croyions aux êtres tels qu'ils sont, et qu'en croyant à la réalité constante des êtres, nous gardions à leur égard la fermeté de notre conviction. Or, comme l'affaire de notre salut dépend de la foi³, il est juste et nécessaire que nous mettions tous nos soins à la défendre, afin d'avoir la véritable intelligence des choses.

[I. — ABBÉGÉ DE CE QU'ENSEIGNE LA PRÉDICATION APOSTOLIQUE.]

Or, voici ce que nous assure la foi, telle que les presbytres, disciples des apôtres, nous l'ont transmise⁴. Tout d'abord, elle nous oblige à nous rappeler que nous avons reçu le baptême pour la rémission des péchés, au nom de Dieu le Père, et au nom de Jésus-Christ, le Fils de Dieu, qui s'est incarné, est mort et est ressuscité, et dans l'Esprit-Saint de Dieu. Par elle, nous savons que ce baptême est le sceau de la vie éternelle et la régénération en Dieu, afin que nous soyons, non plus seulement les fils des hommes mortels, mais aussi les enfants de ce Dieu éternel et indéfectible. Nous devons toujours travailler sans relâche à nous déifier et à nous élever au-dessus de toutes les choses créées; tout est placé sous le domaine de Dieu, et tout ce qui est sous sa dépendance doit agir pour lui, car Dieu n'est maître et seigneur que de ce qui est sien, et tout est à Dieu. Et c'est pourquoi Dieu est le Maître souverain et tout vient de Dieu.

4. — En effet, les choses créées doivent nécessairement tirer le principe de leur existence de quelque cause première; et le principe de tout, c'est Dieu. Lui ne vient de personne, et c'est de lui que viennent toutes choses. Il est donc juste et nécessaire d'admettre d'abord qu'il y a un Dieu, le Père, qui a fait et formé toutes choses, qui a fait que ce qui n'était pas existât, et qui soutient tout sans avoir besoin de soutien⁵. Dans ce tout est compris ce que nous appelons le monde, et dans le monde, l'homme. Or, ce monde aussi a été créé par Dieu.

5. — Voici donc l'exposé de la doctrine. Un seul Dieu, le Père, incréé, invisible, créateur de tout, au-dessus duquel et après lequel il n'y a pas d'autre Dieu⁶. Ce Dieu est intelligent, et c'est pourquoi il a fait les créatures par le Verbe. Et Dieu est esprit, aussi est-ce par l'Esprit qu'il a embelli

1. *Isaïe*, VII, 9. — 2. *Litt.* : « la vérité fait acquérir la foi, car la foi est fondée sur ce qui est vraiment l'être des choses ». — 3. *Litt.* : « la continuation de notre salut, c'est la foi ». — 4. Cf. 61. On sait quelle autorité attribue saint Irénée au témoignage des presbytres par qui il se rattache aux apôtres. (T.) — 5. Cf. *HERMAS*, *Mandat.* I, 1. — 6. Contre les gnostiques qui imaginaient un Père inconnaissable, supérieur au Dieu créateur. (T.)

toutes choses, comme dit le prophète : « *C'est par le Verbe du Seigneur que les cieuv ont été établis, et c'est par son Esprit qu'est toute leur force*¹. » C'est le Verbe qui pose la base, c'est-à-dire qui travaille pour donner à l'être sa substance et le gratifie de l'existence², et c'est l'Esprit qui procure à ces différentes forces leur forme et leur beauté; c'est donc avec justesse et convenance que le Verbe est appelé Fils, tandis que l'Esprit est appelé Sagesse de Dieu³. Aussi l'apôtre Paul dit très justement : « *Un seul Dieu, le Père, qui est au-dessus de tous, et avec tous et en nous tous*⁴. » En effet, celui qui est au-dessus de tous, c'est le Père; mais celui qui est avec tous, c'est le Verbe, puisque par son moyen tout a été fait par le Père; et celui qui est en nous tous, c'est l'Esprit, qui crie : « *Abba, Père*⁵! » et qui façonne et élève⁶ l'homme à la ressemblance de Dieu. Or, l'Esprit montre le Verbe; aussi les prophètes annonçaient-ils le Fils de Dieu. Mais le Verbe sert de lien⁷ à l'Esprit; et c'est pourquoi l'interprète des prophètes, c'est lui-même : il conduit et élève l'homme jusqu'au Père.

6. — Voici l'enseignement méthodique de notre foi, la base de l'édifice et le fondement de notre salut : Dieu le Père, incréé, inengendré⁸, invisible, Dieu unique, créateur de tout : c'est le premier article de notre foi. Quant au second article, le voici : c'est le Verbe de Dieu, le Fils de Dieu, Jésus-Christ, Notre-Seigneur, qui est apparu aux prophètes en la forme décrite dans leurs oracles et selon l'économie spéciale du Père, [le Verbe] par lequel tout a été fait et qui, dans la plénitude des temps, pour récapituler et contenir toutes choses⁹, s'est fait homme, né des hommes, s'est rendu visible et palpable, afin de détruire la mort et de montrer la vie, et de rétablir l'union entre Dieu et l'homme. Quant au troisième article, c'est le Saint-Esprit qui a parlé par les prophètes, a enseigné à nos Pères les choses divines et a conduit les justes dans la voie de la justice; c'est lui qui, dans la plénitude des temps, a été répandu d'une manière nouvelle sur l'humanité, tandis que Dieu¹⁰ renouvelait l'homme sur toute la terre.

1. *Ps.* xxxii, 6. — 2. *Litt.* : « c'est le Verbe qui établit (affermit, pose la base), c'est-à-dire qui agit pour le corps et gratifie l'être de sa substance ». — 3. Cf. *Adv. haer.*, IV, xx, 3 et *passim*. — 4. *Eph.*, iv, 6. — 5. *Gal.*, iv, 6. — 6. *Litt.* : « qui façonne en ornant ». — 7. *Litt.* : « joint, unit par articulation l'Esprit ». Pour saisir toute la force de ce mot *joquymyguñt*, il faut se rapporter au chapitre 7. Le Verbe unit l'Esprit aux âmes des justes, et il unit d'autre part ces âmes ainsi pénétrées de l'Esprit au Père. — 8. *Litt.* : « sans support, qui n'est soutenu par personne ». Cf. *Adv. haer.*, V, xviii, 2 : « *Verbum portatum a Patre.* » (T.) — 9. Doctrine de la récapitulation, *ἀνακεφαλαιώσις*, chère à saint Irénée. La rédemption est une reprise de la création; Jésus-Christ est un nouvel Adam qui contient toute l'humanité. (T.) — 10. Le génitif-datif employé comme sujet est d'un usage fréquent en arménien littéraire. Ce n'est pas précisément le génitif absolu des Grecs; car en arménien, le génitif-datif, tout en étant uni à un participe passé non décliné, devient encore sujet de la proposition principale elle-même. Est-ce

7. — Aussi quand nous sommes régénérés par le baptême qui nous est donné au nom de ces trois personnes, nous sommes enrichis dans cette seconde naissance des biens qui sont en Dieu le Père, par le moyen de son Fils avec le Saint-Esprit. Car ceux qui sont baptisés¹ reçoivent l'Esprit de Dieu, qui les donne au Verbe, c'est-à-dire au Fils; et le Fils les prend et les offre à son Père, et le Père leur communique l'incorruptibilité. Ainsi donc sans l'Esprit, on ne peut voir le Verbe de Dieu; et sans le Fils, nul ne peut arriver au Père; puisque la connaissance du Père, c'est le Fils, et la connaissance du Fils de Dieu s'obtient par le moyen de l'Esprit-Saint²; mais c'est le Fils qui, par office, distribue l'Esprit, selon le bon plaisir du Père, à ceux que le Père veut et comme le Père le veut.

8. — Et c'est par l'Esprit que le Père est appelé Très-Haut et Tout-Puissant et Seigneur des armées, afin de nous apprendre que ce Dieu lui-même est le créateur du ciel et de la terre et de tout l'univers, l'auteur des anges et des hommes et le Seigneur de toutes choses, celui par lequel tout existe et tout se conserve; qu'il est miséricordieux, compatissant et plein de tendresse; qu'il est bon, juste; qu'il est le Dieu de tous, des Juifs, des Gentils et des croyants. Mais à l'égard des croyants, il est comme un Père, car à la fin des temps il a ouvert le Testament de la filiation adoptive. Par rapport aux Juifs, il est comme un Maître et un législateur; car au milieu des temps les hommes ayant oublié Dieu, s'étant éloignés de lui et révoltés contre lui, il les a mis en esclavage sous le joug de la Loi, afin de leur apprendre qu'ils ont un Maître, créateur et principe, par qui nous sommes gratifiés d'un souffle de vie, et que nous lui devons un culte d'adoration et le jour et la nuit. A l'égard des Gentils, il est comme le principe créateur et le souverain. Mais en même temps il est pour tous Providence et (Père) nourricier, Roi et Juge; nul ne peut échapper à son jugement, pas

aussi le cas d'un génitif-datif sujet, dans cette dernière incidente introduite par un gérondif? Ou bien ce substantif ne serait-il qu'un régime indirect, une sorte de datif d'avantage? Le sens nous oblige à voir ici un génitif-datif, sujet du gérondif, et nous traduisons : « tandis que Dieu renouvelait l'homme sur toute la terre ». Tous les philologues reconnaissent la haute compétence de M. Jacques Marr, doyen de l'Académie des sciences à Petrograd. Voici la réponse qu'il a eu l'obligeance de me faire sur ce point : « A la fin du chap. 6 de la *Démonstration* de saint Irénée, il faut nécessairement que le gérondif ait ce génitif-datif pour sujet : *il n'est pas possible de traduire autrement*. Quant à la question générale de savoir si ce génitif-datif sujet de propositions principales est une anomalie exclusivement propre à l'arménien, on ne peut plus le dire; plusieurs autres langues ont cette même particularité. »

1. *Litt.* : « levés » des fonts baptismaux. — 2. Cf. *Adv. haer.*, V, xxxvi, 2 : « Hanc esse ordinationem et dispositionem eorum qui salvantur dicunt presbyteri... per Spiritum quidem ad Filium, per Filium autem ascendere ad Patrem », IV, vi, 7 : « Agnitio enim Patris, Filius. » (T.)

plus le Juif que le Gentil, pas plus le croyant prévaricateur que l'ange¹. Quant à ceux qui maintenant ne se rendent pas à sa bonté, ils connaîtront sa force au jour du jugement. A ce propos, le bienheureux apôtre dit : « *Vous ne savez pas que la bonté de Dieu vous appelle à la pénitence? Mais par votre endurcissement et la dureté de votre cœur vous amassez sur vous des trésors de colère au jour de la justice de Dieu, qui rendra à chacun selon ses œuvres*². » C'est lui qu'on appelle dans la Loi le Dieu d'Abraham et le Dieu d'Isaac et le Dieu de Jacob, Dieu des vivants, encore que la grandeur et la sublimité de ce Dieu soit inénarrable.

9. — Or le monde se compose de sept cieux³, où habitent les Vertus, et les Anges, et les Archanges, qui remplissent les fonctions du culte envers Dieu tout-puissant et auteur de toutes choses. Ce n'est pas que Dieu ait besoin des anges; mais il ne veut pas les laisser oisifs, inutiles et incapables. Et c'est pour cela que l'esprit de Dieu se contente d'exercer son influence au dedans; et le prophète Isaïe⁴ énumérant sept formes de culte, parle de cet Esprit qui se reposera sur le Fils de Dieu, c'est-à-dire sur le Verbe au moment de son incarnation. Et en effet : « *L'Esprit de Dieu, dit-il, se reposera sur lui, esprit de sagesse et d'intelligence, esprit de conseil et de force, esprit de science et de piété; l'Esprit le remplira de crainte de Dieu*⁵. » Or, le premier ciel, le plus élevé, celui qui contient les autres, c'est la sagesse; le second, c'est celui d'intelligence; le troisième, celui de conseil; et le quatrième, à partir d'en haut en descendant, c'est celui de force; et le cinquième, celui de science; et le sixième, celui de piété; et le septième est, selon nous, ce firmament, plein de la crainte de cet Esprit qui illumine les cieux. Or Moïse en a donné l'idée dans le candélabre à sept branches, qui était continuellement allumé dans le sanctuaire. En effet, il a établi le culte à l'image des cieux, et c'est pourquoi le Verbe lui dit : « *Vous ferez tout à fait selon le modèle que vous avez vu sur la montagne*⁶. »

10. — Or ce Dieu est glorifié par son Verbe, qui est son Fils éternel, et par l'Esprit-Saint, qui est la sagesse du Père de tous. Et ces deux (personnes divines), le Verbe et la Sagesse, ont à leur service une armée (d'es-

1. Tout ceci est dirigé contre Marcion qui distinguait deux dieux : l'un juste et strict, Dieu des juifs et créateur; l'autre bon et miséricordieux, Dieu des chrétiens. (T.) — 2. *Rom.*, II, 4-6. — 3. Saint Irénée dit, dans *Adv. haer.*, I, v, 2 (cf. IV, 1. 1), que les gnostiques comptaient sept cieux qu'ils identifiaient avec leurs éons et les anges. Ici, il admet lui-même sept cieux entre lesquels il distribue les anges. Chaque catégorie de ces anges représente une des formes de culte et de vertu mentionnées par Isaïe, XI, 2. (T.) — 4. *Littér.* : « et qu'il (le Saint-Esprit) est mentionné par le prophète Isaïe dans sept formes de culte, qui se reposeront sur le Fils de Dieu, c'est-à-dire sur le Verbe à sa venue comme homme ». — 5. *Isaïe*, XI, 2. Les mots « esprit de science » ont été omis dans le manuscrit par inadvertance du copiste. — 6. *Ev.*, xxv, 40.

prits angéliques) appelée les Chérubins et les Séraphius ¹, qui glorifient Dieu par leur chant perpétuel; et enfin toutes les créatures célestes ² doivent rendre gloire à Dieu, le Père de tous. C'est lui qui, par son Verbe, a composé le monde, et dans ce monde il y a aussi des anges. Et il a donné au monde entier des lois pour que chaque être se tint à sa place sans dépasser les limites fixées par Dieu, et accomplit l'œuvre prescrite à chacun d'eux.

11. — Quant à l'homme, il l'a créé de ses propres mains, en prenant de la terre la plus menue et la plus pure, et en unissant avec mesure sa force à la terre ³. A cet effet, il imprima sa propre ressemblance à sa créature, afin que l'on vit bien qu'elle est à l'image de Dieu. Car l'homme créé a été placé sur la terre pour y être l'image de Dieu. Afin de donner la vie à l'homme, Dieu souffla sur son visage, et ce souffle vivificateur rendit l'homme semblable à Dieu. Il fut créé libre et maître de ses actes, et fut destiné par ce même Dieu à commander à tout ce qui serait sur la terre. De grandes créations dans le monde avaient été préparées par Dieu, avant que l'homme fût créé. Un lieu fut donné à l'homme, qui s'y trouvait pourvu de tout. En ce lieu Dieu, créateur de toutes choses, avait placé des serviteurs ayant chacun son office particulier. Un chiliarque administrateur était le gardien de ce lieu et était placé à la tête de ses compagnons de service. Ces serviteurs étaient des anges; quant au chiliarque administrateur, c'était un archevêque.

12. — Or (Dieu) fit l'homme maître de la terre et de tout ce qu'elle renferme; il l'établit aussi spécialement maître des êtres qui devaient le servir. Mais tandis que ces derniers étaient dans toute leur force, le maître, c'est-à-dire l'homme, était encore petit; c'était un enfant qui devait nécessairement grandir pour atteindre sa perfection ⁴. Pour qu'il pût vivre et croître dans la joie et le bien-être, Dieu lui avait préparé la meilleure contrée du monde au point de vue de l'air, de la beauté, de la lumière, de la nourriture, des plantes, des fruits et des eaux; rien ne lui manquait de ce qui convient pour les besoins de la vie. Et cet endroit se nommait le Paradis. Et ainsi le Paradis était beau et bon. Le Verbe de Dieu ⁵ s'y rendait tous les jours, s'y prome-

1. *Littér.* : « La force de ceux-ci, du Verbe et de la Sagesse, s'appelle les Chérubins et les Séraphins ». — 2. *Littér.* : « tout ce dont les cieux sont composés doit rendre gloire... ». — 3. Le verbe employé dans cette phrase, *kharniat* (κρῆμα), ne signifie pas toujours *mélanger, mêler*; il a aussi simplement le sens d'*unir*. Les hétérodoxes ont par trop abusé de ce mot à cause de son imprécision. C'est ce qui a obligé les catholiques à ne plus employer ce terme dans les discussions théologiques contre les monophysites, puisque ces derniers n'admettaient que le sens faux de ce mot. — 4. L'idée qu'Adam a été créé dans un état d'enfance au moins spirituelle se retrouve dans *Adv. haer.*, IV, xxxviii, 1-4; cf. CLÉMENT D'AL., *Cohortatio XI*; *Strom.*, III, 14, 17. (T.) — 5. Comme saint Justin, saint Irénée attribue les théophanies au Verbe. (T.)

nant, s'entretenant avec l'homme des choses de l'avenir, et s'appliquant avant tout à lui faire comprendre qu'il habiterait et s'entreprendrait avec lui, et qu'il demeurerait avec les hommes pour leur enseigner la justice. Mais l'homme était un enfant; il n'avait pas encore le parfait usage de ses facultés, aussi fut-il facilement trompé par le séducteur.

13. — Or, tandis qu'Adam se promenait dans le Paradis, Dieu, qui s'y trouvait, fit comparaître devant lui tous les animaux et lui prescrivit de donner un nom à chacun; et Adam imposa un nom à chacun des êtres vivants. Dieu résolut aussi de donner un aide à l'homme; alors il parla ainsi : « *Il n'est pas bon que l'homme soit seul; faisons-lui un aide qui lui soit semblable* ¹. » Car, parmi tous les êtres vivants, il n'en était aucun qui fût un aide égal, proportionné et semblable à Adam. Or, Dieu lui-même envoya une extase à Adam et l'endormit; et pour l'accomplissement de son chef-d'œuvre ², Dieu voulut qu'Adam tombât dans le sommeil, qui auparavant n'existait pas au Paradis. Dieu prit une des côtes d'Adam et il reforma la chair à sa place; et de cette côte qu'il avait tirée, il fit la femme; puis il la mit en présence d'Adam. A cette vue Adam s'écria : « *Voici maintenant l'os de mes os, la chair de ma chair; elle sera appelée femme, parce qu'elle vient d'un homme qui est le sien* ³. »

14. — Adam et Eve — tel est le nom de la femme — étaient nus et ils ne rougissaient pas, car ils étaient innocents et n'avaient que des pensées pures comme celles des enfants ⁴; rien n'entraît dans leur esprit et leur intelligence qui pût faire naître dans l'âme des désirs mauvais et des mouvements honteux. C'est qu'alors ils gardaient l'intégrité de leur nature, car ce qui leur avait été insufflé au moment de la création était un souffle de vie. Or, tant que ce souffle conservait son intensité et sa force, il mettait leur pensée et leur esprit à l'abri du mal. C'est pourquoi ils ne rougissaient point s'ils s'embrassaient et se prodiguaient d'innocentes caresses, comme des enfants.

15. — Mais afin que l'homme ne se crût pas trop grand et ne s'enflât point par orgueil, comme s'il n'avait pas de maître: afin que, dans ses rapports avec Dieu, son créateur, il ne se méprît pas sur le pouvoir et les franchises qui lui avaient été donnés, en dépassant les bornes qui lui avaient été posées, et de peur qu'en se flattant dans des pensées d'orgueil il ne se révoltât contre Dieu, une loi lui fut donnée par Dieu, pour lui apprendre qu'il a un maître, le Seigneur de toutes choses. Et (Dieu) lui traça quelques limites, afin que, s'il gardait les commandements de Dieu, il pût rester toujours dans l'état où il était, c'est-à-dire immortel; tandis que s'il n'y restait pas fidèle, il devint

1. *Genèse*, II, 18. — 2. *Litt.* : « une œuvre parmi les œuvres », c'est-à-dire un chef-d'œuvre. — 3. *Gen.*, II, 13. — 4. *Litt.* : « des pensées d'enfants, enfantines ». Cf. *Adv. haer.*, III, II, 4.

sujet à la mort et retournât à la terre d'où il avait été tiré. Et voici quel était le précepte : « *Vous prendrez et mangerez de tous les arbres qui sont dans le Paradis; mais il n'y a qu'un seul arbre d'où dépend la connaissance du bien et du mal, n'y touchez point; car, du jour où vous en mangerez, vous mourrez de mort*¹. »

16. — L'homme n'observa pas ce commandement, mais il désobéit à Dieu et fut égaré par l'ange. Celui-ci, à la vue des nombreuses faveurs que l'homme avait reçues de Dieu, lui porta envie et en fut jaloux; il causa la ruine de l'homme² et le rendit pécheur en le faisant consentir à violer le commandement de Dieu. Le chef et l'instigateur du péché, ce fut l'ange par fourberie; lui qui avait péché contre Dieu, fut frappé, et il fit chasser l'homme du Paradis. Et parce que, suivant ses penchants, il s'était révolté et avait abandonné Dieu, il s'appelait Satan, selon l'expression hébraïque, ce qui signifie révolté; mais c'est celui-là même qui est aussi appelé diable. Or, Dieu maudit le serpent, qui avait servi de suppôt au diable, et cette malédiction atteignit la bête elle-même, ainsi que l'ange ou Satan, qui s'était caché et blotti en elle. Puis il chassa l'homme loin de sa présence, l'exila et le fit habiter sur le chemin allant alors du côté du Paradis, car le pécheur n'est pas reçu dans le Paradis.

17. — Une fois chassés du Paradis, Adam et Ève, sa femme, tombèrent dans de nombreuses afflictions de doute et de souffrances, passant en ce monde dans la douleur, les travaux et les gémissements. En effet, c'était sous les rayons du soleil qu'Adam travaillait la terre, et elle produisait des épines et des ronces, châtement du péché. Alors s'accomplit ce qui est écrit : « *Adam connut sa femme, et elle conçut et enfanta Caïn; et après celui-ci elle enfanta Abel*³. » Mais l'ange rebelle qui avait entraîné l'homme à la désobéissance, qui l'avait rendu pécheur et qui avait été cause de son expulsion du Paradis, (l'ange, 'dis-je,) ne se contenta pas de ce premier mal, il en fit commettre un second entre les deux frères. Car, ayant rempli Caïn de son esprit, il le rendit fratricide. Ainsi mourut Abel, tué par son frère; et par là il était signifié que quelques-uns seraient persécuteurs et oppresseurs, et deviendraient homicides; mais que ce seraient les méchants qui tueraient et persécuteraient les justes. Là-dessus, la colère de Dieu s'aggrava; il maudit Caïn, et il arriva que toute sa race, de génération en génération, devint semblable à son père. Et Dieu suscita à Adam un autre fils, à la place d'Abel qui avait été tué.

1. *Gen.*, II, 16, 17. — 2. Il me semble qu'on ne peut pas traduire : « (Satan) se perdit lui-même », c'était déjà fait. De plus, le régime du verbe n'est pas un pronom réfléchi, s'il est seul sans pronom personnel : *q̄l̄h̄p̄h̄* signifie *ipsum* et doit se rapporter au complément de la proposition qui le précède immédiatement, à savoir *h̄d̄m*, à lui (homme). — 3. *Gen.*, III, 1.

18. — Et le mal, se répandant et se propageant de plus en plus, finit par atteindre toute la race humaine, au point qu'il ne restât plus parmi eux que quelque rare semence de justice. Et en effet, des unions illégitimes avaient lieu sur la terre; des anges ayant eu commerce avec les filles des enfants des hommes, celles-ci leur donnèrent des enfants qui, à cause de leur taille extraordinaire, furent appelés fils de la terre¹. Or, les anges firent présent à leurs femmes de leçons de malice, car ils leur enseignèrent les vertus des plantes et des légumés, l'emploi des couleurs et le fard, la découverte des matières précieuses, la magie, les haines, les amours, les passions, les suggestions mauvaises, les secrets de la sorcellerie, toute sorte de divination et l'idolâtrie propre à ceux qui ont la haine de Dieu² : tout cela, en pénétrant dans le monde, y répandit un torrent de mal, et la justice alla en s'affaiblissant.

19. — Quand la justice de Dieu, pour châtier le monde, déchaina le déluge, dix siècles après la création du premier homme, il ne se trouvait qu'un seul juste, Noé. A cause de sa justice, il fut sauvé, et avec lui sa femme et ses trois fils, ainsi que les trois femmes de ses fils; ils furent enfermés dans l'arche avec tous les animaux que Dieu avait désignés à Noé pour les y introduire avec lui. Et comme le fléau destructeur s'était étendu à tout, aux hommes et même aux animaux qui étaient sur la terre, la source de ces êtres fut conservée dans l'arche. Les trois fils de Noé étaient Sem, Cham et Japhet, par qui la race (humaine) se multiplia de nouveau; ils furent la souche des hommes après le déluge.

20. — Mais l'un d'eux tomba sous le coup des malédictions; les deux autres héritèrent de la bénédiction à cause de leurs œuvres. En effet, le plus jeune d'entre eux, appelé Cham, se moqua de son père; et à cause de l'insulte et du mépris témoigné à son père, il fut condamné pour péché d'impiété, et maudit, et il fit retomber les malédictions sur tous ceux qui naquirent de lui : il arriva donc que toute sa race après lui fut maudite, s'accrut et se multiplia dans le péché. Au contraire, Sem et Japhet, ses frères, à cause de leur piété filiale envers leur père, furent comblés de bénédictions. Or, la malédiction de Cham, lancée contre lui par son père Noé, était celle-ci : « *Maudit soit le fils de Cham, qu'il soit le serviteur de ses frères*³ ! » Ses enfants eurent une nombreuse postérité sur la terre; durant quatorze siècles, elle se développa dans leur pays, jusqu'au jour où elle fut moissonnée par Dieu, qui lui fit subir sa

1. Cette explication de *Genèse*, vi, 2-4, était courante au temps d'Irénée et se retrouve dans beaucoup d'anciens écrivains. Elle remonte aux apocryphes juifs. (T.) — 2. Ceci est encore une tradition juive. Ce sont les anges prévaricateurs qui ont fait connaître, aux femmes auxquelles ils se sont unis, tous les secrets de la coquetterie féminine, le fard, les artifices de toilette, les philtres et les incantations d'amour. Cf. TERTULLIEN, *De cultu feminarum*, 1, 2; 11, 10; S. CYPRIEN, *De habitu virginum*, 14-17; et le *Livre d'Hénoch*, ch. VIII, 1-3 (édit. F. MARTIN, auquel renvoie Tertullien). T. — 3. *Gen.*, ix, 25.

condamnation. Car les Chananéens, et les Gôthéens, et les Phérézcens, et les Hévéens, et les Amorrhéens, et les Jébuséens, et les Gergéséens, et les habitants de Sodome, de l'Arabie et de la Phénicie, tous les Égyptiens et les Libyens¹ sont de la race de Cham : sur eux tombèrent les malédictions qui frappent longtemps les impies.

21. — De même que la malédiction suivit son cours, ainsi la bénédiction alla s'étendant sur la postérité bénie, à l'égard de chacun selon son rang. Sem, le premier d'entre eux, fut béni en ces termes : « *Béni soit le Seigneur, le Dieu de Sem ! Et Cham sera son serviteur*². » L'efficacité de cette bénédiction se manifesta en ce que Dieu, le Seigneur de tous, devint la possession privilégiée de la piété de Sem. Cette bénédiction, en se développant, arriva à Abraham, humble rejeton de la postérité de Sem, au dixième siècle. Et c'est pourquoi le Père et le Dieu de tous daigna s'appeler le Dieu d'Abraham, et le Dieu d'Isaac, et le Dieu de Jacob ; car ce fut sur Abraham que s'accumula et se fixa la bénédiction de Sem. Quant à la bénédiction de Japhet, la voici : « *Que Dieu donne de l'espace à Japhet et (le) bénisse dans la maison de Sem ! Et Cham sera son serviteur*³ » : c'est-à-dire cette bénédiction a fleuri à la fin des temps ; le Seigneur l'a manifestée dans la vocation des Gentils, Dieu ayant étendu son appel jusqu'à eux. En effet : « *Leur voix s'est étendue à toute la terre et leur parole jusqu'aux extrémités du monde*⁴. » Or, les mots « *donner de l'espace* » signifient la vocation des Gentils, c'est-à-dire l'Église, et les mots « *Japhet habitera dans la maison de Sem* » signifient (qu'il habitera) dans l'héritage des Pères⁵, ayant reçu en Jésus-Christ les droits d'aînésse. Or, c'est dans l'ordre où chacun a été béni qu'il reçoit régulièrement, par voie de descendance, le fruit de la bénédiction.

22. — Mais après le déluge, Dieu s'engagea par serment vis-à-vis de l'univers, et principalement vis-à-vis des animaux et des hommes, à ne plus détruire par un déluge tout ce qui renaîtrait sur la terre ; et il leur donna un signe : « *Lorsque j'aurai couvert le ciel d'un nuage, l'arc apparaîtra dans la nue et je me souviendrai du serment de mon alliance, et je ne détruirai plus par l'eau toute chair qui se meut sur la terre*⁶. » Et il modifia la nourriture de l'homme, et lui permit de manger de la viande ; car depuis la création d'Adam jusqu'au déluge les hommes ne se nourrissaient que de légumes et des fruits des arbres ; il ne leur était pas permis de manger de la viande. Comme les trois fils de Noé étaient la souche de la race humaine, Dieu les bénit pour qu'ils se multipliasent et s'accrussent, en disant : « *Croissez et multipliez-vous et remplissez la terre et soyez-en les maîtres. Vous serez craints et redoutés de tout ani-*

1. Le texte arménien porte « Lydiens », évidemment par suite d'une erreur de copiste. — 2. *Gen.*, ix, 26. — 3. *Gen.*, ix, 27. — 4. *Ps.* xviii, 5. — 5. C'est-à-dire qu'il participera à l'héritage des Pères. — 6. *Gen.*, ix, 14. 15.

mal de la terre et de tout oiseau du ciel; et ils vous serviront de nourriture, comme les légumes et les herbes. Seulement vous ne mangerez point de viande avec le sang de son âme (lit. souffle). Et votre sang à vous j'en demanderai compte à tout animal et à l'homme. Quiconque aura versé le sang de l'homme, son sang sera versé en compensation; car Dieu a fait l'homme à son image¹. » L'image de Dieu, c'est le Fils, à la ressemblance duquel l'homme a été fait. Et c'est pour cela qu'il (le Fils) est apparu à la fin des temps, pour montrer que son image lui ressemble. Après ce pacte, la race humaine issue de ces trois enfants se multiplia; et la terre n'avait qu'une seule lèvre, c'est-à-dire une seule langue.

23. — Or les hommes, s'étant levés, s'éloignèrent de ce pays d'Orient; et tandis qu'ils s'avançaient dans leur marche, ils arrivèrent dans l'immense plaine de Sinnaar. Là ils entreprirent de bâtir une tour, au moyen de laquelle ils espéraient pouvoir s'élever jusqu'au ciel, laissant ainsi aux générations suivantes un monument qui perpétuât le souvenir de leur génie. L'édifice était fait de briques et d'asphalte. Et leur audacieuse témérité s'accroissait d'autant plus qu'après d'hommes ayant tous la même idée et le même but, l'unité de langue les aidait puissamment à réaliser un dessein si bien arrêté. Or, Dieu, ne voulant pas que l'œuvre pût être achevée, divisa leur langue, en sorte qu'ils ne purent plus s'entendre. Et ainsi divisés, ils se séparèrent et prirent possession du monde. Ils habitaient par groupes, par tribus, chacun selon sa langue particulière : de là tant de peuplades et de langues différentes sur la terre. Or comme trois races d'hommes avaient pris possession de la terre et que l'une d'elles était sous le coup de la malédiction, deux avaient été bénies, et la première bénédiction fut pour Sem, dont la postérité habitait l'Orient et occupait le pays des Chaldéens.

24. — Et dans les temps anciens, c'est-à-dire au dixième siècle après le déluge, Abraham désira savoir ce qui lui revenait de la bénédiction de son premier père, et s'enquit du Dieu qu'il devait attendre. Et comme, selon l'inclination et les goûts de son âme, il parcourait le monde, se demandant où est Dieu, et comme il faiblissait et s'arrêtait dans ses recherches, Dieu prit en pitié celui qui ne le recherchait qu'en secret; il se montra à Abraham par le moyen du Verbe, comme par un rayon, et se fit connaître. Car du ciel il lui adressa la parole et lui dit : « *Éloigne-toi de ton pays et de ta race et de la maison de ton père; viens et passe dans le pays que je te montrerai et habite là*². » Et ajoutant foi à la voix du ciel, alors qu'il était déjà d'un âge mûr, qu'il avait soixante-dix ans et qu'il était marié, il sortit de la Mésopotamie avec sa femme, et emmena avec lui Loth, fils de son frère défunt. Et quand il fut arrivé dans le pays appelé maintenant la Judée, alors qu'elle était habitée par sept peuplades de la race de Cham, Dieu lui apparut encore

1. *Gen.*, IX, 1-6. — 2. *Gen.*, XII, 1.

et lui dit : « *Je te donnerai cette terre à toi et à ta postérité pour la posséder à jamais* ¹. » Et il lui prédit que sa postérité serait errante dans un pays qui ne serait pas le sien, qu'elle y serait maltraitée, réduite aux souffrances et à l'esclavage pendant quatre cents ans, et qu'au quatrième siècle suivant, elle retournerait dans la terre promise à Abraham, car Dieu avait condamné cette nation qui avait réduit en servitude sa postérité. Et afin qu'Abraham connût la prodigieuse fécondité et la gloire de sa race, Dieu, pendant la nuit, le fit sortir de sa tente et lui dit : « *Lève les yeux au ciel, regarde et compte, si tu peux, les astres du firmament; il en sera ainsi de ta postérité* ². » Et Dieu voyant qu'Abraham n'hésitait pas et croyait de toute son âme, il lui rendit témoignage par l'Esprit-Saint en disant dans l'Écriture : « *Et Abraham crut, et cela lui fut imputé à justice* ³. » Et il était incircconcis, quand ce témoignage fut rendu. Et pour que la supériorité de sa foi fût connue par un signe, il lui donna la circoncision, sceau de la justice qu'avait obtenue par la foi celui qui était incircconcis ⁴. Après cela Sara, qui était stérile, lui donna un fils, Isaac, selon la promesse de Dieu; et il le circoncit d'après le pacte que Dieu avait conclu: et Isaac engendra Jacob. Et ainsi l'antique bénédiction accordée à Sem au commencement fut transmise à Abraham, et d'Abraham à Isaac, et d'Isaac à Jacob, comme un héritage spirituel qui leur était échu en partage; c'est pourquoi Dieu fut appelé le Dieu d'Abraham et le Dieu d'Isaac et le Dieu de Jacob. Et Jacob engendra douze enfants, qui donnèrent leur nom aux douze tribus d'Israël.

25. — La famine s'abattit sur toute la terre, et il arriva qu'il n'y eut plus de vivres qu'en Égypte. Alors Jacob quitta son pays et vint avec toute sa famille habiter en Égypte. Et le nombre de tous ces émigrants était de soixante-quinze personnes; et en quatre cents ans, comme l'oracle l'avait attesté d'avance, il s'éleva à six cent soixante mille. Et comme ils étaient accablés de tribulations et de mauvais traitements sous le joug d'un dur esclavage, et comme ils gémissaient et poussaient des cris vers Dieu, le Dieu de leurs pères Abraham, Isaac et Jacob, ce même Dieu les tira d'Égypte par le moyen de Moïse et d'Aaron, et il frappa les Égyptiens de dix plaies. La dernière plaie fut d'envoyer un ange exterminateur qui fit périr tous les premiers-nés, hommes et animaux. Il sauva donc la vie aux enfants d'Israël,

1. *Gen.*, xii, 2. — 2. *Gen.*, xv, 5. — 3. *Gen.*, xv, 6. — 4. C'est évidemment ici une partie du texte de saint Paul, *Rom.*, iv, 11. Dans le manuscrit arménien on lit ici le mot *incircconcision*, *անթրիստութեանն*, *anthelpadouthian*, au lieu de *justice*, *արդարութեանն*, *artarouthian*. Ce qui devrait se traduire littéralement : « *sceau de l'incircconcision de la foi de celui qui était dans l'état d'incircconcision* ». C'est manifestement une erreur de copiste. Il faut rétablir le vrai sens de cette phrase en remettant le terme de saint Paul, *կնիք արդարութեան հաստաց' սր լանթրիստութեանէ անսի*, que saint Irénée avait en vue dans ce chapitre.

et il révéla mystérieusement la passion du Christ en ordonnant d'immoler un agneau sans tache, dont le sang devait servir aux Hébreux pour oindre (les portes de) leurs maisons et les préserver du châtimeut. Et le nom de ce mystère est la Passion¹, cause de la délivrance. Et Dieu divisa la mer Rouge et prit toutes sortes de mesures pour conduire les enfants d'Israël au désert. Quant aux Égyptiens qui, en les poursuivant, étaient aussi entrés dans la mer, ils périrent tous. C'est ainsi que Dieu châtia ceux qui avaient maltraité injustement les enfants d'Abraham.

26. — Et dans le désert Moïse reçut de Dieu la Loi, les dix commandements écrits par le doigt de Dieu sur des tables de pierre. Par le doigt de Dieu il faut entendre ce qui est étendu par le Père dans le Saint-Esprit², et puis les préceptes de la Loi et le droit, imposés et prescrits par lui aux enfants d'Israël. Et sur l'ordre de Dieu, il fit le tabernacle selon le modèle qu'il avait vu sur la terre; c'était une image de ce qui est spirituel et invisible dans le ciel³, un tableau de la forme de l'Église, ainsi que la prophétie des choses futures. Cela comprenait les vases, les autels et l'arche où il mit les tables. Et il établit aussi des prêtres, Aaron et ses enfants, et il donna le sacerdoce à toute sa tribu; c'étaient les fils de Lévi. D'ailleurs ce fut par ordre de Dieu qu'il appela d'avance toute cette même tribu pour remplir les fonctions du culte dans le temple de Dieu. Il leur donna la loi

1. Le mot arménien *ghirk*, est une traduction trop servile, puisque ce mot ne signifie que *les passions* ou mouvements de l'âme. Le mot exact serait *tcharcharank*, la Passion de Notre-Seigneur. — 2. Ce passage offre de grandes difficultés. Je ne donne dans le texte que le mot à mot sans modification aucune : « Par le doigt de Dieu il faut entendre *ce qui est étendu* par le Père dans le Saint-Esprit, et puis les préceptes... » Le pronom démonstratif *uyh* est équivoque; il peut signifier : 1° *celui qui* et 2° *ce qui*. C'est ce second sens que j'adopte ici. D'autres auteurs traduisent : « Par le doigt de Dieu, il faut entendre le Saint-Esprit qui procède du Père ». Cette traduction est très claire, et peut se réclamer de l'autorité de saint Ambroise et de saint Grégoire, qui appellent le Saint-Esprit *le doigt de Dieu*; mais elle ne semble guère justifiée par le contexte. D'abord aucun mot dans la phrase n'exprime la procession du Saint-Esprit : il n'y a en arménien ni le verbe *evire* (cf. *Joan.*, xv, 26, *ap h' zort' evirk'*), ni le mot propre *procedere*; il n'y a ici que le verbe *extendere*, par lequel la métaphore est bien continuée, le doigt pouvant *s'allonger, s'étendre*, mais non *sortir* ou *procéder*. Ensuite saint Irénée dit bien plusieurs fois ailleurs que le Fils et le Saint-Esprit sont *les deux mains* de Dieu (*Adv. haer.*, IV, préf., 4; IV, xx, 1; V, vi, 1), mais non pas que le Saint-Esprit est le doigt de Dieu. Il ne semble donc pas que notre auteur ait ici en vue la procession du Saint-Esprit. Rapprochant les deux passages de saint Matthieu, xii, 28 (*par l'Esprit de Dieu*) et de saint Luc, xi, 20 (*par le doigt de Dieu*), il parle plutôt de la puissance de Dieu symbolisée par le doigt, agissant par et dans le Saint-Esprit. La puissance de Dieu, agissant avec et par sa Sagesse (v. *supra*, ch. 5), trace les préceptes de la Loi et du Droit mosaïque. — 3. Cf. chap. 29.

lévitique pour montrer ce que doivent être et quelle règle il est juste et nécessaire que reçoivent ceux qui sont continuellement occupés aux fonctions du ministère dans le temple de Dieu.

27. — Et lorsque les Hébreux furent proche de la terre que Dieu avait promise à Abraham et à sa postérité, Moïse choisit un homme de chaque tribu, qu'il envoya explorer le pays, les villes de la contrée et leurs habitants. C'est alors que Dieu révéla le nom de celui qui devait être le Sauveur de tous ceux qui croiraient en lui. Moïse parcourut donc les rangs, choisit Osée, fils de Navé, l'un des envoyés, et le nomma Jésus. Puis il l'envoya avec toute la puissance de ce nom, persuadé que sous l'égide du nom qu'il portait, il s'emparerait de tout. Mais lorsque ces envoyés revinrent de leur exploration et de leurs recherches, rapportant une grappe de raisin, quelques-uns de ces douze épouvantèrent toute la foule ignorante, en disant qu'ils avaient trouvé de très grandes villes, armées de forteresses, et que les habitants de ce pays étaient des géants, fils des enfants de la terre, de sorte qu'il leur était impossible de se rendre maîtres de cette contrée. Là-dessus, tout le peuple se mit à pleurer, osant à peine espérer que Dieu leur donnerait la force et soumettrait tout à leur pouvoir. Ils ajoutèrent que ce méchant pays ne valait pas la peine qu'on s'exposât à tant de dangers pour le conquérir. Mais deux d'entre les douze, savoir Jésus, fils de Navé, et Caleb, fils de Jéphonias, témoins du mal produit par ces discours, déchirèrent leurs vêtements, suppliant le peuple de ne pas se laisser décourager et de ne pas livrer leurs cœurs à l'abattement, parce que Dieu avait livré ces nations entre leurs mains et parce que cette terre était extrêmement fertile. Le peuple ne se laissant pas persuader, mais persistant dans son incrédulité, Dieu détourna et changea leur itinéraire; il les fit errer dans le désert pour les éprouver et les châtier. Et comme les espions avaient mis quarante jours pour aller explorer le pays et en revenir, de même Dieu, prenant les années pour des jours, les retint quarante ans dans le désert. Et aucun de ceux qui avaient l'âge accompli et le plein usage de la raison, ne fut jugé digne d'entrer dans cette terre à cause de son incrédulité, à l'exception des deux qui avaient rendu un juste témoignage à cet héritage promis, savoir Jésus, fils de Navé, et Caleb, fils de Jéphonias, et de ceux qui étaient encore trop petits pour distinguer leur main droite de leur main gauche. Tout le peuple incrédule périt et se consuma dans le désert, subissant peu à peu la peine de son incrédulité. Mais durant ces quarante ans, les enfants se multiplièrent à ce point qu'ils purent combler les vides faits par le trépas de leurs pères.

28. — A l'expiration des quarante années, le peuple arriva près du Jourdain et, s'étant rassemblé, il dressa son camp en face de Jéricho. Là, Moïse, ayant réuni la multitude, récapitula tout ce qui était arrivé. Il raconta les merveilles que Dieu avait accomplies jusqu'alors, comment il avait élevé

ceux qui s'étaient multipliés dans le désert et les avait formés à la crainte de Dieu et à l'observation de ses commandements, se servant pour cela de la législation qui leur avait été imposée primitivement et ajoutant à celle-là tout ce qui s'était fait depuis. Et c'est ce qu'on a appelé le Deutéronome, lequel renferme beaucoup de prophéties relatives à Notre-Seigneur Jésus-Christ, au peuple d'Israël, à la vocation des Gentils et au ciel.

29. — Et quand Moïse eut terminé le cours de sa vie, il lui fut dit de la part de Dieu : « Monte sur cette montagne, et meurs; car ce n'est pas toi qui introduiras mon peuple dans cette terre ¹. » Moïse mourut selon la parole du Seigneur, et il eut pour successeur Jésus, fils de Navé. Celui-ci, divisant le Jourdain, fit passer le peuple dans la terre (promise), et après avoir subjugué et détruit les sept peuplades qui y habitaient, il mit son peuple en possession de la Jérusalem de la terre, où régna David et Salomon, son fils. Ce dernier bâtit le temple en l'honneur de Dieu, en prenant pour modèle le tabernacle, qui avait été fait par Moïse à l'image des choses célestes et spirituelles.

30. — C'est là que Dieu envoya les prophètes qui, par l'inspiration du Saint-Esprit, reprenaient le peuple et le ramenaient au Dieu de leurs pères, au Tout-Puissant; ils annonçaient dans leurs oracles la manifestation de Notre-Seigneur Jésus-Christ, Fils de Dieu, en disant que, comme homme, il sortirait ² de la race de David, que selon la chair il serait fils de David, descendant d'Abraham par une longue suite de générations; mais que selon l'esprit il serait Fils de Dieu, étant au commencement auprès de son Père, engendré avant toute la constitution du monde, et manifesté à tout l'univers comme homme à la fin des temps, lui le Verbe de Dieu qui devait récapituler en lui-même tout ce qui est au ciel et sur la terre ³.

31. — Or, c'est le (Verbe incarné) qui a uni l'homme à Dieu et qui a opéré la communauté de société entre Dieu et l'homme. S'il n'était pas venu à nous, nous n'aurions pu que d'une manière figurative participer à l'incorruptibilité. Car cette incorruptibilité, étant invisible et cachée à nos yeux, ne nous servait de rien. Et le Verbe s'est rendu visible, afin de nous rendre capables de recevoir en toutes manières une pleine participation à l'incorruptibilité ⁴. Et comme par notre premier père Adam nous étions tous enve-

1. Cf. *Deutéron.*, xxxii, 48 et suiv. — 2. *Litt.* : « il fleurirait ». — 3. Cf. *Adv. haer.*, III, xviii, 1 : « Non tunc coepit Filius Dei, existens semper apud Patrem : sed quando est incarnatus, longam hominum expositionem in seipso recapitulavit... » On remarquera que saint Irénée ne résume de l'histoire sainte que ce qui regarde la question religieuse, comme on le fait aujourd'hui dans nos catéchismes. (T.) — 4. L'opposition entre cette participation figurative et la pleine et entière participation, dont il est parlé plus bas, justifie notre traduction. On ne peut traduire : « participer d'une autre façon » : *alii* avec un substantif peut avoir le sens de *autre*, mais avec un *adverbe* il exige le sens de *sinon, si ce n'est*. « Autre figurativement » n'a pas de sens.

loppés et enchaînés dans la mort à cause de sa désobéissance, il était juste et nécessaire que le joug de la mort fût brisé par l'obéissance de celui qui s'est fait homme pour nous. Parce que la mort avait établi son empire sur le corps, il était juste et nécessaire qu'une fois abattue par le corps, l'homme fût désormais à l'abri de ses coups. Or, le Verbe s'est fait chair, afin que, par le moyen de cette chair, grâce à laquelle il avait dompté, enchaîné et subjugué le péché, ce péché une fois vaincu ne fût plus en nous. Et c'est pourquoi Notre-Seigneur a pris un corps semblable à celui de notre premier père, afin de le sacrifier dans sa lutte en faveur de nos premiers parents, et de triompher ainsi en Adam de celui qui, en Adam, nous avait mortellement frappés¹.

32. — Mais d'où notre premier père tient-il son être ? De la volonté et de la sagesse de Dieu et de la terre vierge. « Car Dieu, dit l'Écriture, n'avait pas fait pleuvoir avant la création de l'homme, et l'homme n'avait pas travaillé la terre². » Or, Dieu prit du limon de cette terre, tandis qu'elle était encore vierge, et il en créa l'homme qui fut la souche du genre humain. Le Seigneur voulant restaurer l'homme a suivi, en s'incarnant, la même économie. Il est né d'une Vierge, par la volonté et la sagesse de Dieu, afin qu'il fût bien établi³ qu'il avait un corps semblable à celui d'Adam, et qu'il était bien le même homme dont il a été écrit au commencement, l'homme fait à l'image et à la ressemblance de Dieu.

33. — Ce fut à cause d'une vierge désobéissante que l'homme fut frappé, et, après sa chute, devint sujet à la mort⁴; de même, c'est à cause de la Vierge docile à la parole de Dieu que l'homme a été régénéré au foyer de la vie⁵. Cette brebis perdue que le Seigneur est venu chercher de nouveau ici-bas, c'était l'homme. Et c'est pourquoi il ne s'est fait créature que par celle-là

1. On peut dire que ce chapitre contient toute l'essence de la christologie et de la sotériologie de l'évêque de Lyon, telle qu'il l'a exposée dans l'*Adv. haereses* : nécessité de l'Incarnation pour nous communiquer l'incorruptibilité, pour que le démon qui avait vaincu l'homme fût vaincu par un homme, pour que l'obéissance d'un Homme-Dieu réparât le mal de la désobéissance d'Adam. V. mon *Histoire des dogmes*, I, 7e édit., p. 262-266; et comparer *Adv. haer.*, III, ix, 4; III, xvi, 6; III, xviii, 1, 7; III, xix, 4; V, xvii, 4. (T.) — 2. *Gen.*, II, 5. — 3. *Litt.* : « afin que lui-même montrât qu'il avait un corps semblable à celui d'Adam ». Cf. *Adv. haer.*, III, xxi, 10. — 4. *Litt.* : « Ce fut par le moyen d'une vierge désobéissante que l'homme fut frappé, tomba et mourut ». Dans ce premier membre de phrase, le mot *vierge* n'a pas d'article. — 5. *Litt.* : « de même, c'est par la Vierge qui a obéi à la parole de Dieu que l'homme, rallumé par la vie, a de nouveau recouvré la vie ». Dans ce dernier membre de phrase, le mot *Vierge* est déterminé par l'article; il s'agit de *la Vierge* par excellence, de la Vierge Mère de Dieu, annoncée par les prophètes. Le mot *vie*, *ἡκυήθη*, est répété; le premier au cas instrumental peut se rapporter ou au participe passé *rallumé*, ou au verbe *a recouvré*; dans les deux cas, le sens est le même.

même qui était issue de la race d'Adam, et il en a gardé toute la ressemblance. En effet, il était juste et nécessaire qu'Adam fût restauré dans le Christ, afin que ce qui est mortel fût absorbé et englouti par l'immortalité, qu'Ève fût restaurée en Marie, afin qu'une Vierge devenant l'avocate d'une vierge, la désobéissance de l'une fût effacée et détruite par l'obéissance de l'autre¹.

34. — Et ce péché auquel le bois avait donné naissance a été effacé par le bois de l'obéissance, sur lequel a été cloué le Fils de l'Homme, obéissant à Dieu²; ainsi, en abolissant la science du mal, il a introduit dans les âmes et y a fait fleurir la science du bien. Et comme le mal est de désobéir à Dieu, ainsi obéir à Dieu, c'est le bien. Voilà pourquoi le Verbe parle par la bouche du prophète Isaïe, en révélant d'avance ce qui doit s'accomplir — puisque être prophète, c'est annoncer l'avenir. Or, le Verbe, par ce moyen, parle en ces termes : « *Je ne refuserai pas et ne contredirai pas. J'ai présenté mon dos aux coups et mes joues aux soufflets, et je n'ai pas soustrait mon visage à d'ignominieux crachats*³. » Or, par l'obéissance qu'il a pratiquée jusqu'à la mort en étant attaché sur le bois, il a expié l'antique désobéissance occasionnée par le bois. Et comme il est lui le Verbe du Dieu tout-puissant, dont la présence invisible est répandue en nous et remplit le monde entier, il continue encore (son influence sur le monde) dans toute sa longueur, sa largeur, sa hauteur et sa profondeur⁴; car par le Verbe de Dieu, tout est sous l'influence de l'économie rédemptrice, et le Fils de Dieu a été crucifié pour tout, ayant tracé ce signe de la croix sur toutes choses. Car il était juste et nécessaire que celui qui s'est rendu visible amenât toutes les choses visibles à participer à sa Croix, et c'est ainsi que sous une forme sensible son influence propre s'est fait sentir dans les choses visibles elles-mêmes. Car c'est lui qui illumine les hauteurs, c'est-à-dire les cieux, c'est lui qui pénètre les profondeurs des lieux inférieurs, lui qui parcourt la longue étendue de l'Orient à l'Occident, lui qui atteint l'immense espace du Nord au Midi, appelant à la connaissance de son Père les hommes dispersés en tous lieux⁵.

1. Le texte est très expressif. *Litt.* : « afin qu'une vierge devenue l'avocate d'une vierge, effaçât et abolît la désobéissance d'une vierge par son obéissance virginalle ». Cf. *Adv. haer.*, III, xxii, 4; V, xix, 1 : parallèle d'Ève et de Marie. — 2. Cf. *Adv. haer.*, V, xvii, 4. — 3. *Isaïe*, I, 6. — 4. Le Verbe incarné continue, poursuit cette action invisible du Père, et il la continue même extérieurement et visiblement sur tout le monde dans toute sa longueur, sa largeur, sa hauteur et sa profondeur. Voir la fin du chapitre où cette pensée est développée et expliquée. — 5. Dans cette dernière phrase, saint Irénée explique comment l'action du Verbe incarné s'exerce partout en hauteur, profondeur, longueur et largeur; il insiste sur chacun de ces termes explicitement répétés : « Lui qui atteint l'immense (large) espace du Nord au Midi ». Le texte litt. porte : « Lui qui fait voile vers le Nord et vers la largeur (le vaste espace) du Midi ».

35. — C'est (Jésus) qui a rempli la promesse faite par Dieu à Abraham, promesse de rendre sa postérité aussi nombreuse que les astres du ciel; le Christ, en effet, l'a accomplie, lui qui est né de cette Vierge descendant d'Abraham¹, lui qui forme ceux qui croient en lui à être des flambeaux dans le monde, lui qui par le moyen de cette foi justifie les Gentils aussi bien qu'Abraham. Car « *Abraham crut à Dieu et cela lui fut imputé à justice*² ». Ainsi de nous; c'est par la foi en Dieu que nous sommes justifiés, puisque « *le juste vivra par la foi*³ ». Or, ce n'est pas en vertu de la Loi que la promesse a été faite à Abraham, mais en vertu de la foi⁴. En effet, Abraham fut justifié par la foi et ce n'est pas la Loi qui justifie. De même pour nous, ce n'est pas la Loi qui nous justifie, mais c'est la foi en celui auquel ont rendu témoignage et la Loi et les prophètes; et cette foi, c'est le Verbe de Dieu qui nous la donne.

36. — Et de même a-t-il rempli la promesse faite à David. Dieu lui avait promis de susciter du fruit de ses entrailles un Roi éternel, dont la royauté n'aurait pas de fin. Et ce Roi, c'est le Christ, le Fils de Dieu, qui est devenu fils de l'homme, c'est-à-dire qu'il a été conçu et enfanté par cette Vierge issue de la race de David⁵. Et c'est pourquoi la promesse s'est accomplie par le fruit des entrailles; ce qu'il y a de particulier et d'unique relativement à cette naissance, c'est que cet enfant est le fruit de la conception particulière et unique d'une femme, mais non le fruit de la volonté de l'homme ni du mélange du sang⁶, afin qu'on publiât ce fait particulier, spécial et unique, à savoir qu'il était conçu et enfanté par une Vierge appartenant à la famille de David, qu'il était Roi pour l'éternité sur la maison de David et que sa royauté n'aurait pas de fin.

37. — C'est ainsi qu'il opérerait glorieusement notre salut, qu'il accomplissait la promesse faite à nos pères et qu'il réparait l'antique désobéissance. Le Fils de Dieu devint donc fils de David et fils d'Abraham; car il a accompli cela et a (tout) restauré en lui pour nous rendre la vie; le Verbe de Dieu s'est

1. Le texte est plus explicite encore, *litt.* : « de cette Vierge dont le fils était de la race d'Abraham ». — 2. *Gal.*, III, 6; *Gen.*, xv, 6. — 3. *Rom.*, III, 13. Le texte arménien a le verbe au futur, « vivra ». — 4. Cf. *Rom.*, IV, 13. — 5. Le mot composé *սրմաբերումիս* ne peut guère être rendu que par ces deux mots français : « a été conçu et enfanté ». « Vierge issue de la race de David »; le texte arménien, comme plus haut, au chap. 35, attire notre attention sur le Fils de cette Vierge. *Litt.* : « par cette Vierge dont le Fils était de la famille de David ». Cf. *Adv. haer.*, III, XIX, 1; IV, XXXIII, 5. — 6. *Litt.* : « mais non le fruit des reins », les mots suivants sont synonymes; par ces mots, saint Irénée proclame la virginité de la Mère de Dieu. De plus, le grand docteur revient par trois fois sur ce qu'a de particulier, d'unique l'accomplissement de la promesse relative à la naissance du Verbe incarné. Ce Fils de David a ceci de particulier, d'unique qu'il a été conçu et enfanté par une Vierge et qu'il est Roi non pas pour un temps, mais pour l'éternité. Cf. *Adv. haer.*, III, XXI, 5, 6.

fait chair par la dispensation de la Vierge, afin de détruire la mort et de rendre la vie à l'homme. Car (avant lui) nous étions dans les liens du péché, devant naître coupables et sujets à la mort.

38. — Ainsi donc Dieu le Père, plein de miséricorde, nous envoya le Verbe, lequel fécond en ressources est descendu pour nous sauver. Il s'est manifesté à nous aux lieux mêmes où nous avons perdu la vie et a brisé les liens dans lesquels nous étions engagés. Sa lumière nous est apparue, elle a dissipé les ténèbres de notre prison et elle a purifié les sources de notre vie, abolissant la mort et rompant les chaînes dans lesquelles nous étions enlacés. Et en opérant sa propre résurrection, il est devenu lui-même le premier-né d'entre les morts, il a ressuscité en lui l'homme déchu et l'a fait monter jusqu'au plus haut des cieux, jusqu'à la droite de la gloire du Père. Ainsi Dieu l'avait promis par son prophète en ces termes : « *Et je relèverai la tente perdue de David* »¹, c'est-à-dire le corps qu'il tenait de David. Voilà ce que Notre-Seigneur Jésus-Christ a véritablement accompli, en opérant glorieusement notre salut : c'est par lui que son Père nous sauve et nous ressuscite véritablement. Et si quelqu'un n'admet pas qu'il soit né d'une Vierge, comment admettra-t-il sa résurrection d'entre les morts? Car il n'y a rien d'étonnant, ni de merveilleux, ni d'étrange à ce que celui qui n'a pas eu cette naissance, ne soit pas ressuscité des morts; il nous serait même impossible de parler de résurrection à son égard; puisque l'Inné, l'Immortel, l'Être exempt de la naissance (temporelle) ne peut tomber sous les coups de la mort. Car celui qui n'aurait pas eu de commencement comme homme, comment pourrait-il avoir la même fin?

39. — Si donc il n'est pas né, il n'est pas mort non plus; et s'il n'est pas mort, il n'est pas non plus ressuscité des morts; et s'il n'est pas ressuscité des morts, il n'a pas triomphé de la mort et n'en a pas détruit l'empire; et s'il n'a pas triomphé de la mort, comment pourrions-nous nous élever jusqu'à la vie, nous qui, dès les commencements, sommes tombés sous les coups de la mort? Or, ceux qui n'admettent pas le salut de l'homme, qui ne croient pas que Dieu doive les ressusciter d'entre les morts, ceux-là méprisent aussi la naissance de Notre-Seigneur. Le Verbe de Dieu, ayant daigné se faire chair, a accepté² cette naissance pour nous, afin de prouver la résurrection de la chair et de nous précéder tous au ciel. Car il est le tout premier-né au conseil du Père; le Verbe parfait, gouvernant tout et réglant tout par lui-même sur la terre; il est le premier-né de la Vierge, homme juste, saint, adorateur de Dieu, bon, agréable à Dieu, parfait en tout, sauvant de l'enfer tous ceux qui marchent à sa suite; il est le premier-né d'entre les morts et le principal guide qui conduit à la vie de Dieu.

¹ 1. *Amos*, ix, 11. — 2. *Litt.* : « a supporté ».

40. — Et c'est ainsi que le Verbe de Dieu a la préséance sur tout ; car étant vrai homme, en même temps que le conseiller admirable et le Dieu fort, il a de nouveau appelé l'homme à jouir de l'union intime avec Dieu, afin que, grâce à cette communion avec lui, nous participions à son incorruptibilité. Or, celui qui est annoncé dans la Loi par Moïse et par les prophètes du Dieu très-haut et tout-puissant, le Fils du Père de tous¹, par qui tout a été fait, celui qui a parlé avec Moïse, celui-là est venu en Judée, lui qui a été divinement conçu par l'opération du Saint-Esprit et est né de la Vierge Marie, issue elle-même de la race de David et d'Abraham, c'est l'Oint de Dieu, Jésus qui a prouvé qu'il est bien (le Messie) annoncé d'avance par les prophètes.

41. — Il (Notre-Seigneur Jésus-Christ) a eu comme avant-coureur et comme précurseur Jean-Baptiste, dont la mission a été de préparer et de former le peuple à la réception du Verbe de vie. Et Jean-Baptiste a déclaré que le Christ était celui-là même sur lequel reposa d'une manière sensible² l'Esprit de Dieu. Disciples de Jésus et témoins de toutes ses bonnes œuvres et de son enseignement, témoins de sa passion, de sa mort, de sa résurrection et de son ascension au ciel après sa résurrection selon la chair³, les apôtres, fortifiés par l'Esprit-Saint, furent envoyés par lui dans le monde entier pour opérer la vocation des Gentils, montrer aux hommes le chemin de la vie, les arracher à l'idolâtrie, à la fornication et à la cupidité, et purifier leurs âmes et leurs corps par le baptême de l'eau et de l'Esprit-Saint. Les apôtres donc, après avoir distribué et communiqué aux croyants cet Esprit-Saint qu'ils avaient eux-mêmes reçu du Seigneur, ont réglé ainsi les choses et établi l'Église. En répandant la foi, la charité et l'espérance, ils ont réalisé ce qui avait été annoncé d'avance par les prophètes, la vocation des Gentils ; ainsi ils ont, par le secours de leur ministère, fait éclater cet effet de la miséricorde de Dieu, qui était d'admettre les Gentils à participer aux promesses faites aux Pères ; ils ont attesté qu'à ceux qui croient ces vérités, qui aiment le Seigneur et qui vivent dans la sainteté, la justice et la patience, le Dieu de tous accordera la vie éternelle par la résurrection des morts, et cela en vue des mérites de celui qui est mort et ressuscité, Jésus-Christ, auquel il a donné la royauté universelle⁴ et le pouvoir de juger les vivants et les morts. Les apôtres, en prêchant la parole de vérité, ont instruit (les fidèles) à garder leur corps pur pour la résurrection et à conserver leur âme sans souillure.

42. — Mais pour que les croyants se gardent tels, il faut que l'Esprit-

1. Ici, plusieurs traductions sont possibles, qui ne changent pas, d'ailleurs, le sens principal de la phrase. J'ai adopté celle qui voit dans « le Fils du Père de tous » un génitif-datif sujet de « est venu ». — 2. Ici encore se retrouve le participe passé *inun-*
ktum, *uni* (cf. chap. 2, *supra*). — 3. *Litt.* : « après sa résurrection corporelle ». — 4. *Litt.* : « la royauté sur tous les êtres ».

Saint reste étroitement uni à eux. Donné par Dieu¹ au baptême, l'Esprit-Saint demeure en celui qui le reçoit aussi longtemps qu'il vit dans la vérité et dans la sainteté, dans la justice et dans la patience. Car c'est par la vertu de cet Esprit que les croyants ressusciteront, quand le corps sera de nouveau uni à l'âme et entrera dans le royaume de Dieu². Tels sont donc les fruits produits par la bénédiction de Japhet, c'est la vocation des Gentils, manifestée par le moyen de l'Église, et qui les fait entrer et habiter dans la maison de Sem, selon la promesse de Dieu. Par la voix des prophètes, le Saint-Esprit a annoncé d'avance que tout cela serait ainsi, afin d'affermir la foi en ceux qui adorent Dieu en vérité. Car ce qui est absolument impossible à notre nature et pour ce motif pouvait provoquer le doute parmi les hommes, Dieu l'a fait annoncer d'avance par les prophètes. Dès lors que la chose est annoncée longtemps d'avance et qu'elle s'accomplit finalement telle qu'elle a été prédite, nous pouvons en conclure que c'est Dieu seul qui nous l'a révélée d'avance pour notre salut³.

[II. — DÉMONSTRATION DE LA VÉRITÉ DES ENSEIGNEMENTS APOSTOLIQUES.]

43. — Mais en toutes choses il est juste et nécessaire de croire à la parole de Dieu, car Dieu est véridique en tout. Il faut croire particulièrement qu'il y a un Fils de Dieu et qu'il existe non pas seulement au moment où il va apparaître au monde, mais même avant la création du monde. Moïse, qui le premier l'a prédit, s'exprime ainsi en hébreu : « *Baresith bara Elovim basan benouam samentharès* », ce qui, en langue arménienne, signifie : « *Le Fils (était) au commencement; Dieu créa ensuite le ciel et la terre*⁴. » C'est aussi ce que certifie le prophète Jérémie en ces termes : « *Je l'ai engendré avant l'étoile du matin et ton nom est avant le soleil*⁵ », et c'est avant la création du monde, puisque les astres ont été formés en même temps que le monde. Et le même (prophète) dit encore : « *Heureux celui qui était avant de devenir*

1. Il n'y a ici qu'un pronom démonstratif complément de « donné », il tient la place du substantif « le Dieu de tous, le Seigneur », dont il est parlé au chapitre précédent. — 2. Cf. *Rom.*, viii, 11. — 3. Le texte porte littéralement ceci : « c'est Dieu seul qui nous a révélé d'avance notre salut ». — 4. *Gen.*, i, 1. On reconnaît bien dans les mots *Baresith bara Elovim ...am samen tharès* une partie du texte hébreu; mais on ne sait trop à quoi correspondent les mots *basan benou*; le texte est probablement corrompu. Plusieurs Pères ont vu, en effet, dans ce premier verset, une mention du Fils, mais ils la trouvent plutôt dans le mot *Baresith* qu'ils traduisent « dans le principe, dans le chef, dans le Fils ». S. Irénée la trouve dans le mot *bara* (en syriaque *berà*, *filis*) : c'est une autre tradition. (T.) — L'absence de la chuintante *ch* dans *Baresith* prouve que le texte traduit par le traducteur arménien portait déjà la citation hébraïque. — 5. *Ps.* cix, 3 et lxxi, 17. Jérémie a été mis sans doute pour David.

homme¹. » Pour Dieu, en effet, le Fils était au commencement avant la création du monde, mais pour nous, c'est depuis qu'il nous est apparu. Auparavant pour nous, il n'était pas, car nous ne le connaissions pas². Et c'est pour cela que son disciple Jean, nous déclarant qu'il est le Fils de Dieu, qu'il était auprès du Père avant que le monde fût, et que c'est par lui que toutes les créatures existent, parle ainsi : « *Au commencement était le Verbe et le Verbe était auprès de Dieu, et le Verbe était Dieu. Lui était au commencement auprès de Dieu; tout a été fait par lui et sans lui rien n'a été fait*³. » Il démontre évidemment que celui qui, au commencement, était le Verbe auprès du Père, celui par qui tout a été fait, c'est bien le même qui est son Fils.

44. — De nouveau Moïse dit que le Fils de Dieu est descendu auprès d'Abraham et s'est entretenu avec lui : « *Et Dieu lui apparut sous le chêne de Mambré au milieu du jour. Et levant les yeux il regarda, et voilà que trois hommes se tenaient debout au-dessus de lui. Et s'étant prosterné en terre, il aïora, et dit : Seigneur, si vraiment j'ai trouvé grâce à tes yeux*⁴. » Et en tout ce qui suit il parle avec le Seigneur, et le Seigneur s'entretient avec lui. Or, deux de ces trois personnages étaient des anges; mais l'un était le Fils de Dieu, avec lequel Abraham s'entretint, intercédant pour que les habitants de Sodome ne fussent pas détruits au cas où l'on pourrait y compter au moins dix justes. Et pendant qu'ils conversaient ensemble, les deux anges descendirent à Sodome, où ils furent reçus par Loth. Ensuite, l'Écriture ajoute : « *Et le Seigneur fit pleuvoir du ciel sur Sodome et sur Gomorrhe du soufre et du feu de la part du Seigneur*⁵ », c'est-à-dire le Fils, celui-là même qui parla à Abraham; en sa qualité de Seigneur, c'est de la part du Seigneur du ciel, du Père qui est le maître de tout, qu'il reçut le pouvoir de sévir contre les habitants de Sodome⁶. Or, Abraham était prophète et il voyait dans l'avenir les choses qui devaient se passer, c'est-à-dire le Fils de Dieu qui, sous une forme humaine, devait s'entretenir avec les hommes, manger avec eux et devenir ensuite leur juge, lui qui avait reçu du Père, de celui-là même qui est le maître de tous, le pouvoir de châtier les habitants de Sodome.

45. — Jacob aussi, allant en Mésopotamie, le vit en songe, montant et descendant sur une échelle — image de la croix — qui allait de la terre jusqu'au ciel. C'est par la croix que ceux qui croient en lui montent au ciel. En effet, la passion de Notre-Seigneur est notre ascension en haut. Or, toutes ces différentes visions représentent le Fils de Dieu s'entretenant avec les hommes et vivant au milieu d'eux. Ce n'est pas le Père de tous, — le

1. Citation que l'on ne saurait identifier. (T.) — 2. Cf. S. JUSTIN, *Dial.*, LXXXVIII, 8. (T.) — 3. Jean, 1, 1-3. — 4. *Gen.*, XVIII, 1-3. — 5. *Gen.*, XIX, 24. — 6. Cf. S. JUSTIN, *Dial.*, LVI.

monde ne le voit pas, — ce n'est pas le Créateur de l'univers qui disait : « *Le ciel est mon trône et la terre est l'escabeau de mes pieds. Quelle maison me construirez-vous et quel sera le lieu de mon repos¹?* » ni celui « *qui tient la terre dans sa main et mesure le ciel à l'empan²* » ; non, ce n'est pas lui qui est venu en ce coin de terre parler avec Abraham, c'est le Verbe de Dieu, qui ne quittait pas le genre humain, prédisant ce qui devait arriver et enseignant aux hommes les choses de Dieu³.

46. — C'est lui encore qui, dans le buisson (ardent), parla à Moïse et lui dit : « *J'ai vu attentivement les tribulations de mon peuple qui est en Égypte et je suis descendu pour le délivrer⁴.* » C'est lui qui montait et descendait pour le salut des affligés, afin de nous délivrer de la domination des Égyptiens, c'est-à-dire de toute idolâtrie et impiété, afin de nous sauver de la mer Rouge, c'est-à-dire de nous préserver des discordes sanglantes des Gentils et du scandale amer de leurs blasphèmes. Le Verbe de Dieu préludait ainsi et s'habituaît en quelque sorte à nos usages⁵ : c'est qu'alors il nous montrait d'avance en figure ce qui devait arriver ; et voici maintenant qu'en réalité il nous a délivrés du cruel esclavage des Gentils et a fait jaillir abondamment dans le désert un fleuve d'eau du rocher, et le rocher c'est lui. Et il a fait couler douze sources, à savoir la doctrine des douze apôtres⁶. Et ceux qui ne veulent pas croire en lui s'épuiseront et périront dans le désert. Quant à ceux qui ont cru en lui et se sont faits enfants en malice, ceux-là il les a admis à l'héritage des Pères ; mais ce n'est pas Moïse qui entre en participation de cet héritage et qui en fait le partage, c'est Jésus qui nous délivre d'Amalec par l'extension de ses bras (sur la croix), nous mène et nous élève au royaume de son Père.

47. — Or, le Père est Seigneur, et le Fils est Seigneur. Le Père est Dieu, et le Fils est Dieu ; car celui qui est né de Dieu est Dieu. Ainsi donc, par l'essence même et la nature de son être, on démontre qu'il n'y a qu'un seul Dieu, quoique d'après l'économie de notre rédemption, il y ait et un Fils et un Père. Puisque le Père de tous est invisible et inaccessible aux êtres créés, il faut, pour ceux qui doivent s'approcher de Dieu, recevoir, par le moyen du Fils, la grâce d'être présentés au Père. Et plus manifestement encore et plus clairement, David dit à propos du Père et du Fils : « *Ton trône, ô Dieu, est établi pour les siècles des siècles. Tu as aimé la justice et haï l'iniquité. C'est pourquoi Dieu t'a oint d'une huile d'allégresse, de préférence à tes compagnons⁷.* » Puisqu'il est Dieu, en effet, le Fils doit recevoir du Père, c'est-à-dire de Dieu, le trône éternel du ciel et être sacré de l'huile d'one-

1. *Isaïe*, LVI, 1 ; *Act.*, VII, 49. — 2. *Isaïe*, XL, 12. — 3. Cf. S. JUSTIN, *Dial.*, LX, 2. — 4. *Ezéchiel*, III, 7, 8. — 5. Cf. TERTULLIEN, *Adv. Marcion.*, II, 27. (T.) — 6. Il n'est pas probable que l'auteur vise ici le livre qui porte ce titre. (T.) — 7. *Ps.* XLIV, 7, 8.

tion, bien plus que ses compagnons. L'huile de l'onction, c'est l'Esprit répandu sur lui; et ses compagnons, ce sont les prophètes, les justes, les apôtres et tous ceux qui reçoivent la participation à son royaume, c'est-à-dire ses disciples¹.

48. — Et David dit encore : « *Le Seigneur dit à mon Seigneur : Assieds-toi à ma droite, jusqu'à ce que je fasse de tes ennemis l'escabeau de tes pieds. Le Seigneur fera sortir² de Sion le sceptre de la force; et sois le maître au milieu de tes ennemis. Je suis avec toi au commencement au jour de ta force dans la splendeur des saints; avant l'étoile du matin, je t'ai engendré de mon sein. Le Seigneur t'a juré et il ne s'en repentira pas : Tu es prêtre pour toujours selon l'ordre de Melchisédech, et le Seigneur est à ta droite. Il a brisé les rois au jour de sa colère; il exercera son jugement parmi les nations; il amoncèlera les cadavres et il écrasera la tête de plusieurs sur la terre. Il boira au torrent sur le chemin; c'est pourquoi il relèvera la tête³.* » Et par ces paroles il a prouvé que le Christ est le premier avant toutes choses, qu'il est le maître des Gentils et qu'il exerce son jugement sur tous les hommes et sur les rois, qui le haïssent maintenant et persécutent son nom⁴; car tels sont ses ennemis. Et en le nommant prêtre éternel de Dieu, il déclare qu'il est immortel. Et quand il dit : « *Il a bu au torrent dans le chemin; c'est pourquoi il relèvera la tête* », il parle de son humanité qui, à raison de son abaissement et de ses humiliations, jouira d'une élévation glorieuse.

49. — A son tour, le prophète Isaïe a dit : « *Ainsi parle Dieu le Seigneur à mon Oint le Seigneur, que j'ai pris par la main droite pour réduire à l'obéissance devant lui les nations⁵.* » Comment le Christ est-il appelé le Fils de Dieu et le roi des Gentils, c'est-à-dire de tous les hommes? David dit que (le Christ) est appelé et est (réellement) Fils de Dieu et roi de tous; voici ses paroles :

1. On remarquera la netteté et la force avec lesquelles S. Irénée affirme dans ce chapitre la pleine divinité du Fils, et sa communauté de nature avec le Père (*Celui qui est né de Dieu est Dieu*). Cf. *Adv. haer.*, III, vi, 1. — L'« économie de notre rédemption » a bien encore accentué (par l'union au Fils de la nature humaine) la distinction du Père et du Fils, mais cette distinction existait déjà et notre auteur n'a pas l'intention de le nier, puisqu'il oppose, dans la création même, le Père au Fils (cf. S. Hippolyte. *Contra Noet.*, 15). — C'était, d'ailleurs, une opinion courante aux deuxième et troisième siècles, opinion fondée sur *Jean*, 1, 3, 18, que le Père ne se montre pas, et que les théophanies doivent être attribuées au Fils (v. *Hist. des dogmes*, I, p. 252, 253). — Plus loin, S. Irénée parle du Père qui oint, du Fils qui est oint, et du Saint-Esprit qui est l'onction : on retrouve exactement la même idée, *Adv. haer.*, III, xviii, 3 : « *Et unxit quidem Pater, unctus est vero Filius, in Spiritu qui est unctio.* » On a parfois conclu, de ce dernier terme, que S. Irénée niait la personnalité du Saint-Esprit, mais à tort. Bien des Pères, dont la doctrine n'est pas douteuse, l'ont employé après lui. (T.) — 2. *Littér.* : « *enverra* ». — 3. *Ps.* cix. — 4. Allusion aux persécutions, qui ne saurait servir toutefois à dater exactement la *Démonstration*. (T.) — 5. *Isaïe*, xlv, 1.

« *Le Seigneur m'a dit : Tu es mon Fils, moi je t'ai engendré aujourd'hui. Demande-moi et je te donnerai les nations en héritage et pour domaine les confins de la terre* ¹. » Ces paroles ne s'adressent pas à David qui n'a gouverné ni les Gentils, ni l'univers, et n'a régné que sur les Juifs. Il est évident que la promesse faite au Christ de régner sur tout l'univers se rapporte au Fils de Dieu. David lui-même le reconnaît pour son Seigneur, quand il s'exprime ainsi : « *Le Seigneur dit à mon Seigneur : Assieds-toi à ma droite* » et le reste que nous avons cité plus haut. Car il dit que le Père parle avec le Fils. C'est ce que, du reste, nous avons vu précédemment dans Isaïe, dont voici les paroles : « *Dieu dit à mon Oint le Seigneur... pour réduire à l'obéissance devant lui les nations* ². » En effet, c'est la même promesse de la royauté qui est faite par les deux prophètes : par conséquent, les paroles de Dieu s'adressent à une seule et même personne, je veux dire au Christ, Fils de Dieu. David s'exprime ainsi : « *Le Seigneur m'a dit.* » Il faut convenir que ce n'est ni David, ni aucun des autres prophètes qui parle de lui-même ; car ce n'est pas l'homme qui prophétise, c'est l'Esprit de Dieu qui, par l'intermédiaire des prophètes, revêt la figure et la forme du personnage en question, et parle tantôt au nom du Christ et tantôt au nom du Père.

50. — Or le Christ dit avec beaucoup d'à-propos, par la bouche de David, que son Père lui a parlé et très honorablement ; et (le Christ) dit aussi par les prophètes les autres choses qui se rapportent à lui ; et pour n'en citer qu'un, voici ce qu'on lit dans Isaïe : « *Et maintenant le Seigneur parle ainsi, lui qui m'a créé dès le sein (de ma mère) pour être son serviteur, afin de ramener à lui Jacob, et de ramener à lui Israël. Et j'ai été honoré devant le Seigneur, et mon Dieu sera ma force. Et il a dit : Ce sera grand pour toi d'être appelé mon serviteur, pour relever et rétablir les tribus de Jacob et ramener Israël dispersé. Et je t'ai établi pour être la lumière des nations, et afin que tu sois pour le salut jusqu'aux extrémités de la terre* ³. »

51. — Or ici tout d'abord est marquée la préexistence du Fils de Dieu. Elle résulte de ce fait que le Père s'entretient avec lui et de ce qu'avant sa naissance, il le manifeste aux hommes. Ensuite (il faut conclure) que (le Fils de Dieu) sera certainement homme en tant qu'il doit tirer son origine des hommes, et que Dieu même doit le créer du sein (d'une Vierge), c'est-à-dire qu'il naîtra (par l'opération) de l'Esprit de Dieu. Il s'ensuit enfin qu'il est le Seigneur de tous les hommes et le sauveur de ceux qui croient en lui, Juifs et autres. En effet, le peuple juif est en langue hébraïque appelé Israël de son père Jacob, qui le premier fut appelé Israël ; et tous les (autres) hommes sont nommés Gentils. Et le Fils prend le nom de *serviteur* du Père, à cause de son

1. Ps. II, 7, 8. — 2. Isaïe, XLV, 1. — 3. Isaïe, XLIX, 5, 6.

obéissance à son Père; car tout enfant est serviteur de son père, même chez les hommes.

52. — Puis voici ce qu'attestent les Écritures : le Fils de Dieu qui était avec son Père avant tout l'univers, c'est le Christ. Sans cesser d'être auprès du Père, le Christ s'est de plus rapproché, s'est joint et uni aux hommes; il est le roi de tout l'univers, puisque le Père a mis tout ce qui existe sous sa domination, et il est le sauveur de ceux qui croient en lui. Il est impossible de citer tous les textes que l'on pourrait apporter à l'appui de cette thèse; mais par les textes cités tu entendras facilement les autres qui leur sont semblables, si tu crois au Christ et si tu demandes à Dieu la sagesse et l'intelligence pour comprendre tout ce qui a été dit par les prophètes.

53. — Le Christ qui, étant le Verbe du Père, était auprès du Père, devait encore s'incarner, se faire homme et subir la condition de l'humaine naissance; il devait naître d'une Vierge et vivre au milieu des hommes, son incarnation étant l'œuvre du Père de tous; c'est là ce qu'Isaïe annonce en ces termes : « *C'est pourquoi le Seigneur lui-même te donnera un signe : Voici que la Vierge concevra et enfantera un fils et vous l'appellerez Emmanuel. Il mangera du beurre et du miel; avant de connaître ou de distinguer le mal, il choisit le bien; car avant que l'enfant connaisse le bien ou le mal, il désapprouve le mal pour choisir le bien* ». » Qu'il doive naître d'une Vierge, il l'affirme; qu'il doive être véritablement homme, il l'insinue en disant qu'il mangera, qu'il sera un enfant et de plus qu'on lui imposera un nom; car c'est la coutume² pour le nouveau-né. Et il portera un double nom : en hébreu Messie signifie Christ, et en arménien Jésus veut dire Sauveur; et ces deux noms serviront à exprimer les œuvres qu'il doit accomplir. En effet, il est appelé Christ, parce que par son moyen le Père a oint et sanctifié³ toutes choses, et qu'à son avènement comme homme, il a été oint par Dieu et par l'Esprit de son Père. C'est d'ailleurs ce qu'il dit lui-même à son propre sujet par la bouche d'Isaïe : « *L'Esprit de Dieu est sur moi, c'est pourquoi il m'a oint pour prêcher aux pauvres* ». » Et il est Sauveur, parce qu'il est la cause du salut de ceux que, de son temps, il a lui-même délivrés de toutes sortes de maux et de la mort, et parce qu'il est le donateur des biens à venir et du salut éternel pour ceux qui, venant après lui, croiront en lui.

54. — C'est donc pour cela qu'il est le *Sauveur*. Quant au mot *Emmanuel*, il se traduit : *Dieu avec nous*; ou bien si le mot avait été dit par le

1. *Isaïe*, VII, 14-16. — 2. L'arménien porte *ճարմութիւն*, *molorouthioun* (c'est-à-dire erreur, égarement), que le contexte rend inadmissible. Je propose le mot *սովորութիւն*, *sovorouthion* (coutume), qui répond au contexte, et où il n'y a que deux lettres de changées; un copiste distrahit a pu facilement confondre ces deux caractères. — 3. *Litt.* : « *à orné toutes choses* ». — 4. *Isaïe*, LXI, 1.

prophète sous la forme de souhait : *Que Dieu soit avec nous!* En ce cas, c'est l'accomplissement même et la manifestation du règne évangélique. « *Voilà, dit Isaïe, que la Vierge concevra et enfantera un fils* », lequel, étant Dieu, sera avec nous; et, comme saisi d'admiration devant cet événement, il ajoute ce qui en résultera, à savoir que « Dieu sera avec nous ». Et encore à propos de sa naissance, le même prophète dit dans un autre endroit : « *Avant d'être en travail et avant de subir les douleurs de l'enfantement, elle a été délivrée et elle a mis au monde un enfant mâle*¹. » C'est ainsi qu'il révèle sa naissance miraculeuse et inconcevable par le moyen de la Vierge. Le même prophète dit encore : « *Un fils nous est né et un enfant nous a été donné, et on l'a nommé le Conseiller admirable, le Dieu fort*². »

55. — Il l'appelle « *admirable Conseiller* », d'abord du Père. C'est par son conseil que le Père fait tout en commun avec lui, comme il est dit dans le premier livre de Moïse, qui a pour titre *la Genèse* : « *Et Dieu dit : Faisons l'homme à notre image et à notre ressemblance*³. » En effet, le Père apparaît ici auprès du Fils, dès lors que le Fils est appelé l'admirable conseiller du Père. Mais il est aussi notre conseiller, demeurant avec nous, nous donnant des avis, sans nous faire violence comme Dieu, lui qui cependant est « *le Dieu fort* ». Et il nous exhorte à chasser (les ténèbres de) l'ignorance et à recevoir la lumière⁴, à nous écarter de l'erreur et à venir à la vérité, à repousser la corruption et à acquérir l'incorruptibilité.

56. — Isaïe dit encore : « *Et ils ont voulu être consumés par le feu. Car un enfant nous est né et un fils nous a été donné; le pouvoir a été posé sur ses épaules et il est appelé l'Ange du grand conseil. Car j'établirai la paix avec les chefs, et de nouveau paix et salut sur lui! Son royaume est étendu et sa paix n'a pas de fin. (Le Dieu des armées) le fera arriver au trône de David et à la royauté; il l'affermira et le fortifiera par le droit et la justice dès maintenant et toujours*⁵. » D'où il suit que le Fils de Dieu doit naître (comme homme) et qu'il doit être appelé roi éternel. Quant à ces paroles : « *Ils ont voulu être consumés par le feu* », elles s'adressent à ceux qui ne croient pas en lui et qui ont fait contre lui tout ce qu'ils ont fait. Le prophète le dit, parce qu'ils déclareront au jugement : Que n'avons-nous été brûlés par le feu avant la naissance du Fils de Dieu, plutôt que de ne pas croire à sa naissance! Car pour ceux qui sont morts avant l'avènement du Christ, il y a espoir qu'à leur résurrection au jugement ils arriveront au salut, ceux-là du moins qui, tout en craignant Dieu, sont morts dans la justice et ont reçu intérieurement l'Esprit de Dieu, comme les patriarches, les prophètes et les justes. Quant à ceux qui, après l'avènement du Christ, n'ont pas cru en lui, leur châtement au jour du juge-

1. *Isaïe*, LXVI, 7. — 2. *Isaïe*, IX, 5. — 3. *Gen.*, I, 27. Cf. PSEUDO-BARNABÉ, VI, 12. — 4. *Litt.* : « la connaissance, le savoir ». — 5. *Isaïe*, IX, 6, 7.

ment sera inexorable¹. Quant à ces mots : « *Celui dont la puissance est sur ses épaules* », c'est une figure pour indiquer la croix, sur laquelle il a eu les bras cloués. En effet cette croix qui était et est un opprobre pour lui et aussi pour nous à cause de lui, elle marque, dit-il, sa puissance, c'est-à-dire qu'elle est le signe de son royaume. Et le prophète dit : « *l'Ange du grand conseil* », c'est-à-dire du Père, qu'il nous a fait connaître.

57. — D'après cela, les prophètes ont donc prédit clairement que le Fils de Dieu devait naître et comment il devait naître et se montrer le Christ. Ils ont annoncé aussi d'avance dans quel pays et de quelle famille il devait naître. Voici des paroles que Moïse met sur les lèvres de ces prophètes, dans *la Genèse* : « *Le prince ne sortira pas de Juda et le chef ne sera pas enlevé de sa race jusqu'à ce que vienne Celui qui doit être envoyé. Et il sera l'espoir des nations, quand il lavera son vêtement dans le vin et son manteau dans le sang de la grappe*². » Juda, l'ancêtre des Juifs, était fils de Jacob, et c'est de lui qu'ils tirent leur nom; et ils n'ont pas manqué de chef, ni de guide jusqu'à l'avènement du Christ. Mais à partir de son avènement, des guerriers habiles au carquois prirent les armes et le pays des Juifs fut soumis à la domination des Romains; et ils n'eurent plus en tant que nation ni chef, ni roi particulier. Il était venu celui à qui appartient le royaume des cieux, celui qui a lavé sa robe dans le vin et son manteau dans le sang de la grappe. Et sa robe, comme aussi son manteau, ce sont ceux qui croient en lui, ceux qu'il a purifiés, quand il nous a sauvés par son sang. Et son sang est appelé le sang de la grappe; car de même que le sang de la grappe n'est pas fait par l'homme, mais par Dieu qui le fabrique afin de réjouir ceux qui le boivent; ainsi le sang que le Christ a reçu dans son incarnation ne vient pas de l'homme, mais de Dieu qui l'a formé. Le Seigneur lui-même a donné le signe³ de la Vierge, c'est-à-dire celui qui est né de la Vierge, l'Emmanuel qui réjouit ceux qui le boivent, à savoir ceux qui reçoivent son Esprit, joie éternelle. C'est pourquoi il est l'attente des Gentils, de ceux qui espèrent en lui; car nous espérons que c'est lui qui rétablira le royaume⁴.

58. — Moïse dit encore : « *Un astre sortira de Jacob et un chef s'élèvera d'Israël*⁵. » Ce qui prouve avec évidence que l'économie de cet avènement selon la chair aura lieu chez les Juifs, comme aussi que celui qui doit naître de Jacob et de Juda descendra du ciel pour subir la dispensation de cette économie. En effet un astre se montre dans le ciel. Et si le prophète parle de chef, de roi, c'est que (le Christ) est le roi de tous ceux qui sont sauvés. Or, à sa nativité, l'astre apparut aux Mages, qui habitaient l'Orient. Cette apparition

1. *Litt.* : « *est inexorable* ». — 2. *Gen.*, XLIX, 10, 11. Cf. *Adv. haer.*, IV, x, 2. — 3. Allusion manifeste à la prophétie d'Isaïe, VII, 11, 14. — 4. « *Le royaume* » de Dieu. le règne de Dieu. — 5. *Nomb.*, XXIV, 17.

leur fit espérer que le Christ était né et ils vinrent en Judée, guidés par cette étoile; ils la suivirent jusqu'à ce qu'elle arrivât à Bethléem, où le Christ était né, et elle pénétra dans la maison où se trouvait l'enfant enveloppé de langes. L'étoile vint se reposer sur sa tête, pour montrer aux Mages le Fils de Dieu, le Christ¹.

59. — Isaïe s'exprime encore plus explicitement : « *Un rameau sortira du tronc de Jessé et une fleur s'épanouira de sa racine. Et l'Esprit de Dieu reposera sur lui, Esprit de sagesse et d'intelligence, Esprit de conseil et de force, Esprit de connaissance et de piété; l'Esprit de crainte de Dieu le remplira. Il ne jugera point selon les apparences, et il ne réprimandera point d'après les opinions; mais il rendra justice au petit et il aura pitié des humbles de la terre. Et il frappera la terre d'une parole de sa bouche, et d'un souffle de ses lèvres il fera périr l'homme blasphémateur. La justice ceindra ses flancs et la vérité sera la ceinture de ses reins. Et le loup sera nourri avec l'agneau, et le léopard avec le chevreau, et le veau et le lion mangeront du fourrage ensemble. Et un petit enfant (ira) sur le trou de la vipère et mettra sa main sur le trou des petits de la vipère, et ils ne lui feront aucun mal. Et en ce jour-là la racine de Jessé apparaîtra et celui qui en sortira pour gouverner les nations, sera Celui en qui les nations espéreront et sa résurrection sera glorieuse².* » Par ces paroles, Isaïe annonce que le Christ naîtra de celle qui est de la race de David et d'Abraham. Car Jessé était descendant d'Abraham et père de David; la Vierge qui conçut le Christ était de cette race, elle fut donc le rameau. Et c'est pour cela que Moïse se servait d'une verge (d'un bâton) pour montrer sa puissance à Pharaon. Il est aussi d'autres peuples pour qui le bâton est le signe du pouvoir. Par la fleur, Isaïe entend la chair du Christ, qui a poussé par la vertu de l'Esprit-Saint, comme nous l'avons dit précédemment.

60. — Quant à ces mots : « *Il ne jugera point selon les apparences et il ne réprimandera point selon les opinions; mais il rendra justice au petit et il aura pitié des humbles de la terre* », il semble qu'ils établissent et démontrent plutôt sa divinité. Car il n'appartient qu'à Dieu de juger sans faire acception de personne, sans se laisser corrompre, sans faiblesse pour les grands, en rendant justice aux humbles en toute égalité et équité d'après les règles de sa suprême et souveraine justice; car Dieu ne subit l'influence de personne et n'obéit qu'à ce qui est juste. « *Exercer la miséricorde* », c'est aussi le propre de Dieu, de celui qui, par sa miséricorde, peut procurer le salut. Et « *il frappe la terre d'une simple parole, et il fait périr l'impie d'une seule parole* », cela encore n'appartient qu'à Dieu, qui d'une parole a fait toutes choses. Par ces mots : « *La justice ceindra ses flancs, et la vérité sera la ceinture de ses reins* »,

1. Saint Irénée paraît suivre ici une tradition particulière sur la manière dont l'étoile apparut à Bethléem. (T.) — 2. *Isaïe*, xi, 1-10.

le prophète indique la forme humaine du Christ d'après l'aspect extérieur, et aussi sa vraie et souveraine justice.

61. — Quant à la concorde, l'union et la paix qui doivent régner entre des êtres étrangers les uns aux autres, et naturellement opposés et ennemis entre eux, les presbytres croient que cela aura réellement lieu à l'avènement du Christ, quand son règne sera pleinement établi sur tout et partout. Le prophète se sert d'un symbole, pour insinuer qu'un ensemble de peuples et de nations aux mœurs contraires et opposées vivront cependant dans la paix du Christ. L'assemblée des justes est comparée à un troupeau de faons, d'agneaux, de chevreaux avec de petits enfants, où nul ne fait de mal à personne. (Ainsi deviendront paisibles et doux) des hommes qui auparavant étaient par cupidité pareils à des bêtes fauves aux mœurs sauvages, au point de ressembler à des loups ou à des lions qui dévorent les faibles et se font entre égaux une guerre acharnée; ainsi en sera-t-il des femmes naguère plus dangereuses que les aspics et les vipères, capables de verser des poisons mortels à ceux qu'elles aimaient et de les immoler à leur jalousie. Et ces hommes et ces femmes réunis en mon nom revêtiront des mœurs pacifiques et, par la grâce de Dieu, se dépouilleront de leur naturel barbare et sauvage. Voilà bien ce qui est arrivé; car ceux qui auparavant étaient si dénaturés qu'ils commettaient toutes sortes d'iniquités, une fois qu'ils ont connu le Christ, ils ont cru en lui; et, croyant en lui, ils ont été changés au point de pratiquer tout ce qu'il y a de plus excellent dans la justice; tant est grand le changement qu'opère la foi en Jésus-Christ Fils de Dieu, dans ceux qui croient en lui! Et le prophète ajoute qu'une fois ressuscité, le Christ exercera son pouvoir sur les Gentils. C'est qu'en effet, il devait mourir et ressusciter, afin que l'on confessât et que l'on crût qu'il est Fils de Dieu et Roi. Après quoi le prophète déclare : « *Et sa résurrection sera un honneur* », c'est-à-dire une gloire. En effet, depuis qu'il est ressuscité, il a été glorifié comme Dieu.

62. — Le prophète dit encore : « *Et en ce jour je relèverai la tente de David, qui était tombée* »², c'est-à-dire le corps du Christ, celui qui tire son origine de David, comme nous l'avons dit plus haut; c'est évidemment déclarer qu'après sa mort, le Christ ressuscitera d'entre les morts; son corps est appelé tente. Tous ces témoignages de l'Écriture établissent donc que le Christ qui, selon la chair, doit être de la race de David, sera le Fils de Dieu, qu'après

1. Comparer l'interprétation de ce même passage d'Isaïe que donne l'auteur dans *Adv. haeres.*, V, xxxiii, 4. Dans ce dernier endroit il accorde la préférence à l'interprétation littérale (celle des presbytres); ici, il s'étend plutôt sur le sens allégorique. Mais, contrairement à ce qu'affirme M. Harnack dans son édition, p. 62, il n'y a pas contradiction. Saint Irénée ne nie la légitimité d'aucune des deux interprétations. (T.) — 2. *Amos*, ix, 11.

être mort, il ressuscitera, qu'avec la forme et l'aspect d'un homme, il sera cependant le Dieu tout-puissant, qu'il jugera lui-même tout l'univers, qu'il n'exercera que la justice et sera sauveur.

63. — C'est le prophète Michée, qui indique où le Christ naîtra, c'est-à-dire à Bethléem de Juda. Voici les paroles de la prophétie : « *Et toi, Bethléem de Juda, tu n'es pas la plus petite parmi les principautés de Juda ; car de toi sortira un chef qui régira mon peuple d'Israël¹.* » Bethléem, c'est la cité de David. Aussi bien est-il démontré que le Christ est fils de David non seulement par la Vierge qui l'a mis au monde, mais encore par ce fait qu'il est né à Bethléem, en la cité de David.

64. — David annonce encore que le Christ naîtra de sa race, lorsqu'il parle en ces termes : « *A cause de David mon serviteur, ne repousse pas la face de ton Christ. Le Seigneur a juré à David la vérité et il ne le trompera pas : Je mettrai sur ton trône le fruit de ton sein, si mon alliance et mes témoignages, que je leur ai donnés par serment, sont gardés par tes fils et par leurs fils à tout jamais².* » Mais parmi les fils de David, aucun n'a eu un règne éternel et d'aucun le royaume n'a duré éternellement, puisque tous sont détruits. C'est le Christ seul qui est ce roi issu de la famille de David. Tous ces témoignages attestent expressément et clairement la race et le lieu où devait naître le fils de David selon la chair ; il n'y a pas à chercher chez les Gentils ni ailleurs le berceau du Fils de Dieu, si ce n'est à Bethléem de Judée, dans la descendance d'Abraham et de David.

65. — Quant à son entrée à Jérusalem, qui était la capitale de la Judée et la résidence de ses chefs, où se trouvait le temple de Dieu, voici ce qu'en a dit le prophète Isaïe : « *Dites à la fille de Sion : Voici que le Roi vient à toi³ : il est doux et est monté sur un âne et sur un poulain, le petit d'une ânesse⁴.* » C'est ainsi qu'il fit son entrée à Jérusalem, ayant pour monture un petit ânon, sur lequel le peuple avait étendu ses vêtements et où on l'avait fait asseoir. Et c'est Jérusalem qu'il appelle la fille de Sion.

66. — Donc, que le Fils de Dieu devait naître (parmi nous), en quelle manière et en quel lieu il devait naître, et que le Christ serait un roi éternel, voilà ce que les prophètes ont annoncé. Ils ont prédit que le Fils de Dieu s'étant fait homme guérirait (les malades) et il les a guéris ; qu'il ressusciterait les morts et il les a ressuscités ; qu'il serait haï, méprisé, voué aux tourments, mis à mort et crucifié, et il a été haï, méprisé et mis à mort.

67. — Parlons maintenant de ses guérisons. Isaïe s'exprime ainsi : « *Lui-même a pris nos faiblesses et il a chassé nos maladies⁵* », c'est-à-dire il prendra et il enlèvera. Car d'ordinaire l'Esprit de Dieu, par la bouche des prophètes,

1. *Mich.*, v, 1. — 2. *Ps.* cxxxv, 10-12. — 3. *Isaïe*, lxi, 11. — 4. *Zach.*, ix, 9. — 5. *Isaïe*, liii, 4 ; cf. *Matth.*, viii, 17.

raconte ce qui doit arriver comme si c'était déjà fait. Pour Dieu, en effet, projeter, se mettre dans l'idée et décréter, c'est comme un fait accompli; et l'Esprit-Saint, en voyant et contemplant le temps (de l'exécution), emploie des termes indiquant que la prophétie a déjà reçu son accomplissement. Et par rapport aux guérisons, il les mentionne en ces termes : « *En ce jour-là les sourds entendront les paroles du livre, et dans les ténèbres et l'obscurité les yeux des aveugles verront*¹. » Et le même dit encore : « *Fortifiez-vous, mains défaillantes et genoux débilés et chancelants; consolez-vous, cœurs désolés et troublés, fortifiez-vous, ne craignez point. Voilà que notre Dieu exercera à son tour la vengeance, lui-même viendra et nous sauvera. Alors les yeux des aveugles s'ouvriront et les oreilles des sourds entendront; alors le boiteux bondira comme un cerf et la langue du muet se déliera*². » Et à propos des morts, il dit qu'ils ressusciteront : « *Ainsi les morts ressusciteront, et ceux qui sont dans les tombeaux ressusciteront*³. » Et il faudra bien croire que celui qui fait cela est le Fils de Dieu.

68. — Isaïe annonce également qu'il sera bafoué, tourmenté et à la fin mis à mort : « *Voilà que mon fils sera connu, il sera exalté et souverainement glorifié. De même que beaucoup auront été dans la stupeur à ton égard, tellement ton visage était rabaissé par les hommes; et des nations nombreuses seront étonnées et les rois fermeront la bouche; car ceux auxquels il n'a rien été raconté de lui verront; et ceux qui n'avaient pas entendu apprendront. Seigneur, qui a cru à ce que nous avons entendu? et à qui le bras de Dieu a-t-il été révélé? Nous avons parlé devant lui comme un enfant*⁴, (c'était) comme un rejeton dans une terre aride; et il n'avait ni apparence, ni gloire; et nous l'avons vu, et il n'avait ni forme, ni beauté. Mais son extérieur était sans éclat et inférieur à tous les autres hommes; homme de douleurs et connaissant la souffrance, car son visage est un objet de mépris; il a été méprisé et on n'a fait aucun cas de lui. C'est lui qui porte nos iniquités et c'est pour nous qu'il est en butte aux douleurs. Et nous l'avons regardé comme quelqu'un qui doit être livré aux douleurs, aux coups et aux tourments. Mais lui il a été blessé pour nos iniquités et il a souffert pour nos péchés. Le châtiement qui nous vaut la paix est sur lui et c'est par ses plaies que nous avons été guéris⁵. » On voit par là que le Christ a subi des tourments, et c'est ce qu'avait déjà prédit David en disant : « *Et j'ai subi des tourments*⁶. » Mais ce n'est pas David, c'est le Christ qui a subi des tourments quand l'ordre fut donné de le crucifier. Et de nouveau par la bouche d'Isaïe, le Verbe dit : « *J'ai livré mon dos aux coups et mes joues aux soufflets et je n'ai pas soustrait mon visage aux ignobles crachats*⁷. » Le prophète Jérémie dit la même chose : « *Il livrera*

1. Isaïe, XLIX, 18. — 2. Isaïe, XXXV, 3-6. — 3. Isaïe, XXVI, 19. — 4. Ces derniers mots traduisent littéralement le texte des Septante, ἀνηγγέλμασιν ὡς παιδίον ἐναντίον αὐτοῦ. (T.) — 5. Isaïe, LI, 13 - LIII, 5. — 6. Ps. XXXVIII, 18 (?). — 7. Isaïe, L, 6.

ses joues à celui qui le frappe; il sera rempli d'opprobres¹. » Tout cela le Christ l'a enduré.

69. — Voici ce qui suit dans Isaïe : « Nous avons été guéris par ses plaies. Tous nous avons erré comme des brebis égarées; l'homme s'est égaré dans sa voie. Et le Seigneur l'a livré pour nos péchés². » Donc il est évident que cela lui est arrivé par la volonté de son Père pour notre salut. Après cela le prophète parle encore de sa passion : « Il n'ouvre pas la bouche; il a été conduit à la boucherie comme un agneau; comme une brebis devant celui qui la tond, il est muet³. » Ainsi déclare-t-il qu'il est allé volontairement à la mort. Quant à ces paroles du prophète : « C'est dans l'oppression que sa sentence de condamnation a été portée⁴ », elles signifient la manifestation de ses opprobres; c'est en raison de ses abaissements qu'a eu lieu la réception⁵ de la sentence. Et la sentence a été reçue par les uns pour le salut, et par les autres pour les supplices de leur réprobation. Car on peut être reçu d'une façon par les uns, et d'une autre par les autres. Il en est de même pour la sentence : elle a été reçue par les uns, qui la maintiennent et y trouvent les supplices de leur réprobation; mais d'autres l'ont reçue, qui y ont trouvé leur salut. Or, ceux qui ont crucifié le Christ ont reçu la sentence en la ratifiant en eux-mêmes, et en agissant ainsi à l'égard du Christ, ils n'ont pas cru en lui; car c'est à cause de la manière dont ils ont reçu la sentence qu'ils périront dans les supplices. La sentence a été aussi reçue par ceux qui ont cru en lui, et elle ne pèse plus sur eux. La sentence qui s'exécutera par le feu causera la réprobation des incrédules à la consommation de ce monde.

1. *Lament.*, III, 30. — 2. *Isaïe*, LIII, 5, 6. — 3. *Isaïe*, LIII, 7. — 4. *Isaïe*, LIII, 8. Pour ce texte d'Isaïe, saint Irénée a suivi la traduction des Septante reproduite par la Vulgate dans *Act.*, VIII, 32 : *In humilitate iudicium ejus sublatum est*, « C'est dans l'oppression que sa sentence de condamnation a été portée ». Au fond la pensée est la même que dans l'hébreu, si l'on tient compte de l'hébraïsme consistant à remplacer souvent l'adjectif par le substantif; il donne ce sens : « *Le Christ a été enlevé [condamné à mort] par une sentence inique* ». — 5. Le mot « réception » dans ces quelques lignes reparait explicitement neuf fois, tantôt sous la forme de substantif, tantôt sous la forme verbale. Quoiqu'il s'applique aux amis comme aux ennemis de Notre-Seigneur, il faut cependant le traduire toujours de la même manière. Il y a recevoir et recevoir. D'après saint Irénée, la sentence portée contre Notre-Seigneur s'offre nécessairement à tous, amis et ennemis; tous la reçoivent donc, c'est-à-dire en ont connaissance, l'entendent. Ce n'est pas ce premier pas qui est le salut des uns et la ruine des autres. Mais les uns acceptent cette sentence, la ratifient, et comme dit saint Irénée, « la maintiennent, l'approuvent du fond de l'âme », répétant avec les Juifs : *Tolle, crucifigatur!* et c'est leur ruine. Les autres la reçoivent aussi; mais après l'avoir examinée, ils la trouvent injuste, ne la ratifient pas, ne l'acceptent pas, ou, suivant l'énergique expression de saint Irénée, *littér.*, « ils ne sont plus avec cette sentence », c'est-à-dire ils n'en assument pas la responsabilité; dès lors elle ne pèse plus sur eux, et c'est leur salut.

70. — Si le prophète s'écrie : « *Qui racontera sa génération¹ ?* » c'est de peur que, témoins de la haine de ses ennemis et des ignominies de sa passion, nous n'arrivions à le mépriser comme un homme vil et abject ; c'est afin d'opérer notre conversion. Celui qui a supporté tout cela possède le privilège d'une génération inénarrable, en d'autres termes il a une origine, c'est-à-dire un Père, qui est inénarrable et indicible. Reconnais donc que celui qui a subi une telle passion peut revendiquer une origine divine ; ne le méprise donc pas à cause des tourments qu'il a endurés à dessein pour toi ; mais crains-le à cause de son origine.

71. — Et ailleurs Jérémie dit : « *L'Esprit de notre visage, le Christ Seigneur, comment donc a-t-il été pris dans leurs filets, lui dont nous disions : Nous vivrons sous son ombre parmi les nations² ?* » Que le Christ, tout en étant l'Esprit de Dieu, devait être l'homme de douleurs³, l'Écriture l'indique et est comme saisie d'étonnement et d'admiration au sujet de sa passion, tant il devait subir de tourments celui à l'ombre duquel, avons-nous dit, nous devons chercher la vie. Par ombre, on doit entendre son corps. Car, comme l'ombre vient du corps, ainsi le corps est venu de son Esprit⁴. Par ombre encore, on entend l'humiliation (subie par Notre-Seigneur) et la facilité (laissée aux bourreaux) de mépriser son corps. Car, comme pour les corps qui se tiennent debout, l'ombre est couchée à terre et foulée aux pieds, ainsi le corps du Christ tombé à terre durant sa passion a été sans doute foulé sous les pieds. Et lorsque le prophète appelle ombre le corps du Christ, il l'entrevoit déjà comme ombragé et couvert de la gloire de l'Esprit. Ce n'est pas tout : plus d'une fois sur le chemin par où passait le Seigneur, on plaçait des infirmes accablés de toutes sortes de maladies ; et ceux sur lesquels se projetait son ombre étaient guéris⁵.

72. — Le même prophète s'écrie encore au sujet de la passion du Christ : « *Ah ! comment ? le juste a disparu, et personne ne le prend à cœur ; et les hommes pieux sont enlevés, et personne n'y prend garde. En effet, le juste a été retiré de devant l'injustice. Son tombeau sera dans la paix ; il a été enlevé du milieu (de nous)⁶.* » Et quel autre est parfaitement juste, si ce n'est le Fils de Dieu qui conduit à la justice parfaite ceux qui croient en lui, qui comme lui sont persécutés et mis à mort ? Par ces mots : « *Sa sépulture sera dans la paix* », il déclare qu'il est mort pour notre salut. « *Dans la paix* », cela signifie dans le

1. *Isaïe*, LIII, 8. — 2. *Lament.*, IV, 20. — 3. Cf. *Secunda Clementis*, IX, 5. — 4. Telle est la traduction littérale du texte arménien. Dans ce passage, saint Irénée a sans doute en vue ces paroles de l'Évangile : *Antequam convenirent, inventa est in utero habens de Spiritu sancto... Quod enim in ea natum est, de Spiritu sancto est (Matth., I, 18, 20). Spiritus sanctus superveniet in te et virtus Altissimi obumbrabit tibi. Ideoque et quod nascetur ex te Sanctum vocabitur Filius Dei (Luc, I, 35).* — 5. S. Irénée attribue ici à l'ombre du Sauveur ce qui est rapporté de celle de saint Pierre, *Actes*, V, 15. (Γ.) — 6. *Isaïe*, LVII, 1, 2.

salut. En effet, grâce au bienfait de sa mort, ceux qui, auparavant, étaient ennemis et opposés entre eux, dès qu'ils se sentent unis dans la même foi en lui, demeurent en paix les uns avec les autres, la foi commune qu'ils ont en lui les rend intimes amis, voilà ce qui a lieu. Quant aux mots : « *Il a été enlevé du milieu* », ils signifient sa résurrection d'entre les morts. Car après sa sépulture, on n'a plus revu son corps (inanimé) ¹. Après sa mort, il devait ressusciter et devenir à jamais immortel; c'est ce que le prophète exprime en ces termes : « *Il a demandé la vie et tu lui as donné la longueur des jours pour les siècles des siècles* ². » Que signifie donc ceci : « *Il a demandé la vie* », puisqu'il devait mourir? C'est l'annonce qu'il ressuscitera d'entre les morts, et qu'une fois ressuscité, il sera immortel; car il a reçu le moyen de ressusciter et de posséder une longue vie dans les siècles des siècles sans jamais rien craindre de la mort ³.

73. — David poursuit, en parlant de la mort et de la résurrection du Christ : « *Moi, je me suis endormi et plongé dans le sommeil; je me suis réveillé, parce que le Seigneur m'a reçu* ⁴. » David ne disait pas cela pour lui-même, puisqu'une fois mort, il n'est pas ressuscité; mais c'est l'Esprit du Christ qui, comme par la bouche d'autres prophètes, parle du Christ lui-même par celle de David. « *Moi, je me suis endormi et plongé dans le sommeil; je me suis réveillé parce que le Seigneur m'a reçu.* » Il appelle la mort un sommeil, parce qu'il est ressuscité.

74. — David s'exprime encore ainsi au sujet de la passion du Christ : « *Pourquoi les nations ont-elles frémi et les peuples ont-ils médité des choses vaines? Les rois de la terre se sont levés contre lui, et les princes se sont rassemblés contre le Seigneur et contre son Christ* ⁵. » Car Hérode, roi des Juifs, et Ponce-Pilate, procureur de l'empereur Claude ⁶, se sont mis d'accord pour le condamner à être crucifié. Hérode supposait que le Christ devait être un roi terrestre et il craignit d'être par lui dépossédé de son royaume. A l'instigation d'Hérode et des Juifs qui l'entouraient, Pilate fut poussé comme malgré lui à livrer le Christ à la mort; son courage n'allait pas jusqu'à courir le risque d'agir contre César pour sauver un homme qui se disait roi.

75. — Et le même prophète dit encore, à propos de la passion du Christ :

1. Le texte arménien porte : *ճեռեալ*, *merial*, c'est-à-dire *le mort* (n'a plus été revu). — 2. *Ps.* xxi, 5. — 3. *Litt.* : « Car il a reçu la vie, afin de ressusciter; et la longévité dans les siècles des siècles, afin d'être immortel ». — 4. *Ps.* iii, 6. — 5. *Ps.* ii, 1, 2. — 6. Voir l'introduction. Ponce-Pilate n'était pas procureur sous Claude, mais sous Tibère. S. Irénée en a fait un procureur de Claude, parce que c'est sous ce prince (41-54), et probablement dans la première année de ce prince, qu'il met la mort de Notre-Seigneur. Et il est conduit à cette conclusion par l'âge (45 à 50 ans) qu'il attribuait au Sauveur au moment de sa mort (*Adv. haer.*, II, xxii, 5, 6). Un de ses arguments était le texte de S. Jean, viii, 57 : *Quinquaginta annos nondum habes, et Abraham vidisti*; mais il s'appuyait aussi sur la tradition des presbytres. (T.)

« Toi, tu nous as rejetés, tu nous as dédaignés et tu as repoussé ton Christ. Tu as rompu l'alliance de mon serviteur, tu as jeté à terre sa sainteté. Tu as renversé toutes ses murailles et tu as ébranlé toutes ses forteresses. Ceux qui passaient par le chemin l'ont dépouillé; il est devenu l'opprobre de ses voisins. Tu as élevé la droite de ses oppresseurs; tu as fait la joie de ses ennemis à son sujet. Tu as fait retourner en arrière le secours de son épée et tu ne l'as pas aidé dans le combat. Tu l'as privé, dépouillé de sa splendeur, et tu as jeté par terre son trône. Tu as abrégé les jours de sa vie et tu l'as accablé de honte¹. » Voilà ce que le Christ devait souffrir et souffrir par la volonté de son Père, le prophète l'a déclaré ouvertement; c'est, en effet, sur la volonté de son Père que le Christ devait endurer sa passion.

76. — Voici comment parle à son tour Zacharie : « Glorieux, réveille-toi contre mon pasteur et contre l'homme qui est mon compagnon. Frappe le pasteur, et les brebis du bercail seront dispersées² » : prophétie réalisée, quand le Christ fut pris par les Juifs; tous ses disciples l'abandonnèrent dans la crainte de subir la mort avec lui, tant leur foi en lui fut ébranlée, jusqu'au moment où ils le virent ressuscité d'entre les morts.

77. — Il est dit encore dans les douze prophètes : « Et l'ayant enchaîné, ils l'offrirent en présent au roi³. » En effet, Ponce-Pilate était procureur de la Judée, et il nourrissait une haine profonde contre Hérode, roi des Juifs. Mais au moment où on lui avait amené le Christ chargé de chaînes, Pilate le renvoya au tribunal d'Hérode avec permission de lui faire subir un interrogatoire afin de s'assurer de la conduite à tenir vis-à-vis du Christ : ce fut l'occasion de la réconciliation du proconsul romain avec le roi Hérode.

78. — Dans Jérémie on trouve la prédiction de la mort de Jésus et de sa descente aux enfers : « Et le Seigneur, le Saint d'Israël, s'est souvenu de ses morts, de ceux qui, auparavant, dormaient dans le sein de la terre, et il est descendu vers eux pour leur annoncer son salut et pour les délivrer⁴. » La cause de sa mort est indiquée : sa descente aux enfers était le salut des trépassés.

79. — Voici comment Isaïe parle de son crucifiement : « J'ai étendu les mains tout le jour à une foule incrédule et rebelle⁵. » Or, cela signifie la croix. Et David parle encore plus clairement : « Des chiens cruels m'ont environné, une troupe de scélérats ont rôlé autour de moi; ils ont percé mes pieds et mes mains⁶. » Ensuite il dit : « Mon cœur est comme de la cire, il se fond dans mes entrailles; et ils ont mis à découvert tous mes os⁷. » Et puis il ajoute : « Délivre mon âme de l'épée et mon corps des clous; car une troupe de scélérats s'est levée

1. Ps. LXXXIX, 39-46. — 2. Zach., XIII, 7. — 3. Citation introuvable dans les prophètes. (T.) — 4. Ce texte apocryphe, qui ne se trouve pas dans notre Jérémie actuel, est encore cité par S. Justin, *Dial.*, LXXII, 4, et par S. Irénée, une fois sous le nom de Jérémie (*Adv. haer.*, IV, XXII, 1) et une autre fois, par inadvertance sans doute, sous le nom d'Isaïe (*Adv. haer.*, III, XX, 4). (T.) — 5. Is., LXV, 2. — 6. Ps. XXI, 17. — 7. Ps. XXI, 15.

contre moi¹. » Par là, il indique bien manifestement que le Christ sera crucifié. Moïse avait dit la même chose au peuple : « *Ta vie sera comme suspendue devant toi, et tu trembleras le jour et la nuit et tu ne croiras pas à ta vie*². »

80. — David dit encore : « *Ils m'ont examiné; ils se sont partagé mes vêtements, et pour ma robe, ils l'ont tirée au sort*³. » En effet, après l'avoir crucifié, les soldats, selon la coutume, se partagèrent ses vêtements. Pour faire ce partage, ils déchirèrent ses habits. Mais pour sa robe, comme elle se mettait par en haut et était sans couture, ils la tirèrent au sort, afin de la donner à celui auquel elle tomberait.

81. — Le prophète Jérémie dit : « *Et ils ont pris les trente pièces d'argent, prix de celui dont les enfants d'Israël ont estimé la valeur; et ils les ont données pour le champ du potier, comme le Seigneur me l'a ordonné*⁴. » En effet, Judas, l'un des disciples du Christ, s'étant présenté devant les Juifs, s'engagea par serment avec eux; car il savait qu'ils voulaient le tuer et il lui gardait rancune d'avoir été réprimandé par lui; il reçut les trente statères de la province et il leur livra le Christ. Mais s'étant repenti de cette trahison, il revint jeter l'argent aux pieds des princes des Juifs, s'en alla et se pendit. Pour eux, ne jugeant pas convenable de mettre cette somme dans le trésor, car c'était le prix du sang, ils l'employèrent à acheter le champ d'un potier, afin d'y enterrer les étrangers.

82. — Et après avoir éleyé Jésus en croix, comme il demandait à boire, ils lui donnèrent du vinaigre mêlé de fiel. Et cela aussi a été prédit par David : « *Ils m'ont donné pour nourriture du fiel; et dans ma soif, ils m'ont abreuvé de vinaigre*⁵. »

83. — Et ressuscité des morts, il devait monter au ciel, voilà ce que David dit en ces termes : « *Le char de Dieu, ce sont des milliers et des milliers d'anges; le Seigneur est parmi eux, au Sinaï, dans le sanctuaire. Il monte sur les hauteurs, emmenant la foule des captifs; il a donné des présents aux hommes*⁶. » Et le prophète appelle *captivité* l'abolition de la puissance des anges rebelles⁷. Et il a marqué le lieu d'où il devait s'élever de la terre au ciel. Car le Seigneur, dit-il, *est monté de Sion*, c'est-à-dire la montagne qui est en face de Jérusalem, et qu'on appelle le mont des Oliviers. Après être ressuscité des morts, il rassembla ses disciples, il leur parla du royaume des cieux; puis c'est devant leurs yeux qu'eut lieu son ascension et ils virent les cieux s'ouvrir pour le recevoir.

1. Ps. XXI, 21. — 2. Deut., XXVIII, 66. — 3. Ps. XXI, 19. — 4. Jér., XXXII, 6; Matth., XXVII, 10. — 5. Ps. LXVIII, 22. — 6. Ps. LXVII, 18, 19. — 7. Cette « captivité, » ces « captifs » dont il est question ici, ce sont ceux dont parle David, ceux qui sont emmenés au ciel par Jésus, leur libérateur. S. Irénée ne cite que ce mot « captivité », mais il a en vue tout le texte précédent; il entend bien par ce mot *les captifs libérés*, puisqu'il assimile ce fait à l'abolition de la puissance diabolique.

84. — David répète encore cela même : « *Princes, ouvrez vos portes; élevez-vous, portes éternelles, et le Roi de gloire entrera*¹. » Les portes éternelles, ce sont les ciens. Invisible dans sa nature, le Verbe ne pouvait être aperçu des créatures, quand il est descendu sur la terre. Rendu visible par son incarnation, on l'a vu s'élever dans les ciens. En l'apercevant, les puissances, les anges placés au-dessous crièrent à ceux qui étaient au-dessus : « *Ouvrez vos portes; élevez-vous, portes éternelles; le roi de gloire fait son entrée*. » Et comme les anges d'en haut disaient, dans leur étonnement : « *Quel est celui-là?* » tous ceux qui le voyaient l'acclamèrent une seconde fois : « *C'est le Seigneur fort et puissant, c'est lui le roi de gloire!* »

85. — Une fois ressuscité et assis à la droite de son Père, il y demeure jusqu'au jour marqué par le Père pour le jugement de tous ses ennemis qu'il lui a soumis. Ses ennemis sont tous ceux qui ont été trouvés rebelles, anges et archanges, puissances et trônes, ceux qui n'ont fait aucun cas de la vérité. Le prophète David en parle lui-même en ces termes : « *Le Seigneur a dit à mon Seigneur : Assieds-toi à ma droite, jusqu'à ce que je fasse de tes ennemis l'escabeau de tes pieds*². » Et il est monté au lieu même d'où il est descendu, David le dit encore : « *Il est monté d'une extrémité du ciel et il est venu se reposer à l'autre extrémité*³. » Puis le prophète le montre exerçant sa justice, quand il dit : « *Et il n'y a personne qui se dérobe à sa chaleur*⁴. »

86. — Or, si les prophètes ont annoncé d'avance que le Fils de Dieu se manifesterait sur la terre, en quel lieu du monde, de quelle manière et dans quelles conditions il apparaîtrait ici-bas; si le Seigneur a vérifié toutes ces prophéties en sa personne, notre foi en lui repose sur un fondement inébranlable, tout le thème de la prédication est vrai, je veux dire, le témoignage des apôtres. Après avoir reçu leur mission du Seigneur, les apôtres ont prêché dans le monde entier que le Fils de Dieu est venu pour subir la passion, qu'il l'a endurée pour abolir la mort et nous ressusciter un jour. En effet, le Seigneur a détruit l'inimitié que le péché avait établie entre nous et Dieu; il nous a réconciliés avec lui et rendus capables de lui plaire. C'est ce qui a été annoncé par les prophéties en ces termes : « *Qu'ils sont beaux les pieds de ceux qui évangélisent la paix et de ceux qui évangélisent le bien*⁵! » Puis Isaïe prédit que les apôtres sortiront de la Judée et de Jérusalem pour nous annoncer la parole de Dieu, obligatoire pour nous aussi bien que pour les Juifs : « *Car c'est de Sion que sortira la loi, et de Jérusalem la parole du Seigneur*⁶. » C'est David qui prédit qu'ils prêcheront par toute la terre : « *Leur voix parcourt toute la terre, et leurs paroles vont jusqu'aux extrémités du monde*⁷. »

87. — C'est encore Isaïe annonçant que les hommes, au lieu de rester

1. *Ps.* xxiii, 7. — 2. *Ps.* cix, 1. — 3. *Ps.* xviii, 7. — 4. *Ps.* xviii, 7. — 5. *Isaïe*, lii, 7. — 6. *Isaïe*, ii, 3. — 7. *Ps.* xviii, 5.

sous le joug des obligations multiples de la loi, vivront dans l'unité simple de la foi et de la charité : « *C'est une parole brève et résumant toute justice; car Dieu exécutera cette parole brève dans tout l'univers*¹. » C'est pourquoi l'apôtre Paul ajoute : « *La plénitude de la loi, c'est la charité*². » Car celui qui aime Dieu a accompli la loi. Le Seigneur même, auquel on demandait quel est le premier commandement, répondit : « *Vous aimerez le Seigneur votre Dieu de tout votre cœur et de toutes vos forces. Et le second (commandement) est semblable au premier : Vous aimerez le prochain comme vous-mêmes. De ces deux commandements, dit-il, dépendent toute la loi et les prophètes*³. » C'est la foi en lui, qui a fait croître notre amour envers Dieu et envers le prochain, et qui nous a rendus pieux envers Dieu, justes et bons. Et c'est ainsi qu'il a accompli une parole abrégée sur la surface de la terre.

88. — C'est encore d'Isaïe que nous apprenons qu'après son ascension, (le Christ) devait être exalté au-dessus de tout, et que personne ne pourra jamais lui être comparé, témoin ces paroles : « *Quel est celui qui est jugé? Qu'il se lève contre moi. Et quel est celui qui est justifié? Qu'il s'approche du Fils du Seigneur. Malheur à vous! Car tous vous vous userez comme un vêtement et la teigne vous décorera... Et toute chair sera abaissée et le Seigneur seul sera exalté parmi ceux qui sont exaltés*⁴. » Qu'à la fin, ceux qui auront servi Dieu seront sauvés par son nom, voilà ce que dit encore Isaïe : « *Et à mes serviteurs il sera donné un nom nouveau, qui sera béni sur la terre et ils béniront le Dieu de vérité*⁵. » Et que lui-même en personne réalisera cette bénédiction et nous sauvera par son sang, c'est ce qu'Isaïe annonce : « *Ce n'est ni un intercesseur, ni un ange, mais le Seigneur lui-même qui les a fait vivre, parce qu'il les aime et prend soin d'eux; c'est lui-même qui les a sauvés*⁶. »

89. — Isaïe nous apprend encore que le Christ ne veut pas ramener les fidèles aux observances de la législation mosaïque, car la Loi a été perfectionnée⁷ par le Christ; c'est par la foi et l'amour envers le Fils de Dieu qu'il faut désormais vivre d'une vie nouvelle avec l'aide du Verbe : « *Ne vous souvenez plus de ce qui est passé, dit-il, et ne considérez plus les choses d'autrefois. Voici que je fais une chose nouvelle; elle est près de s'épanouir et vous la reconnaîtrez. Je mettrai un chemin dans le désert, des fleurs dans la terre aride, pour abreuver ma nation élue, et mon peuple que je me suis acquis pour publier mes vertus*⁸. » Avant la vocation des Gentils, c'était un désert aride; le Verbe n'avait pas encore passé parmi eux; l'Esprit-Saint ne les avait pas encore abreuvés; c'est lui qui a tracé le nouveau sentier de la piété envers Dieu et de la justice, lui qui a fait jaillir les fleuves (de grâces) pour répandre l'Esprit-Saint avec abondance

1. *Isaïe*, x, 22; *Rom.*, ix, 28. — 2. *Rom.*, xiii, 10. — 3. *Marc*, xii, 30; *Matth.*, xxii, 37. — 4. *Isaïe*, l, 8; ii, 17; *ի վարդապետի* est fautif; mais *ի վարդաձիգ*, qui signifie *en bas*, répond bien au contexte. — 5. *Isaïe*, lxxv, 15. — 6. *Isaïe*, lxxiii, 9. — 7. Le contexte semble bien exiger pour ce verbe le sens de « a été abrogée ». — 8. *Isaïe*, xlvi, 18-20.

sur la terre, suivant la promesse faite par les prophètes qu'il répandrait aux derniers jours l'Esprit-(Saint) sur toute la surface de la terre.

90. — Or notre vocation consiste à nous renouveler dans l'Esprit, et non à conserver notre vétusté, suivant la prophétie de Jérémie : « *Voici que des jours viennent, dit le Seigneur, où je ferai avec la maison d'Israël et la maison de Juda une alliance du testament que j'ai conclu avec leurs pères, le jour où je les ai pris par la main pour les faire sortir de la terre d'Égypte; eux ont rompu cette alliance, et je ne me suis pas occupé d'eux, dit le Seigneur. Mais voici l'alliance du testament que j'ai conclu avec la maison d'Israël après ces jours-là : Je leur donnerai ma loi dans l'esprit et je l'écrirai dans leur cœur, et je serai leur Dieu et ils seront mon peuple. Et chacun n'enseignera plus son concitoyen; ni un homme son frère, en disant : Connaissiez le Seigneur! car tous me connaîtront du plus petit au plus grand; car je leur pardonnerai et j'expierai leurs péchés, leurs iniquités, et je ne me souviendrai plus de leurs péchés* ¹. »

91. — Les Gentils eux-mêmes doivent être appelés à hériter de ces promesses; eux aussi doivent entrer dans la nouvelle alliance; c'est Isaïe qui l'enseigne dans les termes suivants : « *Voici ce que dit le Dieu d'Israël : En ce jour-là, l'homme espérera en son Créateur, et ses yeux regarderont vers le Saint d'Israël, et ils n'auront plus d'espérance aux autels, ni aux œuvres de leurs mains, que leurs doigts ont façonnées* ². » En effet, ces paroles ont été dites par le Saint d'Israël plus manifestement pour ceux qui abandonnent le culte des idoles et croient en Dieu, notre créateur. Le Saint d'Israël, c'est le Christ; il s'est manifesté aux hommes, lui que nous voyons, lui sur qui nous tenons nos yeux attachés. Ce n'est pas aux idoles, ni dans les œuvres de nos mains que nous avons mis notre espérance.

92. — Et le Verbe lui-même, en Isaïe, déclare qu'il s'est rendu visible parmi nous, et que Fils de Dieu, devenu fils de l'homme, il se trouve au milieu de nous, qui auparavant ne le connaissions pas : « *J'ai apparu à ceux qui ne me cherchaient pas, dit-il, j'ai été trouvé par ceux qui ne me demandaient pas. J'ai dit : Me voici! à un peuple qui n'invoquait pas mon nom* ³. »

93. — Et ce peuple doit être un peuple saint, comme l'annonce Osée, l'un des douze prophètes : « *J'ai appelé mon peuple celui qui n'était pas mon peuple; et celui qui n'était pas aimé sera chéri. Et ceux qui ne s'appellent pas mon peuple seront, en ce même lieu, appelés fils du Dieu vivant* ⁴. » Jean-Baptiste n'a-t-il pas dit lui-même : « *Dieu peut de ces pierres tirer des fils à Abraham* ⁵. » En effet, nos cœurs ont été délivrés du culte des idoles; la foi nous élève à la connaissance de Dieu; et nous devenons les fils d'Abraham, lui aussi justifié par la foi. Aussi Dieu dit-il par la bouche du prophète Ézéchiël : « *Et je leur donnerai*

1. *Jér.*, xxxi, 31-34. — 2. *Isaïe*, xvii, 6, 8. — 3. *Isaïe*, lxxv, 1. — 4. *Osée*, ii, 26. — 5. *Matth.*, iii, 9.

un autre cœur et je leur donnerai un esprit nouveau. J'ôterai et j'enlèverai de leur corps le cœur de pierre et je leur donnerai un autre cœur, un cœur de chair, afin qu'ils suivent mes préceptes, qu'ils gardent et accomplissent mes lois. Et ils seront mon peuple, et je serai leur Dieu¹. »

94. — C'est grâce au Verbe incarné et habitant au milieu des hommes que se sont opérés la vocation des Gentils et le changement de leur cœur, selon cette parole du disciple Jean : « *Et le Verbe s'est fait chair, et il a habité parmi nous².* » C'est pourquoi l'Église enfante de nombreux élus; ce n'est plus seulement un intercesseur, Moïse, ni un envoyé, Élie, mais c'est le Seigneur lui-même qui nous a sauvés et qui donne à son Église des enfants plus nombreux que ceux de la Synagogue, suivant cette parole d'Isaïe : « *Réjouis-toi, stérile, qui n'as pas enfanté.* » Cette femme stérile, qui dans les temps antérieurs ne pouvait absolument pas donner des enfants à Dieu, c'est l'Église : « *Éclate de joie et d'allégresse, toi qui n'as pas été en travail. Car les fils de la délaissée (litt. : du désert) sont plus nombreux que les fils de celle qui a un époux³.* » Et la première (Église, la) Synagogue était asservie à la Loi.

95. — Moïse lui-même, dans le *Deutéronome*, déclare que les Gentils seront les premiers et que le peuple incrédule sera le dernier. Il dit encore : « *Vous avez excité ma jalousie par ce qui n'est pas Dieu, et vous m'avez irrité par vos idoles; et moi j'exciterai votre jalousie par ce qui n'est pas un peuple, et je vous irriterai par une nation insensée⁴.* » Les Juifs en effet ont abandonné Celui qui est (l'Être), Dieu, pour rendre un culte à des divinités qui ne sont que néant; et ils ont tué les prophètes et prophétisé par Baal, auquel les Chananéens élevaient des idoles. Et insultant l'Être, le Fils de Dieu, ils l'ont rejeté et ils lui ont préféré Barabbas, un voleur convaincu d'homicide; ils ont renié le Roi éternel pour acclamer comme leur roi un César temporel. C'est pourquoi Dieu a daigné faire part de son héritage aux Gentils, à des barbares qui n'appartenaient pas à la cité de Dieu, qui ne savaient même pas ce qu'est Dieu. La vocation au Christ nous ayant donné la vie, et Dieu récapitulant en lui (les promesses faites à) la foi d'Abraham, qui est aussi la nôtre⁵, nous ne devons plus regarder en arrière, ni retourner à la Loi ancienne. Nous possédons le Seigneur de la Loi, qui est le Fils de Dieu; par la foi en lui, nous apprenons à aimer Dieu de tout notre cœur et le prochain comme nous-mêmes. Mais l'amour envers Dieu exclut tout péché, et l'amour envers le prochain défend de faire ce qui peut nuire au prochain.

96. — Ainsi donc la Loi ne doit plus être notre pédagogue. Nous conversons avec le Père, nous nous tenons en sa présence face à face, devenus enfants en malice, et fermes en toute justice et pureté. La Loi n'a plus à dire : « *Ne*

1. *Ézéch.*, xi, 19, 20. — 2. *Jean*, i, 14. — 3. *Isaïe*, liv, 1. — 4. *Deut.*, xxxii, 21. — 5. *Litt.* : « Dieu ayant récapitulé en lui la foi d'Abraham (qui est) en nous ».

sois pas adultère », à celui qui ne songe même pas involontairement à une femme étrangère; « *Ne tue pas* », à celui qui a repoussé de son cœur tout sentiment de colère et de haine; « *Tu ne désireras pas le champ de ton prochain, ni son bœuf, ni son âne* », à ceux qui ne font aucun cas des biens de la terre, mais qui amassent des trésors pour le ciel; « *Oeil pour œil, dent pour dent* », à celui qui n'a aucun ennemi, mais qui traite tous les hommes comme son prochain, et qui par conséquent n'est pas capable de lever la main pour se venger. La Loi n'exigera plus la dime de celui qui a consacré tous ses biens à Dieu, et qui a quitté son père, sa mère et tous les siens pour suivre le Verbe de Dieu; elle n'a pas à commander de chômer un jour fixe à celui qui observe chaque jour le sabbat, qui vit dans le temple de Dieu, temple qui est le corps de l'homme, s'employant au service du culte de Dieu et pratiquant à toute heure la justice. « *Je veux la miséricorde, a dit le Seigneur, et non le sacrifice; et j'aime mieux la connaissance de Dieu que les holocaustes*¹ ». « *Mais il est impie celui qui me sacrifie un bœuf, comme s'il immolait un chien, et celui qui m'offre de la fleur de farine comme si c'était le sang d'un porc*² ». « *Mais quiconque invoquera le nom du Seigneur sera sauvé*³ »; « *Car il n'y a pas sous le ciel un autre nom qui ait été donné aux hommes par lequel nous devions être sauvés*⁴ », si ce n'est celui de Dieu, c'est-à-dire de Jésus-Christ, Fils de Dieu, auquel les démons mêmes obéissent, ainsi que les esprits mauvais et toutes les forces rebelles.

97. — (Cela a lieu)⁵ par l'invocation du nom de Jésus-Christ, crucifié sous Ponce-Pilate. Jésus-Christ s'en est allé⁶ et s'est éloigné des hommes, et cependant partout où l'un de ceux qui croient en lui l'appelle et l'invoque en accomplissant sa volonté, Jésus s'approche, se présente et exauce les demandes

1. *Osée*, vi, 6. — 2. *Isaïe*, lxxvi, 3. — 3. *Joel*, ii, 32. — 4. *Act.*, iv, 12. — 5. Cette phrase présente des difficultés de construction qui disparaîtraient si la première proposition jusqu'à ces mots « Ponce-Pilate » était jointe au chapitre précédent. (B.) — Cette observation du P. Barthoulot est d'autant plus juste que les mots « au nom de Jésus-Christ crucifié sous Ponce-Pilate » étaient une formule d'exorcisme employée par les chrétiens. Cf. S. JUSTIN, II *Apologie*, vi, 6 : « Nos chrétiens les adjurant (les démoniaques) au nom de Jésus-Christ crucifié sous Ponce-Pilate (κατὰ τοῦ ὀνόματος Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ σταυρωθέντος ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου), en ont guéri et en guérissent encore aujourd'hui beaucoup, en maîtrisant et en chassant des hommes les démons qui les possèdent. » Et cf. PALLADIUS, *Histoire lausiaque*, xxii, 12, 13. Il faut donc rattacher les mots « par l'invocation etc. » à la phrase finale du chapitre précédent : « auquel (Fils de Dieu) les démons mêmes obéissent, ainsi que les esprits mauvais et toutes les forces rebelles, par l'invocation du nom de Jésus-Christ crucifié sous Ponce-Pilate ». Il est surprenant que M. Harnack, qui a remarqué d'ailleurs le caractère de la formule « par l'invocation etc. », n'en ait pas tenu compte pour la division des chapitres. (T.) — 6. Il me semble nécessaire de donner pour sujet « Jésus-Christ » aux verbes « s'en est allé et s'est éloigné » : le contexte l'exige. Malgré cet éloignement, Jésus invoqué vient auprès de ceux qui font appel à lui.

de ceux qui s'adressent à lui avec un cœur pur. Recevant ainsi le salut, nous louons sans cesse Dieu, qui par son infinie, par son insondable, par son inscrutable sagesse, nous a sauvés et, du haut du ciel, nous a annoncé le salut (par les prophètes), à savoir l'avènement visible de Notre-Seigneur, c'est-à-dire la grâce de son incarnation. Nous ne pouvions nous procurer cette grâce par nous-mêmes; toutefois ce qui est impossible aux hommes est possible à Dieu. C'est pourquoi Jérémie, parlant à ce sujet, s'écrie : « *Qui est monté au ciel et l'a saisie (la sagesse) et l'a fait descendre des nuées? Qui a passé la mer et, l'ayant trouvée, l'a rapportée de préférence à l'or raffiné? Il n'y a personne qui ait connu ses voies, et personne qui ait observé ses sentiers. Mais celui qui sait tout la connaît par sa prudence; celui qui forme la terre à jamais, celui qui l'a remplie d'animaux, de quadrupèdes, celui qui envoie la lumière, et elle parcourt son orbite; il l'a appelée et elle lui obéit avec respect. Et les étoiles se sont levées dans leurs postes et sont dans la joie. Il les a appelées et elles ont dit : Nous voici! et elles brillent joyeusement pour celui qui les a créées. C'est lui qui est notre Dieu et nul autre ne lui est comparable. Il a trouvé toutes les voies de la sagesse par son intelligence, et il l'a donnée à Jacob, son serviteur, et à Israël, son bien-aimé. Après cela il a apparu sur la terre et il a habité avec les hommes. C'est le livre du commandement de Dieu et le livre de la loi qui subsiste à jamais. Tous ceux qui le recevront arriveront à la vie; mais ceux qui l'abandonneront, périront* ». Il donne le nom de Jacob et d'Israël au Fils de Dieu. Celui-ci ayant reçu de son Père le pouvoir de nous rendre la vie, l'a ensuite mise à notre portée², lorsque, descendant vers nous qui étions si éloignés de lui, il est apparu sur la terre et a vécu avec les hommes. Il a étroitement uni³ l'Esprit de Dieu le Père avec la créature de Dieu et l'homme est devenu à l'image et à la ressemblance de Dieu⁴.

CONCLUSION.

98. — Telle est, mon cher ami⁵, la prédication de la vérité, et c'est la règle de notre salut; c'est aussi la voie qui mène à la vie. Les prophètes l'ont annoncée, le Christ l'a établie, les Apôtres l'ont transmise, partout l'Église l'offre à ses enfants. C'est en toute assurance qu'il faut conserver (ce dépôt)

1. *Baruch*, III, 29-IV, 1. Une des plus anciennes citations chrétiennes de ce livre. — 2. *Litt.* : « qui a reçu du Père le pouvoir de notre vie, et, après avoir reçu cette vie, l'a fait descendre vers nous ». — 3. *Litt.* : « Il a uni et pétri l'Esprit de Dieu le Père avec la créature ». — 4. Le résultat final de l'Incarnation et de la Rédemption est une « *restitutio in pristinum* ». L'homme racheté recouvre la ressemblance avec Dieu, qui était son premier état après la création (*recapitulatio*). (T.) — 5. L'allemand (1907) fait rapporter « cher » à « prédication de la vérité » (*Dies ist die liebliche Verkündigung der Wahrheit*). Malgré le défaut de ponctuation, je crois qu'il vaut mieux le mettre au vocatif : « Telle est, mon cher ami ».

avec une volonté saine, afin d'être agréable à Dieu par des œuvres bonnes et le désir sincère d'une bonne conduite.

99. — Dès lors, personne ne doit se figurer que Dieu le Père soit autre que notre Créateur, comme les hérétiques se l'imaginent. Ils méprisent Dieu, qui est l'Être, et ils se font une idole de ce qui n'est que néant; ils se forgent un père élevé au-dessus de notre Créateur, se figurant avoir trouvé quelqu'un de plus grand que la vérité. Tous ceux-là sont des impies et ils blasphèment contre leur créateur et leur Père, comme nous l'avons montré dans notre *Critique et réfutation de ce qu'on nomme faussement la gnose*¹. Il en est d'autres qui dédaignent l'avènement du Fils de Dieu et l'économie de son incarnation, transmise par les Apôtres, prédite par les prophètes pour être le salut de l'humanité, ainsi que nous te l'avons démontré en abrégé. Ces hommes aussi doivent être rangés et comptés parmi les incrédules. D'autres ne reçoivent pas les dons de l'Esprit-Saint et repoussent loin d'eux la grâce prophétique, cette grâce qui, avec abondance, permet à l'homme de porter des fruits de vie divine; ce sont ceux dont parle Isaïe : « *Car ils seront, dit-il, comme le térébinthe au feuillage flétri, et comme un jardin sans eau*² »; et ceux-là ne servent de rien à Dieu, puisqu'ils ne peuvent rapporter aucun fruit³.

100. — Par conséquent l'erreur s'est étrangement écartée de la vérité sur les trois articles principaux de notre baptême. En effet, ou bien ils méprisent le Père, ou bien ils ne reçoivent pas le Fils, en parlant contre l'économie de son incarnation, ou ils n'admettent pas l'Esprit-Saint, c'est-à-dire qu'ils méprisent la prophétie. Il faut nous défier de tous ces incrédules et fuir leur société, si vraiment nous voulons être agréables à Dieu et par lui arriver au salut.

Démonstration de la prédication apostolique de saint Irénée.

Gloire à la Très Sainte Trinité et à l'unique Divinité, Père, Fils et tout Provident Saint-Esprit, dans les siècles des siècles. Ainsi soit-il.

Souvenez-vous dans le Seigneur du saint et trois fois béni archevêque Dèr Ohannès, possesseur de ce manuscrit et frère de notre saint roi⁴, ainsi que du pauvre copiste que je suis.

1. C'est le titre même de l'ouvrage que nous appelons par abréviation *Adversus haereses* : Ἐλεγχος καὶ ἀνατροπὴ τῆς ψευδογνώσεως. (T.) — 2. Isaïe, I, 30. — 3. Tout ce chapitre est dirigé en manière de conclusion contre les gnostiques, les juifs et les docètes. Les négateurs des dons de l'Esprit-Saint sont probablement les aloges, dont l'auteur a parlé dans l'*Adversus haereses*, III, II, 9. Cf. S. ÉPIPHANE, *Haer.*, LI. (T.) — 4. Il s'agit de l'archevêque Jean, le plus jeune des frères du roi Hetum de Cilicie (1226-1270). Son érudition l'avait fait surnommer Rabbun. Il devint évêque en 1259 et mourut en 1289. (T.)

TABLE DES MATIÈRES

(Les chiffres indiquent les numéros des chapitres)

- Abraham, 24; sa foi et sa justice, 35.
 Anges, 9, 10, 11, 84; prévaricateurs, 18, 85, 96.
 Apôtres, 41, 86, 98; doctrine des apôtres, 46.
 Arc-en-ciel, 22.
 Ascension de Jésus-Christ, 83, 84.
 Baptême, 3, 7, 42.
 Cain et Abel, 17.
 Cham, 19, 20.
 Charité, 87.
 Cieux, sept cieux, 9.
 Circoncision, 24.
 Corps de vérité, 1.
 Croix, 34, 45, 47, 56, 79.
 Descente aux enfers, 78.
 Dieu, son existence, 3, 4; Dieu un, 4, 47; créateur, 4, 5, 8; juste et bon, 8.
 Église, 42, 94, 98.
 Élie, 94.
 Emmanuel, 54.
 Ἐπίδαρις, 1, note.
 Esprit-Saint, 99, 100; sagesse du Père, 5; doigt de Dieu (?), 26, note; onction du Fils, 47; septiforme, 9; son rôle dans la création, 5; montre le Verbe, 5; inspire les prophètes, 6; est uni à l'âme juste, 42.
 Ève, vierge désobéissante, 33.
 Femme, sa formation, 13.
 Foi, intégrité de la foi, 2; sa nécessité, 37; foi justificante, 35, 93; effets de la foi, 87; règle de foi, 3; articles de la foi, 6.
 Gentils, vocation des Gentils, 42, 89, 91, 92, 95.
 Glorification de Jésus-Christ au ciel, 85, 88.
 Homme, création de l'homme, 11; son état primitif, 12, 14; liberté de l'homme, 11.
 Incorruptibilité, 31, 40.
 Jacob, 25.
 Japhet, 19, 21.
 Jean-Baptiste, 41.
 Jésus-Christ, préexistant, 30, 43, 51, 52; Fils de Dieu, 30, 40, 43, 70; Dieu, 60; homme, 30, 31, 53; descendant d'Abraham et de David, 30, 59, 63, 64; vraiment né, 38, 39, 56; d'une vierge, 32, 35, 53, 54, 57; roi, 36, 49, 52, 58; messie, 40, 53; sauveur, 96, 97; oint par le Père, 47; serviteur du Père, 51; juge des vivants et des morts, 41; nom de Jésus, 97.
 Josué, 27.
 Judas, 81.
 Loi ancienne abolie, 89, 90, 95, 96.
 Mages, 58.
 Marie, vierge, 32, 35, 53, 54, 57; mère du Christ, 32, 36-38, 40; corédemptrice, 33.
 Miracles de Jésus-Christ, 67.
 Mœurs, pureté des mœurs, 2, 41.
 Moïse, 25; loi de Moïse, 26; mort de Moïse, 29.
 Noé, 19.
 Obéissance, 31, 33, 34.
 Passion de Jésus-Christ, 45, 68, 69, 71, 72, 75-77, 79, 80.
 Pêché originel, 15, 16, 17.
 Père, Dieu le Père invisible, 5, 45, 47; créateur, 4, 5, 6, 99.
 Ponce-Pilate, 74, 77.
 Presbytres, 3, 61.
 Récapitulation, 6, 30, 95.
 Rénovation évangélique, 61.
 Résurrection de Jésus-Christ, 38, 41, 61, 62, 72, 73; notre résurrection, 41, 42.
 Satan, 16, 17.
 Sem, 19, 21, 24.
 Théophanies, 44, 45, 46.
 Trinité, 3, 5, 47, 99, 100.
 Verbe, son rôle dans la création, 5, 6; se prépare à devenir homme, 46; Verbe incarné, 6; distribue l'Esprit-Saint, 7.

INDEX SCRIPTURAIRE

(Les chiffres entre parenthèses indiquent les numéros des chapitres)

- Genèse*
 I, 1 (43).
 — 27 (55).
 II, 5 (32).
 — 13 (13).
 — 16, 17 (15).
 — 18 (13).
 III, 1 (17).
 IX, 1-6 (22).
 — 14, 15 (22).
 — 25 (20).
 — 26, 27 (21).
 XII, 1, 2 (24).
 XV, 5 (24).
 — 6 (24, 35).
 XVIII, 1-3 (44).
 XIX, 24 (44).
 XLIX, 10, 11 (57).
- Exode*
 III, 7, 8 (46).
 — 14 (2).
 XXV, 40 (9).
- Nombres*
 XXIV, 17 (58).
- Deutéronome*
 XXVIII, 66 (79).
 XXXII, 21 (95).
 — 48 (29).
- Psaumes (Vulgate)*
 I, 1 (2).
 II, 1, 2 (74).
 — 7, 8 (49).
 III, 6 (73).
 XVIII, 5 (21, 86).
 — 7 (85).
 XXI, 5 (72).
 — 15 (79).
 — 17 (79).
 — 19 (80).
 — 21 (79).
 XXIII, 7 (84).
 XXXII, 6 (5).
 XXXVIII, 18 (68).
 XLIV, 7, 8 (47).
 LXXV, 18, 19 (83).
- LXVIII, 22 (82).
 LXXI, 17 (43).
 LXXXVIII, 39-46 (75).
 CIX (48).
 — 1 (85).
 — 3 (43).
 CXXXI, 10-12 (64).
- Isaïe*
 I, 30 (99).
 II, 3 (86).
 — 11, 17 (88).
 VII, 9 (3).
 — 14-16 (53).
 IX, 5 (54).
 — 6, 7 (56).
 X, 22 (87).
 XI, 2 (9).
 — 1-10 (59).
 XVII, 6-8 (91).
 XXVI, 19 (67).
 XXIX, 18 (67).
 XXXV, 3-6 (67).
 XL, 12 (45).
 XLIII, 18-20 (89).
 XLV, 1 (49).
 XLIX, 5, 6 (50).
 L, 6 (34, 68).
 — 8 (88).
 LI, 7 (86).
 — 13-LIII, 5 (68).
 LIII, 4 (67).
 — 5-8 (69).
 — 8 (70).
 LIV, 1 (94).
 LVI, 1 (45).
 LVII, 1, 2 (72).
 LXI, 1 (53).
 LXII, 11 (65).
 LXIII, 9 (88).
 LXV, 1 (92).
 — 2 (79).
 — 15 (88).
 — 3 (96).
 LXVI, 7 (54).
- Jérémie*
 XXXI, 31-34 (90).
 XXXII, 6 (81).
- Lamentations*
 III, 30 (68).
 IV, 20 (71).
- Baruch*
 III, 29-IV, 1 (97).
- Ézéchiel*
 XI, 19, 20 (93).
- Oséé*
 I, 10 (93).
 VI, 6 (96).
- Joël*
 II, 32 (96).
- Amos*
 IX, 11 (38, 62).
- Michée*
 V, 1 (63).
- Zacharie*
 IX, 9 (65).
 XIII, 7 (76).
- Matthieu*
 III, 9 (93).
 XXII, 37 (87).
- Marc*
 XII, 30 (87).
- Jean*
 I, 1-3 (43).
 — 14 (94).
- Actes*
 IV, 12 (96).
- Romains*
 II, 4-6 (8).
 III, 13 (35).
 IV, 13 (35).
 XII, 10 (87).
- Galates*
 III, 6 (35).
 IV, 6 (5).
- Éphésiens*
 IV, (65).

TABLE GÉNÉRALE

H. L. BISHOP KARAPET TER MEKERTTSCHIAN and REV. D. S. G. WILSON, with the cooperation of H. R. PRINCE MAXE OF SAXONY	pages 653 à 731
Preface	655
The proof of the apostolic preaching	659
Sept fragments de saint Irénée	732
Table des citations de l'Écriture	745
JOSEPH BARTHOULOT S. J., missionnaire en Arménie, avec une introduction et des notes par J. FIXERONT, doyen de la Faculté catholique de Théologie de Lyon	pages 747 à 802
Introduction	749
Démonstration de la prédication apostolique	756
Table des matières	801
Index scripturaire	802
Table	803

TABLE DES MATIÈRES.

DU TOME XII

	Pages.
FASC. I. — LES HOMILIAE CATHEDRALES DE SÉVÈRE D'ANTIOCHE.	
Texte syriaque et traduction française des homélies LXX à LXXVI.	5
Table des homélies	163
FASC. II. — A COLLECTION OF LETTERS OF SEVERUS OF ANTIOCH.	
Introduction	166
Manuscripts	172
Texte syriaque et traduction anglaise des lettres I à LXI	175
FASC. III. — MOUFAZZAL IBN ABIL-FAZAIL, « HISTOIRE DES SULTANS MAMLOUKS ».	
Introduction	345
Texte arabe et traduction française	407
FASC. IV. — LES MIRACLES DE JÉSUS.	
Avertissement	555
Texte éthiopien et traduction française	557
Table analytique des matières	650
FASC. V. — S. IRENAEUS, Εἰς ἐπίδειξιν τοῦ ἀποστολικοῦ κηρύγματος, THE PROOF OF THE APOSTOLIC PREACHING WITH SEVEN FRAGMENTS, ARMENIAN VERSION.	
Preface	655
The proof of apostolic preaching	659
Sept fragments de saint Irénée	732
Table des citations de l'Écriture	745
DÉMONSTRATION DE LA PRÉDICATION APOSTOLIQUE TRADUITE DE L'ARMÉNIEN.	
Introduction	749
Démonstration de la prédication apostolique	756
Table des matières	801
Index scripturaire	802
Table générale	803
Table des matières du tome XII	804